XX vek

Bendžamin Li Vorf

jezik misao i stvarnost

bigz

Naslov originala:

Language, Thought and Reality:
Selected Writings of Benjamin Lee Whorf
(Ed. John B. Carroll)

Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press, 1956

Recenzent i redaktor prevoda
Dr RANKO BUGARSKI

Korice
IVAN MESNER

Tehnički urednik
MILAN ŠKRBIĆ

UVOD U ČITANJE VORFA

Ime Bendžamina Lija Vorfa, činovnika jedne firme za protivpožarno osiguranje koji se u slobodnom vremenu strastveno bavio dešifrovanjem majanskih hijeroglifa a potom dubinskom analizom jezikâ i kultura severnoameričkih Indijanaca, da bi posmrtno stekao svetsku slavu kao glavni savremeni zagovornik podsticajne ali i sporne hipoteze o jezičkoj relativnosti, nije sasvim nepoznato jugoslovenskoj čitalačkoj publici. To ime povremeno se pominje u lingvističkim i filozofskim raspravama na stranicama stručnih publikacija, kao i časopisa šire kulturne namene; međutim, kod nas ima malo tekstova posvećenih specifično ovom čoveku i njegovim idejama.[1] Ova knjiga predstavlja pokušaj

[1]) V. naročito R. Bugarski: *Jezik i lingvistika*, Nolit, Beograd 1972. (pogl. III — »Jezička relativnost«, i dalje na str. 129—132). Relevantnim aspektom ove knjige bavi se u svom prikazu S. Knjazeva-Adamović; v. *Radio Beograd, Treći program*, br. 16, 1973. Upor. i R. Bugarski: *Lingvistika o čoveku*, BIGZ, Beograd 1975. (pogl. IV — »Edvard Sapir — istraživač jezika i kulture«), kao i predgovor istog autora u knjizi E. Sapir: *Ogledi iz kulturne antropologije*, BIGZ, Beograd 1974. V. još S. Sinđelić: »Sapir-Vorfova lingvističko relativistička hipoteza«, *Delo*, god. XIX, br. 8—9, 1973. (sa filozofskog stanovišta). Sažet prikaz v. u M. Ivić: *Pravci u lingvistici*, III izd., Ljubljana 1975. Najnoviji objavljen pregled istorijskog razvoja relativističkih shvatanja jezika daje sada M. Čuljak: »Teorija jezičkog viđenja sve-

Zahvaljujući izuzetnoj radnoj energiji, koja mu je omogućila da naporedo vodi dva odvojena života, Vorf je u svom slobodnom vremenu ipak uradio više nego mnogi koji su naučnom istraživanju posvetili celu karijeru. Može se čak reći da je postigao više no što je i sam slutio u trenutku rastanka sa životom. U tom času bio je već dovoljno izronio iz opskurnosti svog profesionalnog opredeljenja da postane ličnost nacionalnih razmera, čiji će odlazak da zabeleže ne samo stručni časopisi nego i *Njujork tajms*. On bi se sam verovatno začudio posmrtnom uticaju svojih ideja.

* * *

Iako je iz navedenih podataka jasno da Vorf u formalnom smislu nije bio ni lingvist ni antropolog, treba naglasiti da je on u ovim oblastima bio veoma daleko od potpunog amaterstva koje mu se ponekad pripisuje. Za lingvistiku se ozbiljnije zainteresovao tek kad se približio tridesetoj godini života, ali ju je tada prihvatio sa oduševljenjem. Brzo se upoznao sa dostignućima i metodologijom vodećih američkih lingvista toga doba, a povremeno se i kretao u njihovim krugovima, čitajući svoje radove na naučnim skupovima i objavljujući s vremena na vreme zapažene rasprave u uglednim časopisima. Jedne godine pred kraj života čak je po pozivu predavao antropologiju na univerzitetu Jel. Ovo Vorfovo zakasnelo i delimično uvođenje u akademske sfere u značajnoj je meri proisteklo iz njegovog susreta sa Edvardom Sapirom, najeminentnijim antropološkim lingvistom te epohe, susreta koji je doprineo konačnom usmerenju Vorfovih disparatnih interesovanja. Sa izuzetkom jednog odslušanog kursa iz indijanske lingvistike, Vorf formalno nije bio Sapirov učenik, ali je ostao pod uticajem ovog čoveka

sa kojim ga je od početka vezivala izrazita duhovna srodnost.

Ova dva imena najčešće se zajedno pominju u vezi sa već pomenutom hipotezom jezičke relativnosti, koja se u literaturi naziva još i Sapir-Vorfovom (ili samo Vorfovom) hipotezom. Najkraće rečeno, prema ovoj hipotezi — koja se ponekad, manje oprezno, naziva i teorijom — specifičnosti strukture pojedinih jezika imaju uticaja na pogled na svet ljudi koji njima govore i na njihovo ponašanje u odnosu prema stvarnosti koja ih okružuje. Po tome bi ljudi živeli u donekle različitim pojmovnim svetovima, a ove razlike — — u sferi percepcije prostorno-vremenskih, uzročno-posledičnih i drugih odnosa — bile bi uslovljene posebnostima gramatičke strukture njihovih maternjih jezika, čije kategorije nameću osobene načine segmentovanja i klasifikovanja iskustvenog sveta.

Nije teško sagledati interdisciplinarnu relevantnost ovakve jedne zamašne naučne pretpostavke, pa je otuda sasvim razumljivo interesovanje na koje ona već preko dve decenije nailazi u krugovima lingvista, antropologa, filozofa, socijalnih psihologa i drugih stručnjaka, i o kome ubedljivo svedoče, pored pojedinačnih rasprava, čitavi naučni skupovi posvećeni ovoj problematici.[2] Bilo je i pokušaja da se hipoteza empirijski dokaže ili opovrgne, ali su i oni u celini ostali predmet spora.[3] Posle svega što je na ovu temu autoritativno izrečeno, opšti zaključak bi glasio da se pomenuta hipo-

---

[2]) Spisak važnijih pojedinačnih rasprava o Vorfu, kao i zbornika u celini ili delimično posvećenih njegovim idejama, dat je na kraju ovog predgovora.

[3]) Upor. naročito radove pod br. 4, 5 i 12 u spisku literature. Kritički osvrti na takve pokušaje mogu se naći npr. u radovima pod br. 3, 7, 14 i 15.

druge pojedinosti Vorfovog života i rada, a Stjuart Čejs (Stuart Chase), inače poznat kao sledbenik filozofske škole tzv. Opšte semantike, doprineo je njenoj upečatljivosti svojim ponesenim i pomalo bombastičnim predgovorom. Iako, dakle, u ovu knjigu nije ušlo — — niti je moglo da uđe — sve što je Vorf napisao, pa ni sve što je ranije objavio, ipak je ona piščevu misao predstavila ili približila širokim krugovima ljudi, istovremeno služeći kao bibliografski putokaz za dalja traganja po raznorodnom i donekle ekcscentričnom opusu ovog nesvakidašnjeg čoveka.

* * *

Naš izbor obuhvata sedam integralnih Vorfovih tekstova iz Karolove knjige. Oni su izabrani kao najkarakterističniji, najpoznatiji i najčešće citirani u literaturi. Treba napomenuti da se u njima ne iscrpljuje tematika kojom se Vorf bavio: van ove selekcije morale su da ostanu uže stručne rasprave o dešifrovanju majanskih hijeroglifa ili o mehanizmima građenja reči u pojedinim indijanskim jezicima, koje bi većini čitalaca bile manje razumljive, a svakako i manje zanimljive. S druge strane, izabrani radovi dovoljno ilustruju kako prirodu Vorfovih glavnih preokupacija i njihove šire psiholingvističke, antropološke i filozofske implikacije, tako i način argumentacije kojim se on služio. Prema tome, moglo bi se reći da je ovaj izbor reprezentativan u intenzivnom smislu, ako već ne i u ekstenzivnom: ako u ovim stranicama nije ceo Vorf, tu je bar suštastveni Vorf, i to posebno u ruhu pobornika hipoteze o jezičkoj relativnosti.

Još nešto treba ovom prilikom istaći. Nijedan Vorfov tekst nije lak za prevođenje — što zbog složenosti same materije, što usled obilja primera iz različitih i

čitaocu često potpuno nepoznatih jezika. U ovome nema ničega čudnog, jer ako se detalji nekog jezika uzimaju u razmatranje sa eksplicitnim ciljem dokazivanja teze o jedinstvenosti i neponovljivosti svake jezičke strukture, onda se takvi pirmeri, strogo uzev, ne mogu ni prevoditi na neki drugi jezik a da pri tome ne izgube dobar deo svoje svrhe. Ova teškoća prisutna je, uostalom, i kada sam pisac u medijumu engleskog jezika produbljeno analizira kakav indijanski jezik, a ona se samo potencira pretakanjem u još jedan idiom. Teškoće komentarisanja Vorfovih primera i prevođenja tih komentara tako na svoj način ilustruju teorijske stavove u potvrdu kojih se primeri i navode. Ako ovo već pomalo liči na vrzino kolo, ni to nije neko novo otkriće, jer je već primećeno da je cela hipoteza, u odsustvu nezavisnih potvrda sa strane, osuđena na kružno argumentisanje utoliko što se tvrđenje da jezičke razlike izazivaju saznajne razlike nastoji dokazati navođenjem jezičkih osobenosti od kojih se i pošlo. O ovome je takođe vođeno računa u našem izboru, pa su jedan ili dva vredna teksta izostavljeni stoga što bi njihovo prevođenje postavilo nesrazmerno velike prepreke uz malu dodatnu dobit za čitaoca. Jedva da je potrebno napominjati da su i tekstovi koji su ušli u izbor povremeno postavljali našeg prevodioca pred teške probleme.

U ostatku ovog predgovora poimence ćemo se osvrnuti na izabrane tekstove, dajući usput originalne naslove i godinu prvog objavljivanja, odnosno godinu verovatnog nastanka; potpuniji podaci, npr. o mestu prvog objavljivanja, mogu se naći u Karolovoj knjizi, koju i inače ne bi mogao da zaobiđe niko ko bi posle čitanja Vorfa na srpskohrvatskom poželeo da u tom pravcu ode koji korak dalje.

hrvatskih reči, o tome kako određene reči ili gramatičke kategorije međusobno reaguju, kako se privlače, razgraničuju i poništavaju ispod površinskog sloja jezičke forme. Na primer, o raznim rečima koje sadrže (ili pak odnekud ne mogu da sadrže!) prefiks *raz-* u fino iznijansiranoj skali značenja: *razvezati, razmazati, razbuktati, razljutiti, razblažiti, razrezati* itd.; ili o tome kako odnos između *razvezati* i *vezati* nije isti kao odnos između *razmisliti* i *misliti,* niti pak kao onaj između *razočarati* i *očarati,* kao god što se razlikuju i odnosi *razložiti-složiti* i *razvrstati-svrstati.* Preko primera tipa *razdeliti-deliti* dolazimo npr. do pitanja šta upravo znači *razrešiti* prema *rešiti,* i kako to da *razotkriti* ne znači »pokriti« nego, nasuprot tome, slično što i *otkriti.* Na kraju bismo mogli da se zapitamo kakvim bi novim (stvarnim ili izmišljenim) osnovama mogao da se dodaje ovaj prefiks, i kakva bi značenja takve izvedenice morale da imaju u svakom pojedinom slučaju.

Slično poslednjem primeru, ali sa drugim prefiksom, *besraman napad* i *sraman napad* nisu suprotni nego ekvivalentni izrazi, kojima se pridružuje i *bestidan napad* (ali ne i *stidan napad).* Ima li objašnjenja za ovako neočekivane asimetrije? Razmišljanje nas vodi zaključku da one nisu slučajne, već da sistematski proističu iz razlika u semantičkom potencijalu osnova *sram* i *stid:* prva može da bude »orijenitsana« bilo ka izvršiocu nekog akta bilo ka samom tom aktu, dok druga poseduje samo prvu pomenutu mogućnost. Drugim rečima, sram može da bude privatnog ili javnog karaktera, a stid samo privatnog. Ovaj kriptotip objašnjava zašto se nekome može reći *sram te bilo!* ili *stid te bilo!,* pa ovaj može da bude *posramljen* ili *postiđen* itd., dok se može reći samo *to je sramota* (što osnova *stid* ne dozvoljava), kao što uz *stub srama* ne stoji

stub stida. Iz istog razloga postoje povratni oblici oba glagola *(sramotiti se* i *stideti se,* sa uočljivom razlikom u značenju), dok samo prvi može da bude prelazan (nekoga možemo samo *sramotiti,* ne i *stideti,* a izvedeni prelazni oblici *osramotiti* i *postideti* samo još jače ističu razliku o kojoj je reč).

Primeri u kojima neka reč sa prefiksom inače negativnog značenja znači približno isto što i sama osnova posebno bi zainteresovali Vorfa. Kao dobar vatrogasni službenik, on je, naime, u jednom drugom kontekstu zapazio da u engleskom jeziku pridev *inflammable* znači isto što i *flammable,* tj. »zapaljivo«, i odmah je ukazao na moguće empirijske posledice zabune u situacijama kada treba brzo reagovati na takvo pisano upozorenje. Eto, dakle, primera praktičnih teškoća na manje urednim morfološkim šavovima jezika! Pošto se malo pozabavio upravo ponuđenom vežbom, ili nekom sličnom po sopstvenom izboru, naš čitalac bi mogao da se zapita da li su rupe i asimetrije koje je pronašao u ispitivanim obrascima — i kakvih sigurno ima u svim jezicima — naprosto slučajne, ili pak možda kulturno kodifikovane i utisnute u svest govornikâ snagom samih jezičkih struktura. U potonjem slučaju one bi, prema Vorfu, mogle imati konceptualnih posledica, u vidu ograničenjâ na sadržaje koji se posredstvom datog jezika mogu normalno misliti.

U trećem tekstu, pod naslovom »Gramatičke kategorije« *(Grammatical Categories),* objavljenom 1945, ali napisanom 1937, autor dalje razvija pojam kriptotipa, uz ilustracije iz novog jezičkog materijala. Zanimljiv je i način na koji on tu analizira različite semantičke dimenzije pojedinih gramatičkih i leksičkih kategorija. Čitalac bi opet mogao da potraži eventualne analogije sa svojim maternjim jezikom. I ovde je vidljiv piščev smisao za otkrivanje tananih veza između naizgled dis-

paratnih pojava, kao i njegov napor da pronađene veze prikaže kao motivisane, da ispod konvencionalnog pronađe inherentno. Ovo je zajednički izvor Vorfovih preokupacija pojavama kao što su fonetski simbolizam, gramatički kriptotipi ili »korenske ideje« (težnja da se jezici svedu na što manji broj stalnih značenjskih elemenata, čijim se dograđivanjem i kombinovanjem izražavaju složenija značenja). Eho ovih interesovanja oseća se kako u ovom tako i u većini drugih njegovih tekstova.

Središnja tema četvrtog teksta, »Odnos jezika prema uobičajenom mišljenju i ponašanju« *(The Relation of Habitual Thought and Behavior to Language)*, pisanog za spomen-knjigu preminulom Sapiru i objavljenog 1941, dakle u godini u kojoj će umreti i sam Vorf, najavljuje važne distinkcije između obaveznog, uobičajenog i mogućeg u upotrebi jezika. Autor ovde postavlja pitanje uticaja strukture pojedinih jezika na pojmove koje ljudi imaju o vremenu, mestu i materiji, kao i problem veze između širih jezičkih obrazaca i normi na kojima počivaju kultura i ponašanje ljudskih grupa. Da bi odgovorio na ovo pitanje, on se služi metodom parcijalnog ali dubinskog poređenja hopija sa »standardnim prosečnim evropskih jezicima« (u njegovoj originalnoj — i ne najsrećnijoj! — terminologiji, *Standard Average European* ili SAE). Analiza vodi istraživača potvrdnom odgovoru na oba dela pitanja, s tim što se uvek radi o veoma suptilnim uticajima i afinitetima, dok se mora odbaciti bilo kakva prosta i generalna korelacija između tipa jezičke strukture i tipa kulture ili vrste ponašanja.

Ovaj tekst možda najbolje ilustruje piščeve glavne teme i njegovu metodologiju. Uz sve komplimente nesumnjivoj ingenioznosti Vorfove analize, mora se ipak postaviti pitanje kako on može da zna šta jedan Hopi

mora da misli dok govori, i da li je — ako se tako može reći — hopi viđen engleskim očima isto što i hopi viđen sopstvenim očima. Jedan lingvist čiji bi maternji jezik bio hopi možda bi drukčije video jezik »standardnog prosečnog Evropljanina« no što ga vidi Vorf, pa bi i engleski sagledan kroz prizmu hopija mogao da izgleda sasvim egzotično, i da bude prikazan tako kao da nužno nameće određenu konceptualnu sliku koja je, međutim, potpuno strana autentičnim predstavnicima engleskog. Kada je, na primer, reč o množini, koja se u tekstu posebno razmatra, ljudi srpskohrvatskog maternjeg jezika mogu samo da nagađaju šta bi sve jedan Hopi mogao da zaključi povodom gramatičkih pojava kao što su dual, »pluralia tantum« i slične *(četiri čoveka* ali *pet ljudi, dva prozora* ali *dvoja vrata, dvoje dece* prema *dva deteta* itd.). Ili ako bi, dobivši rečenicu *Prišao je toj petorici dečaka,* pitao kako se to isto kaže sa decom umesto dečakâ, i utvrdio da se jedna tako obična stvar ne može u ovom jeziku uopšte reći na neki prirodan način![7] Zaključimo li da se iza ovakvih neusaglašenosti, koje proističu iz normalnog istorijskog razvoja jezikâ, ne krije nikakva naročita pojmovna organizacija, a još manje deterministička prinuda, time nećemo automatski obesnažiti ceo prosede, ali ćemo ga sagledati kao dosta problematičan. Vorf nagoveštava da je struktura hopija, kao jezika u kome su prostorni i vremenski odnosi nerazdruživo povezani, u principu prikladnija od strukture modernih evropskih jezika za izražavanje složenih koncepata kao što je teorija relativnosti u fizici. Da li se, onda, zametak Ajnštajna krije i u našem seljaku koji,

---

[7]) Sličan primer pominje se, u drukčijem kontekstu, u knjizi *Jezik i lingvistika,* str. 200.

upitan koliko je udaljen najbliži izvor, prirodno odgovara *Cigar duvana!?*

Slična pitanja podstiču i sledeća dva teksta, »Nauka i lingvistika« *(Science and Linguistics)* i »Jezici i logika« *(Languages and Logic)*, objavljena 1940—41. U prvom od njih pisac daje neke od svojih najpoznatijih primera, kao i prvu štampanu provizornu formulaciju principa jezičke relativnosti. U drugome se primeri daju i iz indijanskih jezika šoni i nutka, opet u poređenju sa engleskim, a u cilju demonstriranja različitih percepcijsko-konceptualnih shema. Iz ovih analiza pisac zaključuje da svaki jezik ima svoju unutrašnju logiku. Pored primera koje Vorf ovde navodi u prilog ove nesumnjivo prihvatljive teze, vredi da se na trenutak zaustavimo i na jednom karakterističnom primeru koji on pominje u jednom tekstu koji nije ušao u naš izbor. Proučavajući arhitektonsku terminologiju hopija, Vorf je našao da se u tom jeziku nazivi za kuće i prostorije u građevinskom smislu uopšte ne podudaraju sa nazivima odgovarajućih obitavališta; ovi drugi ili ne postoje ili su izrazi priloškog karaktera, često izvedeni od drukčijih korena. Nama ovo u prvi mah izgleda krajnje nelogično, ali ako bolje razmislimo videćemo da je to pre stvar navike nego neke nužne logike. Naime, mi smo prosto navikli da nam reči kao *kuća*, *škola* ili *pozorište* jednovremeno označavaju zgradu i dom ili ustanovu koji se nalaze u toj zgradi. Ova veza toliko je ukorenjena u našoj svesti da se neka novija proširenja značenja ovakvih reči doživljavaju kao odstupanja od normalnog i očekivanog, koja izazivaju podsvesne otpore. Kada su se kod nas prvi put javili nazivi tipa *Korčulanska letnja škola*, lako je moglo biti ljudi koji su se pitali kakva je to škola koja radi samo leti, pa još na moru! Korak dalje u ovom pravcu apstrakcije, tj. odvajanja od pojma zgrade, čine letnje

škole koje se mogu održavati u raznim mestima. Pisac ovih redaka bez ustezanja priznaje čitaocu da je imao manji konceptualni problem kada je, pre dosta godina, prvi put čuo za postojanje tzv. Lingvističkog instituta Lingvističkog društva Amerike, i ustanovio da se pod imenom tog instituta krije letnja škola naročitog tipa koja se održava svake godine, i to u principu uvek na nekom drugom američkom univerzitetu. Ovde je svakako smetala reč *institut*, koja u našoj svesti još uvek vezuje pojmove ustanove i zgrade, dakle stalnog mesta boravka. Iz istog izvora potiče i izvesna nedoumica koju mogu da izazovu pravnički termini kao *društveni institut* ili *pravni institut* (upor. sa ovim drugim *pravni fakultet* i *pedagoški institut)*, u kojima bi za laičke pojmove bolje odgovarala reč *institucija*, koja je, izgleda, oslobođena bremena građevinskih asocijacija. (Sastanci se mogu npr. držati u prostorijama na prvom spratu nekog instituta, ali — kako se čini — ne i neke institucije).

No vratimo se Vorfu, koji nalazi da je aristotelovska logika čvrsto utemeljena u sintaksi indoevropskih jezika, i da je vizija strukture sveta (koju nudi savremena nauka samo jedna od mogućih, dok bi drugi i drukčiji jezici ponudili drukčije (ali u principu jednako vredne i »važeće«) slike sveta. Između ostalog, on tu čak eksplicitno dovodi u pitanje opravdanost samog pojma jezika u opštem smislu (»sa velikim J«), tvrdeći da se mišljenje odvija samo kroz specifične jezike. Ovakav stav verovatno potiče od činjenice da su Vorfa više privlačili sadržaji mišljenja nego procesi mišljenja, zbog čega je ostao bliži lingvistici nego psihologiji; ti partikularistički sadržaji, uslovljeni specifičnim kulturama i jezicima, za njega su diferencirali same procese. (Suprotna pozicija, gde su u središtu pažnje procesi nezavisno od sadržajâ, i koja je utoliko bliža psiholo-

giji, kasnije će se ispoljiti u univerzalističkim shvatanjima Čomskog).

U sedmom i poslednjem tekstu, pod naslovom »Jezik, um i stvarnost« (*Language, Mind and Reality*), objavljenom 1942, razmatra se problem naučne misli i njene povezanosti sa jezikom u kome se oblikuje. U ovoj raspravi, zapravo predavanju održanom članovima jednog teozofskog društva i potom objavljenom u Madrasu, autor u kontekstu određenih kosmoloških ideja upoređuje evropsku kulturu sa indijskom mantričkom umetnošću. Posebno su interesantne veoma detaljne ilustracije uobličavanja i usložnjavanja jezičkih obrazaca, u čijem međudejstvu izrastaju krajnje istančane konfiguracije. Vorf se i ovde vraća svojim stalnim temama, ističući da promena jezika može da izmeni naše shvatanje kosmosa, te da su različiti jezički sistemi podjednako pojmotvorni i produbljeni u svojim drukčijim analizama stvarnosti — upravo kao što su i njihovi nosioci jednako vredni iako različiti u rasnom, nacionalnom i kulturnom pogledu. U ovakvim odlomcima on se predstavlja kao humanist za koga misaono bratstvo svih ljudi nije puka fraza nego istinski životni ideal, i koji je naročitu potrebu da ovakve vrednosti istakne osetio nedugo pred smrt, u godini kada je već bio počeo da se rasplamsava požar svetskog rata.

* * *

U zaključku treba reći sledeće. Kao što je u profesionalnom smislu stajao izvan granica lingvistike, Vorf je i prirodom svojih lingvističkih interesovanja odudarao od središnjih tokova nauke o jeziku njegovog vremena, posebno u Americi. Ovaj kontrast bio je najizrazitiji u pitanju pristupa značenju: dok je dominantna deskriptivistička metodologija, oličena u ortodoks-

nom strukturalizmu Leonarda Blumfilda i njegovih sledbenika, praktično isključila plan značenja iz naučne analize jezika, Vorf je neprestano upozoravao da je lingvistika prevashodno nauka o jezičkom značenju. U neposrednoj vezi s ovim je i radikalno drukčiji pristup psihološkoj strani jezika, koju je tada vladajuća doktrina (sa važnim izuzetkom Vorfu bliskog Sapira) odbacivala kao nepodobnu strogo naučnom istraživanju. Ako imamo u vidu i Vorfovo insistiranje na potrebi doslednog opisivanja svih jezika sveta kao neophodnoj podlozi za svako uopštavanje, potrebi koju će istaći i moderna lingvistička tipologija, lako ćemo utvrditi da je ovaj usamljeni poslenik u nekim bitnim tačkama anticipirao kasniji razvoj nauke o jeziku. Pored toga, on je doprineo deskriptivnoj lingvistici svojim brižljivim opisima pojedinih indijanskih jezika, a opštoj lingvistici svojom koncepcijom prikrivenih jezičkih kategorija i srodnim uvidima. Bio je i terminološki inovator: prvi je, ili među prvima, upotrebio danas nezaobilazne termine *alofon* i *grafema,* kao i izraz *kontrastivna lingvistika* u savremenom tipološkom smislu, a u radu pisanom pre četiri decenije — v. drugi tekst u ovom izboru — on upotrebljava atribut *psiholingvistički,* koji danas određuje celu jednu disciplinu nauke o jeziku.

Ako bi bilo istorijski netačno tvrditi da je Vorf iz svog svojevrsnog idejnog rezervata neposredno uticao na glavne tokove kasnijih lingvističkih istraživanja, nepobitno je da su u problemima koji su njega zaokupljali celog života najavljene neke od glavnih preokupacija jedne potonje generacije istraživača jezika, i to ne samo u lingvistici nego i u psihologiji i filozofiji. (Donekle analogna slika dobija se gledanjem u suprotnom pravcu, idući od Vorfa u prošlost: kada je reč o hipotezi jezičke relativnosti, njegove ideje samo su sa-

vremena i nešto eksplicitnija verzija jednog mnogo starijeg poimanja odnosa između jezika i pogleda na svet, ali se ne bi moglo reći da je on bio neposredni i svesni dužnik evropske humboltovske tradicije). Kako smo već na početku napomenuli, pitanje jezičke relativnosti ostaje teorijski i empirijski otvoreno, ali se stanovišta koja je Vorf zastupao sa toliko žara i inventivnosti, zasnovana na minucioznom opisu i pronicljivoj analizi autentičnog jezičkog materijala, moraju i dalje ozbiljno uzimati u obzir. Brojni ranije pomenuti interdisciplinarni naučni skupovi sa ovakvom tematikom svedoče o današnjoj raširenosti ovog saznanja. Na taj način Vorfova shvatanja, od nekih veličana a od drugih bespoštedno kritikovana, nastavljaju da žive i da podstiču dalja istraživanja. A svaki čitalac koga možda ne more pitanja ovakvog zamaha, ali koji ima smisla za intelektualne pustolovine, verovatno će da doživi poneko uzbuđenje nad stranicama ovog britkog i originalnog mislioca.

* * *

Za dalje proučavanje, uz domaću literaturu navedenu u belešci br. 1, preporučuje se sledeća osnovna literatura:

1. Adams, P. (Ed.): *Language in Thinking*, Harmondsworth 1972.

2. Black, M.: »Linguistic Relativity — The Views of Benjamin Lee Whorf« (u knjizi: *Models and Metaphors*, Ithaca, N. Y. 1962).

3. Brown, R.: *Words and Things*, New York 1958.

4. Brown, R.: and E. H. Lenneberg: »A Study in Language and Cognition«, *Journal of Abnormal and Social Psychology* 49.454—462, 1954. (Preštampano u zborniku pod br. 16 niže).

5. Carroll, J. B. and J. B. Casagrande: »The Function of Language Classification in Behavior« (u zborniku pod br. 13 niže).

6. Fishman J. A.: »A Systematization of the Whorfian Hypothesis«, *Behavioral Science* 5.232—239, 1960.

7. Gipper, H.: *Gibt es ein sprachliches Relativitätsprinzip? Untersuchungen zur Sapir-Whorf Hypothese*, Frankfurt am Main 1971.

8. Hoijer, H. (Ed.): *Language in Culture*, Chicago 1954.

9. Hook, S. (Ed.): *Language and Philosophy*, New York 1969.

10. Hymes, D. H.: »Two Types of Linguistic Relativity« (u zborniku: W. Bright, Ed., *Sociolinguistics*, The Hague and Paris 1966).

11. Hymes, D. H. (Ed.): *Language in Culture and Society*, New York 1964.

12. Lenneberg, E. H. and J. M. Roberts: *The Language of Experience — A Case Study*, Bloomington 1956. (Delimično preštampano u zborniku pod br. 16 niže).

13. Maccoby, E. E. et al. (Eds.): *Readings in Social Psychology*, New York 1958.

14. McCormack, W. C. and S. A. Wurm (Eds.): *Language and Thought — Anthropological Issues*, The Hague and Paris 1977.

15. Rosch, E.: »Linguistic Relativity« (u zborniku: A. Silverstein, Ed., *Human Communication — Theoretical Perspectives*, New York 1974).

16. Saporta, S. (Ed.): *Psycholinguistics — A Book of Readings*, New York 1961.

17. Звегинцев, В. А.: „Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сапира-Уорфа" (u zborniku: *Новое в лингвистике*, knj. I, Moskva 1960).

Navedene publikacije — pretežno sa engleskog jezičkog područja, koje se najviše i bavilo Vorfovim pogledima — sadrže dalje bibliografske upute.

Beograd, decembra 1978.

Ranko BUGARSKI

I

JEDAN MODEL UNIVERZUMA AMERIČKIH INDIJANACA

Smatram da je neopravdano pretpostaviti da jedan Indijanac Hopi koji zna samo jezik hopi i poznaje jedino ideje razvijene u okvirima kulture svoga društva ima iste pojmove prostora i vremena kakve imamo mi, a za koje se često pretpostavlja da su intuitivni, i koji su opšte usvojeni kao univerzalni. Posebno, on nema opšti pojam ili intuiciju VREMENA u smislu ravnomerno tekućeg kontinuuma kojim sve stvari u univerzumu, u jednakoj srazmeri, prolaze od budućnosti, kroz sadašnjost, ka prošlosti; ili, ako obrnemo ovu sliku, u kome je posmatrač neprekidno nošen rekom trajanja od prošlosti ka budućnosti.

Posle dugog i pažljivog proučavanja i analize, vidi se da jezik hopi ne sadrži reči, gramatičke oblike, konstrukcije, ili izraze koji se direktno odnose na ono što mi zovemo »vreme«, odnosno na prošlost, sadašnjost ili budućnost, ili na nešto trajno ili postojano, na kretanje u kinetičkom smislu pre nego u dinamičkom (to jest, na jednoliko translatorno kretanje u prostoru i vremenu, više nego na ispoljavanje dinamičke snage u izvesnom procesu); niti čak na prostor na takav način da bi isključili onaj element prostiranja ili postojanja koji mi nazivamo »vreme« i tako implicitno dali jedan ostatak koji bi mogao da bude označen kao

»vreme«. Dakle, jezik hopi ne sadrži nikakvu referencu prema »vremenu«, bilo eksplicitnu ili implicitnu.

Istovremeno, ovaj jezik je u mogućnosti da, na način korektan i u pragmatičkom i u operacionalnom smislu, objasni i opiše sve pojave u univerzumu koje su dostupne posmatranju. Prema tome, nalazim da je neopravdano smatrati da mišljenje Hopija sadrži bilo kakav pojam kao što je ovaj pretpostavljeni intuitivni osećaj proticanja »vremena«, ili da intuicija nekog Hopija pruža njemu ovo kao jednu od svojih činjenica. Baš kao što je moguć čitav niz geometrija koje su različite od euklidovske geometrije, a koje ipak daju jednako savršen opis prostornih konfiguracija, isto je tako moguće da postoje opisi univerzuma koji su svi jednako validni, a koji ne sadrže nama bliska i uobičajena razlikovanja prostora i vremena. Relativističko stanovište moderne fizike, izraženo u terminima matematike, jedan je takav pogled, a drugi, i sasvim različit, jeste nematematički i lingvistički izražen *Weltanschauung* Hopija.

Prema tome, jezik i kultura Hopija sadrže u sebi jednu skrivenu METAFIZIKU, kao što to čini i naš takozvani naivni pogled na prostor i vreme, ili kao što to čini teorija relativnosti; ali ipak, to je metafizika koja se razlikuje od drugih dveju koje su pomenute. Da bismo opisali strukturu univerzuma na način kako to čine Hopi, nužno je pokušati — u meri u kojoj je to moguće — učiniti, pomoću aproksimacija u našem jeziku, eksplicitnom ovu metafiziku, koja bi mogla biti ispravno opisana jedino u njihovom jeziku. Iako su ove aproksimacije prilično neadekvatne, ipak nam pružaju takve pojmove koje smo postepeno kreirali u relativnom skladu sa sistemom na kome se zasniva pogled na univerzum ovih Indijanaca.

U ovom pogledu na svet Hopija, vreme nestaje, a prostor se menja, tako da on više nije homogen i trenutan bezvremeni prostor naše pretpostavljene intuicije ili klasične njutnovske mehanike. Istovremeno, u sliku ulaze novi pojmovi i apstrakcije, sa zadatkom da opišu univerzum bez pozivanja na vreme ili prostor u našem smislu reči — apstrakcije za koje naš jezik nema adekvatne termine. Ove apstrakcije će se nesumnjivo, zbog aproksimacija pomoću kojih mi pokušavamo da rekonstruišemo metafiziku Hopija, nama činiti kao da su psihološkog ili čak mističkog karaktera. To su ideje koje smo navikli da smatramo suštinskim delom ili takozvanih animističkih i vitalističkih verovanja, ili onih transcendentalnih objedinjavanja iskustva i intuicija o stvarima koje se ne vide već samo osećaju svešću o mističkom, ili onoga što je dato putem mističkog i (ili) okultnog sistema mišljenja. Ove apstrakcije su u hopiju date na vrlo određen način, ili eksplicitno rečima — psihološkim i metafizičkim terminima — ili čak, još više, implicitno, samo strukturom i gramatikom toga jezika, a njihovo funkcionisanje može se i posmatrati u kulturi i ponašanju Hopija. One nisu, bar u meri u kojoj sam ja to mogao svesno da izbegnem, projekcije drugih sistema na jezik i kulturu Hopija, koje bi mi se potkrale pri pokušaju objektivne analize. Osim toga, ako je reč MISTIČKI možda pogrdna u očima savremenih zapadnih naučnika, mora se istaći da su ove apstrakcije i postulati na kojima se zasniva metafizika Hopija, ako se gledaju nepristrasno, jednako (ili za Hopije više) pragmatički i iskustveno opravdani, u poređenju sa koncepcijama tekućeg vremena i statičkog prostora naše vlastite metafizike, koje su u osnovi jednako mistične. Postulati Hopija isto tako objašnjavaju sve pojave i njihove međusobne veze,

a čak i bolje doprinose integraciji njihove kulture u svim njenim vidovima.

Metafizika na kojoj se zasnivaju naš jezik, naše mišljenje i moderna kultura (ne govorim o savremenoj i sasvim različitoj relativističkoj metafizici moderne nauke) nameće univerzumu dve dominantne KOSMIČKE FORME, prostor i vreme; statički trodimenzionalni beskonačni prostor, i kinetičko jednodimenzionalno, uniformno i večito tekuće vreme — dva potpuno odvojena i nepovezana aspekta stvarnosti (u skladu sa ovim nama bliskim načinom mišljenja). Ova tekuća oblast vremena deli se na tri dela koji su u sledećem poretku: prošlost, sadašnjost i budućnost.

Metafizika Hopija takođe ima svoje kosmičke forme koje se mogu porediti sa ovim našim i po razmeri i po opsegu. Kakve su one? Ova metafizika nameće univerzumu dve dominantne kosmičke forme, koje u prvoj aproksimaciji naše terminologije možemo nazvati MANIFESTOVANO i MANIFESTUJUĆE (ili NEMANIFESTOVANO), ili, na drugi način rečeno, OBJEKTIVNO i SUBJEKTIVNO. Objektivno ili manifestovano obuhvata sve ono što je dostupno čulima, ili što je bilo dostupno čulima, a to je u stvari fizički univerzum posmatran istorijski, bez pokušaja da se razlikuju sadašnjost i prošlost, ali sa isključenjem svega onog što nazivamo budućnost. Subjektivno ili manifestujuće obuhvata sve ono što nazivamo budućnost, ALI NE SAMO TO; ono uključuje u sebe, na jednak način i bez pravljenja razlike, sve ono što nazivamo mentalnim — sve što se pojavljuje ili postoji u našoj svesti, ili, kako bi Hopi više voleo da kaže, u SRCU, i to ne samo srcu čoveka, već i srcu životinja, biljaka i stvari, iza i unutar svih pojava i oblika u prirodi, u srcu prirode. Štaviše, po implikaciji koju je osetio ne jedan antropolog, u srcu samog Kosmosa — ali teško da bi o ovome bilo

koji Hopi ikada govorio, jer ta ideja kod njih izaziva osećanje religijskog i magijskog strahopoštovanja.[1]) Subjektivna oblast (subjektivna sa naša tačke gledišta, ali za Hopije jako realna oblast koja pulsira životom, snagom i moći) ne obuhvata samo našu BUDUĆNOST, čiji veliki deo ovi Indijanci smatraju, bar u suštini, ako ne i u doslovnom smislu, više ili manje predodređenom, već takođe i sve mentalne i intelektualne moći, kao i emocije, čija je suština i tipičan oblik težnja jedne svrhovite želje, razumne po karakteru, ka manifestaciji — ka manifestaciji koja je u velikoj meri zaprečena i usporena, ali koja je u ovom ili onom obliku neizbežna. To je oblast očekivanja, želje i svrhe, delotvornih uzroka, misli koja misleći se izlazi iz unutrašnje oblasti (po Hopijima iz SRCA) u pravcu manifestacije. To je dinamičko stanje, ali ipak ne stanje kretanja — to nije napredovanje prema nama iz budućnosti, nego VEĆ SA NAMA u vitalnom i mentalnom obliku, a njegov dinamizam funkcioniše na polju rezultiranja ili manifestovanja, to jest na polju evoluiranja, koje se odvija postepeno i bez kretanja, od subjektivnog ka rezultatu koji predstavlja objektivno. Pri prevođenju na engleski, Hopi će reći da će ovi entiteti, u jednom kauzalnom procesu, »doći« ili da će oni — Hopi — »doći do« njih, ali u njihovom jeziku nema glagola koji odgovaraju našim »doći« i »ići«, što podrazumeva prosto i apstraktno kretanje, naš čisto kinematički pojam. Reči koje su u ovom slučaju prevedene sa »doći« odnose se na proces rezultiranja pri čemu se to ne naziva kretanjem — one su »rezultira ovde« (*pew'i*) ili »rezultira iz toga i toga«

[1]) Na ovu ideju se ponekad ukazuje kao na »duh Daha« (*hikwsu*) i kao na »Moćno Nešto« (*?a?ne himu*), mada ovi termini možda imaju slabije i manje kosmičke konotacije, koje ipak još uvek bude osećanje strahopoštovanja.

(*angqö*) ili »prispelo je« (*pitu*,, mn. *öki*), što se odnosi jedino na završnu manifestaciju, na stvarno dolaženje na neku datu tačku, bez ikakvog kretanja koje bi prethodilo tome.

Ova oblast subjektivnog ili oblast procesa manifestacije, kao nešto što se razlikuje od objektivnog, koje je i samo rezultat ovog univerzalnog procesa, obuhvata takođe — na svojoj granici, ali još uvek unutar sebe — jedan aspekt egzistencije koji mi uključujemo u naše sadašnje vreme. To je nešto što tek počinje da se pojavljuje ili manifestuje: to jest, nešto što je početak neke radnje, kao uspavljivanje ili počinjenje pisanja, ali što još nije ušlo u svoje puno odvijanje. Ovo može biti označeno, i obično se označava, istom glagolskom formom (OČEKUJUĆA forma u mojoj terminologiji gramatike hopija) koja se odnosi na našu budućnost, ili htenja, želje, namere i tako dalje. Tako, ova najbliža ivica subjektivnog preseca i obuhvata deo našeg sadašnjeg vremena, naime, momenat početka. No najveći deo našeg sadašnjeg vremena pripada shemi hopija za objektivnu oblast, i tako se ne može razlikovati od našeg prošlog vremena. Postoji još jedna glagolska forma, POČETNI oblik*, koji se odnosi na ovu IVICU nastajuće manifestacije, na suprotan način — kao nešto što pripada objektivnom, kao crta na kojoj je objektivnost dostignuta. Ovaj oblik upotrebljava se da označi početak ili započinjanje neke radnje, i u većini slučajeva, pri prevođenju, između njega i sličnih upotreba »očekujućeg« oblika ne postoji nikakva uočljiva razlika. Ali u izvesnim kruci-

---

*) Radi se o inhoativnom obliku glagola (verba inchoativa), koji se u engleskom nazivaju *inceptive verbs*. Dok je to poznat gramatički termin, drugi, »očekujući« (*expective*) odnosi se na oblik koji nije rasprostranjen, i koji je Vorf našao u hopiju (Prim. prev.).

jalnim momentima pojavljuju se značajne i fundamentalne razlike. »Početni« oblik, koji se odnosi na ono što je objektivno i što je rezultat, a ne — kao »očekujući« oblik — na subjektivnu i kauzalnu oblast, implicira završetak radnje uzrokovanja i u isto vreme započinjanje manifestacije. Ako glagol ima jednu vrstu sufiksa koji na neki način odgovara našem pasivu, ali u stvari znači da uzrokovanje deluje na neki predmet da bi izazvalo određeni rezultat — na primer, »hrana sada biva pojedena«, tada dodavanje sufiksa za POČETNI oblik, na takav način da se odnosi na osnovnu radnju, stvara smisao prestanka uzrokovanja. Osnovna radnja je u početnom stanju, dakle, bilo kakvo uzrokovanje iza nje sada prestaje. Prema tome, uzrokovanje eksplicitno označeno ovim kauzalnim sufiksom je takvo da bismo ga MI izrazili prošlem vremenom, a glagol obuhvata i ovo prošlo vreme, kao i započinjanje i dekauzaciju finalnog stanja (stanja delimične ili potpune pojedenosti) — i sve to u jednom iskazu. Prevod je »prestaje da bude pojedeno«. Bez poznavanja metafizike Hopija, na kojoj se sve ovo zasniva, ne bi bilo moguće razumeti kako isti sufiks označava počinjanje ili završavanje.

Ako bismo aproksimirali našu metafizičku terminologiju još bliže terminima Hopija, verovatno bismo govorili o subjektivnoj oblasti kao o oblasti NADE ili NADANJA. Svaki jezik sadrži u sebi termine koji su dostigli kosmički vidokrug značenja, koji kristališu u sebi osnovne postulate jedne neformulisane filozofije, kojima je izražena misao jednog naroda, jedne kulture, civilizacije, pa čak i jedne epohe. U našem jeziku takve reči su »stvarnost«, »supstanca«, »materija«, »uzrok«, i kao što smo videli, »prostor«, »vreme«, »prošlost«, »sadašnjost«, »budućnost«. Jedan od takvih termina u hopiju je reč koja se najčešće pre-

vodi sa »nada« — reč *tunátya*, koja znači »da se nešto nalazi u akciji nadanja, da se nešto nada, da se nečemu nada, da se nešto misli ili se u nečemu misli sa nadom« i tako dalje. Većina metafizičkih reči u hopiju su glagoli, a ne imenice kao u evropskim jezicima. Glagol *tunátya* sadrži u svojoj ideji nade izvestan deo značenja koje imaju naše reči »misao«, »želja«, i »uzrok«, koje ponekad moraju biti upotrebljene da bi se on preveo. Ova reč je u stvari termin koji kristališe filozofiju univerzuma Hopija s obzirom na njen sveobuhvatni dualizam objektivnog i subjektivnog; to je njihov termin za SUBJEKTIVNO. On se odnosi na stanje subjektivnog, nemanifestovanog, životvornog i kauzalnog aspekta Kosmosa, i na onu uzaviruću aktivnost koja je usmerena ostvarenju i manifestaciji, kojom ovaj aspekt obiluje — na akciju NADANJA; to jest, onu mentalno-kauzalnu aktivnost, koja stalno vrši pritisak na oblast manifestovanog i teži da prodre u nju. Kao što svako ko je upoznat sa društvom Hopija zna, ovu pupeću aktivnost Hopi vide u rašćenju biljaka, u formiranju oblaka i njihovom kondenzovanju u kišu, u brižnom planiranju zajedničkih aktivnosti poljoprivrede i arhitekture, i u svim ljudskim nadanjima, željama, stremljenjima i zamislima. Ova aktivnost je najusredsređenija pri molitvama, molitvama punim nade koje se izvode u zajednici Hopija, molitvama koje su dopunjene njihovim egzoteričnim ceremonijama i njihovim tajnim, ezoteričnim ritualima u podzemnim kivama*, — molitvama koje usmeravaju pritisak kolektivne misli i htenja Hopija iz subjektivnog u objektivno. »Početni« oblik termina *tunátya,* koji je *tunátyava,* ne znači »počinje

*) Indijansko svetilište u vidu male, polupodzemne prostorije (Prim. prev.).

da se nada«, već pre znači »ostvaruje se, zato što mu se nadalo«. Zbog čega ovaj oblik, posmatran u logičkom smislu, mora imati ovo značenje, jasno je iz onoga što je već rečeno. On označava prvo pojavljivanje objektivnog, ali osnovno značenje termina *tunátya* je subjektivna aktivnost ili sila; u tom smislu »početni« oblik je završna tačka takve aktivnosti. Zato se može reći da *tunátya* (»ostvaruje se«) jeste termin za objektivno, za razliku od subjektivnog, pri čemu ova dva termina prosto predstavljaju da različita stupnja promene istog glagolskog korena, kao što su ove dve kosmičke forme dva aspekta jedne iste realnosti.

Što se tiče prostora, subjektivno je mentalna oblast bez prostora u objektivnom smislu, ali koja se izgleda simbolički odnosi na vertikalnu dimenziju i njene polove zenit i podzemlje, kao i na »srce« stvari, što odgovara našoj reči »unutrašnji« uzetoj u metaforičkom smislu. Takva vertikalna i u osnovi UNUTRAŠNJA osovina odgovara svakoj tački u objektivnom svetu i predstavlja ono što zovemo izvorište budućnosti. Ali za Hopije temporalna budućnost ne postoji; ne postoji ništa u subjektivnom stanju što bi odgovaralo sukcesijama i nizovima udruženim sa razdalijnama i promenljivim fizičkim konfiguracijama koje nalazimo u objektivnom stanju. Od svake subjektivne ose, koja može da se zamisli kao manje ili više vertikalna, slično osi rasta biljke, širi se objektivna oblast u svim fizičkim pravcima, mada su ovi pravci detaljnije tipizirani tek pomoću horizontalne ravni i njene četiri kardinalne tačke. Objektivno je velika kosmička forma prostiranja; ona zahvata sve strogo ekstenzionalne aspekte postojanja, i uključuje u sebe sve intervale i razdaljine, kao i sve nizove i brojeve. RAZDALJINA u objektivnoj oblasti obuhvata sve ono što mi zovemo vremenom u smislu temporalnih odnosa

među događajima koji su se već dogodili. Hopi zamišljaju vreme i kretanje u objektivnoj oblasti u čisto operacionalnom smislu — kao stvar složenosti i obima operacija koje povezuju događaje — tako da elemenat vremena nije odvojen od bilo kog elementa prostora koji ulazi u te operacije. Dva događaja u prošlosti su razdvojena dugim »vremenom« (hopi nema reči koja je potpuno ekvivalentna našem »vremenu«) onda kada su se između njih dogodila mnoga periodična fizička kretanja na način koji podrazumeva prelaženje velikih udaljenosti ili akumuliranje mnoštva fizičkih ispoljavanja na druge načine. Ova metafizika ne postavlja pitanje da li stvari u nekom udaljenom selu postoje u istom sadašnjem momentu kada i one u vlastitom selu, jer je ona što se ovoga tiče izrazito pragmatična i kaže da bilo koji »događaji« u udaljenom selu mogu biti upoređivani sa bilo kojim događajima u vlastitom selu jedino pomoću nekog intervala veličine koji u sebi sadrži i vremenske i prostorne forme. Događaji koji su prostorno udaljeni od posmatrača mogu biti objektivno saznati jedino kada su u »prošlosti« (to jest, smešteni u objektivno), a što su udaljeniji, to su »više u prošlosti« (više obrađeni od strane subjektivnog). Hopi, sa svojom sklonošću za glagole, u odnosu na naše insistiranje na imenicama, neprekidno pretvara naše iskaze o stvarima u iskaze o događajima. Ono što se događa u udaljenom selu, ukoliko je stvarno (objektivno), a nije pretpostavka (subjektivno), može se »ovde« saznati jedino kasnije. Ako se nešto ne dešava »na ovom mestu«, ne dešava se ni »u ovo vreme«; to se dešava na »onom« mestu, i u »ono« vreme. I događanje »ovde« i događanje »tamo« su u objektivnoj oblasti, pa stoga u opštim crtama odgovaraju našoj prošlosti, ali događanje »tamo« je objektivno mnogo dalje, što sa naše tačke gledišta

podrazumeva da je dalje od nas i u prošlosti, baš kao i u prostoru, nego događanje »ovde«.

Kako se objektivna oblast, iskazujući svoje karakteristične atribute prostiranja, pruža od posmatrača ka neizmernim daljinama, koje se odnose i na daleke prostore i na davna vremena, dolazi se do jedne tačke gde ovo prostiranje prestaje da bude saznatljivo u pojedinostima, i gde se gubi u ogromnim udaljenostima. U toj tački subjektivno se, prikradajući se iza scene, stapa sa objektivnim, tako da na ovoj nezamislivoj udaljenosti od posmatrača — i to od svih posmatrača — postoji jedan sveobuhvatajući kraj i početak stvarî, za koji se može reći da u njemu sama egzistencija guta i objektivno i subjektivno. Granično područje ove oblasti pripada isto toliko subjektivnom koliko i objektivnom. To je jedan bezdan prošlosti, vreme i mesto o kome govore mitovi, i o kome se zna jedino kroz mentalnu ili subjektivnu sferu. Hopi sebi predočavaju, pa čak to i izražavaju u svojoj gramatici, da stvari o kojima govore mitovi ili priče ne pripadaju istoj vrsti stvarnosti, niti imaju istu vrednost, kao stvari koje pripadaju sadašnjosti, odnosno stvari od praktičnog interesa. Što se tiče dalekih prostora neba i zvezda, sve ono što se o njima zna dasu uglavnom pretpostavke i izvedeni zaključci — dakle na izvestan način nešto subjektivno — do kojih se došlo više preko unutrašnje vertikalne ose i zenitnog pola, nego putem objektivnih razdaljina i kroz objek tivne procese viđenja i kretanja. Na isti način, nejasna prošlost mitova predstavlja onu odgovarajuću razdaljinu na zemlji (pre nego na nebu) koja je kao mit dostignuta subjektivno, kroz vertikalnu osu stvarnosti preko njenog nadira*) — dakle ona je smeštena

*) Tačka na nebeskoj sferi, direktno suprotna zenitu. (Prim. prev.).

ISPOD sadašnje površine zemlje, mada to ne znači da je ovo podzemno stanište mitova postanja neka rupa ili pećina, kako bismo mi to razumeli. To je *Palátkwapi,* »na Crvenim Planinama«, zemlja slična našoj sadašnjoj zemlji, ali u odnosu na koju naša zemlja predstavlja daleko nebo — a na sličan način i kroz nebo naše zemlje prodiru junaci raznih priča, nalazeći druge zemljolike oblasti nad njom.

Iz svega ovoga može da se vidi kako Hopi nemaju potrebe za terminima koji označavaju prostor i vreme kao takve. Takvi termini koje sadrži naš jezik, u njihovom jeziku su preinaćeni u izraze o prostiranjima, operacijama i cikličnim procesima, pod uslovom da se odnose na čvrstu oblast objektivnog. A ako se odnose na subjektivno polje — a to je budućnost, psihičko-mentalna oblast, mitski period, ono što je daleko pa zato i nevidljivo, kao i ono što se tiče pretpostavki uopšte — onda su preinačeni u izraze o subjektivnosti. Na taj način, jezik Hopija savršeno funkcioniše iako njegovi glagoli nemaju glagolska vremena.

II

LINGVISTIČKO RAZMATRANJE MIŠLJENJA U PRIMITIVNIM ZAJEDNICAMA

Etnolingvist koji se bavi proučavanjem živih primitivnih kultura mora da se često pita: »Šta ovi ljudi misle? Kako misle? Da li su njihovi intelektualni i racionalni procesi slični našima ili su radikalno različiti?« Ali odmah zatim on verovatno odbacuje ovu ideju kao psihološku zagonetku, i ponovo usredsređuje svoju pažnju na stvari koje su mnogo dostupnije posmatranju. A ipak problem misli i mišljenja u primitivnim zajednicama nije čisto i samo psihološki problem. To je velikim delom i kulturološki problem. Štaviše to je uglavnom stvar jednog naročito kohezivnog agregata kulturnih fenomena koji nazivamo jezik. Njemu se može prići kroz lingvistiku, a nadam se da ću pokazati da ovaj prilaz zahteva jedan nov tip naglaska u lingvistici, koji sada počinje da se iskazuje kroz rad Sapira /Sapir/, Leonarda Blumfilda /Leonard Bloomfield/ i drugih, mada ga je Boas /Boas/ izrazio još pre više desetina godina, u svom uvodu u knjigu *Priručnik za jezike američkih Indijanaca /Handbook of American Indian Languages/.*

Jednu od najjasnijih karakterizacija mišljenja dao je Karl Jung /Carl Jung/, koji razlikuje četiri osnovne psihičke funkcije: senzaciju, osećanje (*Gefühl*), mišlje-

nje i intuiciju.[1] Lingvistu je očigledno da mišljenje, kako ga Jung definiše, sadrži jedan veliki jezički elemenat striktno shematske prirode,*) dok je osećanje uglavnom nejezičko, mada može da koristi jezik kao nosioca, iako na način sasvim različit od mišljenja.

---

[1]) Čitaocu koji možda nije spreman da prihvati sva Jungova gledišta mogao bih da kažem da je njegova koncepcija ovih funkcija u suštini koncepcija starijih psihologa, kakav je bio Vunt /Wundt/, kojoj je, međutim, on dodao svoj vlastiti prodoran uvid i čije je osnovne principe razjasnio. Karakteristična crta Jungove tačke gledišta jeste da se njegove četiri funkcije razlikuju ne samo kvalitativno već i kao odvojeni energetski sistemi jednog energetskog principa, jungovskog libida, što ih razlikuje od prostih procesa i kompleksa. (One su relativno zatvoreni sistemi.) Drugim rečima, ako ja dobro razumem Junga, ništa od libida ili energije upotrebljive za mišljenje ne može preći u oblik osećanja ili senzacija i obrnuto, izuzev odlaženjem u nesvesno i tako dalekim povlačenjem u njega da se dostiže neizdiferencirano primitivno stanje. Ovaj pojam libida dokazao je svoju psihijatrijsku vrednost, a takođe može biti od značaja za »lingvistiku mišljenja«, ako je tačno da je psihička energija koja se može upotrebiti za jezičke procese (uključene u funkciju mišljenja) izdiferencirana energija, koja ulazi u zatvoren sistem i ne može se prenositi između takvih sistema. Međutim, takvo Jungovo gledište ni u kom slučaju nije nužno za lingvistički pristup mišljenju kojim se ovde bavim. [Ova Jungova gledišta mogu se naći u njegovoj knjizi *Psihološki tipovi* — primedba redaktora originalnog izdanja Vorfovih izabranih radova, Džona B. Karola.]

*) Čitaoca treba upozoriti da Vorf veoma često upotrebljava reč *pattern* (obrazac, shema, struktura i sl.) s njenim izvedenicama, što predstavlja poznat terminološki problem prilikom prevođenja na srpskohrvatski. Prevodilac je reč *pattern* svuda prevodio kao *obrazac*, ali je za izvedenice *patterned, patterning* i sl., koje se u prevodu ne mogu izvesti iz osnove *obrazac*, mahom upotrebljavao oblike *shematizovan, shematizacija*, koji bi povremeno mogli da deluju donekle disonantno ukoliko čitalac ne bi imao na umu ovo objašnjenje — (Prim. R. B.)

Može se reći da je mišljenje domaći teren jezika, dok se osećanje bavi emocionalnim vrednostima koje istina postoje u jeziku, ali više leže na njegovim granicama. Ovo su Jungove dve racionalne funkcije, a nasuprot njima dve iracionalne funkcije, senzacija i intuicija, mogu se opravdano nazvati nejezičkim. One su, istina, uključene u procese govora, slušanja i razumevanja, ali samo u infinitezimalnom delu svog potpunog obima. Na taj način možemo da jasno izdvojimo mišljenje kao funkciju koja je u velikoj meri jezička.[2])

Lingvistička strana bezglasnog mišljenja, mišljenja bez govora, je takve prirode da je još uvek malo shvaćena. Bezglasno mišljenje ne predstavlja u osnovi prigušen govor ili nečujno mrmljanje reči ili tiho pokretanje grkljana, kao što neki pretpostavljaju.[3]) Takvo objašnjenje samo izgleda zadovoljavajućim za lingvistički neprosvećeno »zdravorazumsko« gledište. »Zdrav razum« nesvestan je činjenice da sam govor znači upotrebu kompleksne kulturne organizacije, kao što je

[2]) Neki pretpostavljaju da je mišljenje u potpunosti jezičke prirode. Verujem da tako misli Votson /Watson/, ili je bar tako mislio. Velika zasluga Votsona u ovom pogledu jeste to što je on jedan od prvih koji su učili o vrlo velikom i nepriznatom jezičkom elementu u tihom mišljenju. Njegova greška leži u totalnom svođenju mišljenja na jezički proces; i možda takođe u neshvatanju, ili bar u propuštanju da naglasi, da lingvistički aspekt mišljenja nije biološki organizovan proces, »govor» ili »jezik«, već kulturna organizacija, to jest, neki poseban jezik. Moguće je da neki lingvisti takođe smatraju da je mišljenje u potpunosti jezičkog karaktera.

[3]) [Tekst ove fusnote ne postoji. Možda je Vorf nameravao da ponovo ukaže na Votsona, koji je identifikovao mišljenje sa nečujnim pokretima glasovne muskulature. Videti Votsonov članak »*Da li je mišljenje samo akcija jezičkih mehanizama? (V)*« /Is thinking merely the action of language mechanisms? (V)/, *Brit. J. Psychol.*, 11:87—104 (1920) — primedba Džona B. Karola).]

nesvestan kulturnih organizacija u celini. Smisao ili značenje ne rezultira iz reči ili morfema, već iz shematizovanih relacija među rečima i morfemima. Morfemske izolacije kao što su »Džone!« ili »Dođi!« same po sebi su obrasci ili formule visoko specijalizovanog tipa, a ne proste jedinice.[4]) Reči i morfemi jesu motorne reakcije, ali faktori strukturalne povezanosti MEĐU rečima i morfemima, koji sačinjavaju kategorije i obrasce u kojima boravi jezičko značenje, nisu motorne reakcije; oni odgovaraju nervnim procesima i vezama NEMOTORNOG tipa, bezglasnim, nevidljivim i individualno neopažljivim.[5]) Ne promrmljane reči, već ODNOS

---

[4]) Prividne izolacije reči u kakvoj rečničkoj listi takođe izvode značenja koja imaju iz shematizovanih »mogućnosti veze«, koje se granaju od njih i povezuju ih sa kompleksnim obrascima jezičke formulacije.

[5]) Izrazitom materijalisti još uvek može biti dopušteno da ovu matricu relacija posmatra tako kao da se ona sastoji od puteva i lanaca ćelija mozga ili čega sve ne, što je stavljeno u uzajamni odnos i povezano putem fiziko-hemijskih procesa, ali na ovaj način ne može da se dobije ključ za shvatanje prirode ovog ODNOSA, tj. strukture matričnih relacija, ništa više nego što bi se društvena organizacija nekog plemena mogla izvesti iz krvnih grupa njegovih pripadnika. Priroda ovog odnosa može biti određena jedino putem temeljnog proučavanja JEZIKA koji govore pojedinci čijim se misaonim procesom bavimo, i naći će se da je ovaj proces FUNDAMENTALNO RAZLIČIT kod pojedinica čiji su jezici fundamentalno različite vrste. Baš kao što su kulturološke činjenice određene jedino kulturom, a ne biološki, tako su lingvističke činjenice, koje su takođe kulturološke, i koje obuhvataju jezički elemenat mišljenja, određene jedino jezički. One nisu određene prosto jezikom, već jezicima. Ako subjekti mišljenja koji se proučavaju govore naš vlastiti jezik (recimo engleski), tada neophodno dubisko proučavanje engleskog jezika koje se zahteva može da sprovede samo istraživač koji je proučavao, i koji je sposoban da poredi, tipove jezika koji su veoma različiti od engleskog, jer je jedino tako moguće dovesti

među rečima, jeste to što im uopšte omogućuje da funkcionišu zajedno, vodeći prema nekom semantičkom rezultatu. Ovaj odnos je to što konstituiše stvarnu suštinu misli, u meri u kojoj je ona lingvistička, i što u krajnjoj instanci čini mrmljanje, podrhtavanje grkljana, itd. semantički izlišnim. Nemotorni procesi koji su od suštinskog značaja po svojoj prirodi su u stanju strukturalne povezanosti koja odgovara strukturi datog posebnog jezika, a sve aktivizacije ovih procesa i veza na bilo koji način (sasvim bez obzira na moguće ponašanje grkljana), na čelnoj poziciji svesti ili u onome što se naziva »duboki izvor nesvesnog rada mozga«, jesu operacije jezičkog oblikovanja i mogu biti sasvim legitimno nazvane mišljenjem.

Štaviše, raščlanjavanje bezglasnog mišljenja u motorna podrhtavanja koja bi bila u korespondenciji sa prigušenim rečima i morfemima ne bi bila stvarna analiza mišljenja nimalo više nego što bi raščlanjavanje nekog jezika u aktualno date reči i morfeme bila stvarna analiza toga jezika. Najgrublja i najdiletantskija gramatika predstavlja delotvorniju analizu od ove, a bilo koja naučna gramatika nužno je duboka analiza relacija.

Rod u engleskom, na primer, jeste sistem relacija koji se skoro minimalno ispoljava kroz morfeme. Njegove jedine motorne reakcije su zamenice »on« i »ona«.[6]) Motorni procesi koji aktualizuju imenice pove-

u prvu liniju svesti saznanje o postojanju samih čistih RELACIJA koje nisu u korespondenciji ni sa kakvim verbalizovanim pojmovima, ali ipak apsolutno vladaju sistemom veza među morfemima i oblikuju kanale mišljenja. [Ova beleška uzeta je iz jedne preliminarne skice članka; čini se da ona predstavlja ono što je Vorf nameravao da kaže na ovom mestu — primedba Džona B. Karola.]

[6]) Uključujući, naravno, i njihove promene »njegov«, »njega«, »nju«, »njen«...

zane prema rodu neizdiferencirani su u rodu, ali veza između takvog motornog procesa i drugog motornog procesa koji aktualizuje lične zamenice »on« ili »ona« jeste izdiferencirana u rodu, a ona je i nemotorni proces, jer su pomenuta dva motorna procesa odvojena, i mogu čak biti razdvojena produženim periodom mirovanja. Imenice koje ispoljavaju rod, kao što su »dečak«, »devojka«, »otac«, »supruga«, »ujak«, »žena«, »gospođa«, uključujući hiljade imena kao, na primer, Gorge, Fred, Mary, Charlie, Isabel, Isidore, Jane, John, Alice, Aloysius, Esther, Lester, ne nose u okviru motornog procesa nikakav distinktivan znak koji bi ukazivao na njihov rod, kakvi su u latinskom »-us« ili »-a«; ali ipak svaka od ovih hiljada reči ima nepromenljive strukturalne veze koje je sa apsolutnom tačnošću povezuju bilo sa reči »on« ili sa reči »ona«, što međutim ne ulazi u sliku ispoljenog ponašanja ako se i dok se ne pojavi posebna govorna situacija koja to zahteva.[7]) Hiljade ovih procesa povezivanja koji se okupljaju oko zamenice kao zajedničke tačke i granaju prema hiljadama imenica jednog roda formiraju neku vrstu psihičkog kompleksa koji pripada (1) nemotornoj i neaktuelizovanoj oblasti, (2) funkciji mišljenja u Jungovoj definiciji, i (3) činjenicama lingvističkog i kulturološkog reda.

Ne postoji nikakav vidljiv razlog zašto takav kompleks ne bi ušao u razne funkcionalne odnose sa drugim sadržajima mišljenja, a da nužno ne zahteva aktiviranje bilo koje od individualnih reči ili oznaka klasa

---

[7]) [Marginalna beleška u rukopisu pokazuje da je Vorf nameravao da u fusnoti istakne da upotreba imenica povezanih rodom ne zavisi od poznavanja bilo koje posebne individue na koju se one mogu odnositi, mada ona neizbežno klasifikuje takve individue po polu — primedba Džona B. Karola.]

ja je delimično bazirana na živosti, a delimično na obliku. Neživa tela spadaju u dve klase koje su lingvisti nazvali »okrugli predmeti« i »dugački predmeti«.[8]) Ova imena, naravno, pogrešno predstavljaju stvar; ona pokušavaju da nešto što je suptilno opišu terminima grubog, i omašuju u tome. Sam navaho nema termine koji adekvatno ocrtavaju ove klase. Prikriveni pojam kao što je prikriveni rod isto je tako odredljiv i na svoj način određen kao i kakav verbalni pojam kao »ženski« ili »ženskog roda«, ali je to pojam sasvim različite vrste; on nije analogan nekoj reči već jednom sistemu odnosa, a svest o njemu ima intuitivan karakter; kažemo da se on oseća više nego što se razume. Moguće je da je to ona vrsta pojma ili ideje koja se u indijskoj filozofiji naziva *arūpa*, »besformno«. Takozvane »okrugle« i »dugačke« navaho imenice nisu označene niti nekom oznakom koja bi bila na njima samima, niti pomoću bilo kakvih zamenica. One su označene jedino kada se upotrebljavaju izvesne veoma značajne glagolske osnove, utoliko što se za »okrugle« i »dugačke« subjekte ili objekte zahtevaju različite osnove. Mnoge druge glagolske osnove indiferentne su prema ovoj distinkciji. Neki novi predmet, za koji navaho nema ime, biće stavljen u jednu ili drugu klasu putem analogije, ali ne analogije kako bi ona nama izgldeala, već kako je odrede sadržaji ova dva navaho kompleksa.

Neka prikrivena jezička klasa ne mora da se odnosi na kakvu sveobuhvatnu dihotomiju predmeta; ona može imati veoma suptilno značenje, i ne mora da ima nikakvu ispoljenu oznaku izuzev izvesnih karakteristič-

---

[8]) [Ustvari, glagolski sistem jezika navaho pokriva više od dve klase neživih tela, i ova činjenica čini Vorfovo gledište još vrednijim — primedba Džona B. Karola].

sa kojima je povezan. Mi, recimo, možemo da mislimo o podeli rada među polovima u određenoj kulturi, a da ne moramo pomišljati na prilično knjiške reči »ženski« i »muški«, niti im se stalno obraćati u našim razmišljanjima o takvom predmetu. Ono što je mnogo verovatnije da činimo dok razmišljamo o takvim pitanjima jeste da analiziramo ove činjenice u terminima neke vrste uobičajene svesti o klasama dvaju polova ka ustaljenoj klasifikacionoj činjenici našeg misaonog sveta, što je sasvim različito od pola kao pojma ili pola kao emocionalne vrednosti. Osnova ove nejasne, apstraktne i neme skice podele na polove nisu reči kao »pol«, »ženski«, »žene«; to je jedan jezički odnos, kao nešto što je različito od jezičkog KAZIVANJA. U engleskom je to verovatno uzdizanje prema punijoj svesti o dva velika kompleksa strukturalnih veza koji se odnose na jezički sistem roda zasnovanog na polu. Moglo bi se reći da je ono što deluje u takvom razmišljanju celoviti pritisak zamenički povezanih klasa reči kao što su George, Dick i William, ili pak Jane, Sue i Betty, a NE NEKI VERBALNI POJAM kao »muško« ili »žensko«. Ali u jezicima bez rodova određenih prema polu, kakvi su kineski ili hopi, bilo kakvo mišljenje u terminima klasifikacije prema polu ne bi moglo biti ove prirode; ono bi se verovatno kretalo oko neke reči ili nekog osećanja, oko kakve seksualne predstave, izvesnih simbola ili nečeg drugog.

Lingvističku klasifikaciju kakva je rod u engleskom, koja nema ispoljenu oznaku aktualizovanu zajedno sa rečima svoje klase, već koja deluje kroz nevidljivu »razvodnu tablu« strukturalnih veza na takav način da određuje neke druge reči koje označavaju tu klasu, ja nazivam PRIKRIVENA klasa, za razliku od ispoljene klase, kakva je rod u latinskom. Navaho ima prikrivenu klasifikaciju celokupnog sveta predmeta ko-

nih »reagovanja«*) sa nekim spolja označenim oblicima. Tada se radi o onome što ja nazivam KRIPTOTIP. To je jedno u dubini skriveno, suptilno i teško uhvatljivo značenje, koje ne odgovara nikakvoj stvarnoj reči, ali koje se ipak u svetu lingvističke analize pokazuje funkcionalno veoma važnim u gramatici. Na primer, engleska rečca UP sa značenjem »potpuno«, »do kraja«, kao u izrazima »break up« /razlomiti/, »cover up« /prekriti/, »eat up« /pojesti/, »twist up« /zavrteti/, »open up« /otvoriti/, može se primeniti na bilo koji jednosložni ili dvosložni glagol sa akcentom na početku, IZUZEV glagola koji ulaze u okvire četiri posebna kriptotipa. Jedan od njih je kriptotip širenja bez granice; zato se ne može reći »spread (širiti) up«, »waste /rasipati/ up«, »spend /trošiti/ up«, »scatter /razbacivati/ up«, »drain /crpsti/ up«, ili »filter /filtrirati/ up«[9]). Drugi je kriptotip oscilacije bez pokretanja delova: ne možemo reći »rock« /ljuljati/ up a cradle /kolevka/«, »wave /vijoriti/ up a flag /zastava//, »wiggle /micati, maknuti/ up a finger /prst/«, »nod /klimati/ up one's head /glava/«, itd.[10]) Treći je kriptotip neke vrste sudara koji nije trajan i koji uključuje psihološku reakciju: »kill« /ubiti/, »fight« /tući se/, itd., tako ad ne

*) Vorf ovde upotrebljava reč *reactance*, koju je pozajmio iz fizike, gde ona označava indukovani otpor. Ustvari, u njegovoj upotrebi, radi se o karakterističnom reagovanju prikrivene kategorije u jezičkim situacijama gde se ona otkriva. (Prim. prev.)

[9]) »Burst« /pući, prsnuti/ pripada ovom kriptotipu; kolokvijalno »bust« /razbiti/ ne pripada.

[10]) [U marginalnoj belešci Vorf citira »shake up« /promućkati, razdrmati/, izgleda zato da bi ukazao na to da ovaj glagol implicira pokretanje delova. Uzgred, čitalac bi trebalo da zapazi da se celo ovo razmatranje bavi jedino prelaznim glagolima, što će biti eksplicirano na kraju paragrafa — primedba Džona B. Karola.]

možemo reći »whack /izudarati/ up«, »tap /lako dodirnuti/ up«, »stab /ubosti/ up«, »slam /tresnuti/ up«, »wrestle /oboriti rvačkim zahvatom) him /njega/ up«, »hate /mrzeti/ him /njega/ up«.[11]) Četvrtom kriptotipu pripadaju glagoli usmerenog kretanja, »move« /pokretati', »lift« /podizati/, »pull« /vući/, »push« /gurati/, »put« /staviti/, itd., uz koje UP ima smisao usmerenja, »naviše, na gore«, ili neki izvedeni smisao, čak i pored toga što ovaj smisao može biti u kontradikciji sa glagolom i tako proizvesti apsurdan efekat, kao u »drip it up« /curiti, kapati naviše)*). Izvan ovog skupa kriptotipova, UP može slobodno da se upotrebljava sa prelaznim glagolima u smislu upotpunjavanja i pojačavanja radnje.

Jedan drugi engleski kriptotip je onaj prelaznih glagola čije se značenje odnosi na pokrivanje, omotavanje i površinsko prevlačenje, i čije reagovanje jeste u tome što UN — može biti stavljeno kao prefiks da bi se označio suprotan pojam. Otuda kažemo »uncover« /ot-

---

[11]) [U marginalnoj belešci Vorf aludira na takve izraze kao što su »strike up (a band)« /idiom: bukvalno znači »zasvirati orkestar«, odnosno učiniti da orkestar počne da svira, započeti sa sviranjem orkestra/, »hit it up« /takođe idiom: izvoditi, svirati/, ali navodi da ovo nisu pravi prelazni glagoli i ne razmatra ih. Takođe, on na isti način ukazuje na glagole kao što su »sing« /pevati/, »shout« /vikati, klicati/, »cry« /vikati, plakati/ — primedba Džona B. Karola.]

*) Ovo nije potpuno tačan prevod, jer je u ovoj upotrebi *to drip* prelazan glagol. Preciznija bi bila naša gramatički nepravilna rečenica »curiti to naviše« (u smislu »curiti vodu naviše). Treba zapaziti da su u ovom prevodu originalne engleske rečenice koje predstavljaju Vorfove primere davane samo onda kada naša rečenica ne bi mogla da adekvatno prezentira autorovu misao zbog određenih strukturalnih razlika između engleskog i srpskohrvatskog. (Prim. prev.).

kriti/, »uncoil« /odmotati/, »undress« /svući/, »unfasten« /olabaviti/, »unfold/ /odviti/, »unlock« /otključati/, »unroll« /odviti/, »untangle« /razmrsiti/, »untie« /odvezati/, »unwind« /razviti/ tnd., a ne možemo da kažemo »unbreak«, »undry«, »unhang«, »unheat«, »unlift«, »unmelt«, »unopen«, »unpress«, »unspill«. Uz izuzetak nekoliko reči koje su uglavnom poluarhaične, npr. »unsay« /poreći', »unthink« /odagnati iz misli, predomisliti se/, »unmake« /raščiniti, uništiti/, upotreba UN — kao prefiksa koji obrće značenje kod pravih glagola koincidira sa centripetalnim značenjem omotavanja ili pripajanja.[12]) U našem jeziku nemamo posebnu reč koja bi mogla da nam pruži ispravan putokaz ka ovom značenju, ili u koju bismo mogli da zbijemo ovo značenje; otuda je ono suptilno, neuhvatljivo — — što je tipično za kriptotipska značenja. Ipak, ova bezoblična ideja ograničava sasvim određenu klasu reči i gramatičkih oblika, i može biti izvučena iz svog vlastitog plana misaonih formacija i shvaćena na poluintuitivan način. Da bi se to učinilo potrebno je jedino razmišljati o značenju ovog kriptotipa, npr. o tipičnim glagolima koji uzimaju prefiks UN —, ili upotrebiti metode slobodnog analogiziranja bliske Frojdovim i

---

[12]) [Iz marginalne beleške očigledno je da je Vorf nameravao da u fusnoti razmatra reči »unstart« /nezapočeti, ali veoma neuobičajeno/, »unbalance« /izbaciti iz ravnoteže/ i undo« /otvoriti, odvezati/. Vorf je takođe mogao da upozori čitaoca da ne bude zaveden takvim participskim ili pridevskim oblicima kao što su »unbroken« /neslomljen/, »unheated« /nezagrejan/, »unopened« /neotvoren/ itd., u kojima prefiks »un-« ne označava preokretanje radnje, već pridevski izraženog stanja. Interesantno je razmišljati o mogućnosti da je razlog što su takve reči kao »unsay«, »unthink«, »unmake« sada zastarele možda upravo u činjenici da su one morale da uzmaknu pod pritiskom kriptotipa zastupljenog u rečima kao što su »uncover«, »uncoil«, »undress« itd. — primedba Džona B. Karola.]

Jungovim metodama »slobodnih asocijacija«. Tako mogu da zamislim novoskovan glagol *flimmick*. Ako *flimmick* znači, recimo, »tie a tin can to« /vezati limenu kantu za/, tada on ulazi u pomenuti kriptotip i ja mogu da kažem npr. »he *unflimmicked* the dog« /on je odvezao kantu sa repa tog i tog psa/. Ali ako ovaj glagol znači »to take apart« /rastaviti/, onda niko neće imati sklonosti da napravi oblik *unflimmick*, koji bi značio »put together/ /sastaviti/; na primer, »he *unflimmicked* the set of radio parts« /on je sastavio prijemnik od radio delova/. Takav oblik će svakom izgledati stran i neprihvatljiv. Na sličan način, znanje o ovom kriptotipu pre usvajanja novih reči »camouflage« /maskirati/ i »wangle« /falsifikovati/ osposobilo bi nas da predvidimo da će biti moguće reći »uncamouflage it« /demaskirati nešto/, ali ne i »unwangle it«.

Za razliku od kriptotipa, ime FENOTIP dajem lingvističkoj kategoriji sa jasno uočljivim značenjem klase i formalnom oznakom ili morfemom koji je prati; to jest, fenotip je »klasična« morfološka kategorija. Značenja morfema »up« i »un-« su fenotipovi, a to su i razna gramatička vremena, vidovi, stanja, načini i drugi obeleženi oblici koje sve gramatike proučavaju. Sve do današnjih dana gramatička istraživanja uglavnom su se bavila proučavanjem fenotipova. Izvesni tipovi gramatike ponašaju se kao da se jezičko značenje nalazi samo u njima. Antropolog ne treba da se zadovolji takvom gramatikom, ništa više nego etnologijom koja bi opisivala samo pozitivno ponašanje, a ignorisala sheme tabua i izbegavanja. Može se dokazati da, bar u nekim jezicima, jezičko značenje proizlazi iz uzajamnog dejstva fenotipova i kriptotipova, a ne iz samih fenotipova.

Tako je u hopiju upotreba oblikâ za vid i vreme često određena kriptotipovima. Oni određuju, na pri-

mer, način izražavanja početka akcije ili stanja, što u engleskom odgovara oblicima »begins to do« /počinje da čini/ ili »begins to be« /počinje da biva/. Prvo, upotrebljava se različit oblik (fenotip) u zavisnosti od toga da li je glagol u aktivu ili neaktivu (pasivno ili statičko stanje), a ovo je kriptotipska distinkcija, zato što formalni aparat gramatike hopija ne uspostavlja nikakav kontrast aktiva nasuprot neaktivu. Hopi, štaviše, klasifikuje ono što je »u«, »na«, »iznad« ili u nekoj drugoj prostornoj relaciji kao AKTIVNO, a ono što je »crveno«, »dugačko«, »malo«, »zgodno«, prevrnuto«, »ranjeno«, kao NEAKTIVNO. Ovde je zaista bolje govoriti o kauzalnom i nekauzalnom nego o aktivnom i pasivnom. Zatim, ako je glagol u aktivu, fenotip za početak zavisi od toga koji je od tri aktivna kriptotipa uključen. Sa većinom glagola može se upotrebiti ili početni vid ili buduće vreme. Analiza izgleda da ukazuje da hopi gleda na subjekt ovih glagola kao na nešto što se uključuje u radnju i kroz nju traje putem procesa dinamičkog prilagođavanja. Subjekt se neprekidno »uhodava« u ovu radnju, i održava svoju prilagođenost njoj da bi razvio ili pak, stabilizovao i nastavio dato dejstvo. Ovde[13]) hopi uključuje spavanje, umivanje, smejanje, jedenje, kao i većinu organskih funkcija, i većinu operacija koje vode menjanju nečeg, npr. sečenje, savijanje, pokrivanje, smeštanje i hiljade drugih. Drugi kriptotip, da bi izrazio početak radnje, upotrebljava samo buduće vreme i obuhvata glagole pravolinijskog uniformnog kretanja, trčanja, brzog prolaženja, idenja, dolaženja, bivanja na nekom mestu ili u bilo kom prostornom odnosu, otvaranja, zatvaranja i neke druge. Analiza ukazuje na to da se ovde subjekt svrstava kao

[13]) [Na margini Vorf beleži da je ovo »u početku čudno, ali rasvetljujuće« — primedba Džona B. Karola.]

nešto što momentalno preuzima potpuno uobličen nov status, a ne kao nešto što se dinamički uključuje u proces i deluje kroz njega. Treći kriptotip izražava početak pomoću projektivnog vida, fenotipa koji upotrebljen na drugom mestu znači »činiti sa pokretom napred«. Ovaj kriptotip implicira da je subjekt uhvaćen i asimilovan od strane nekog polja uticaja i, da tako kažemo, odnesen njime; on obuhvata gravitacione i kinetičke fenomene, kao »padanje«, »prevrtanje«, »prosipanje«, »skakanje«, »okretanje«, i takođe, mada to nama izgleda čudno, »ulaženje« i »izlaženje«. Prema logici lingvistike hopija, osoba koja se sprema da uđe u kuću ili da izađe iz nje otiskuje se i podređuje novom uticaju, baš kao neko ko pada ili skače.

Ono što treba da jasno uvide antropolozi, koji možda uveliko gledaju na lingvistiku samo kao na visoko specijalizovanu i dosadno stručnu mišju rupu u nekom zabačenom uglu antropološke radionice, jeste to da je lingvistika u suštini potraga za ZNAČENJEM. Spoljnom posmatraču može se učiniti da je ona odveć zaokupljena beleženjem cepidlačkih razlika u glasovima, izvođenjem fonetske gimnastike i pisanjem zapetljanih gramatika koje čitaju jedino gramatičari. Ali prosta istina je to da je njen pravi zadatak da osvetli gust mrak koji obavija jezik, a time i veliki deo mišljenja, kulture i pogleda na svet date zajednice, svetlom ovog »zlatnog nečeg«, kako sam čuo da ga nazivaju, ovog preobražujućeg principa značenja. Kako sam pokušao da pokažem, ovo daleko prevazilazi sâmo učenje da se neki jezik govori i razume, kako ove ciljeve shvataju praktični učitelji jezika. Istraživač kulture treba da neguje idealnu sliku lingvistike kao heurističkog pristupa problemima psihologije koje je dosad možda izbegavao da razmatra — kao mikroskopa koji

će mu, kada se kako valja naoštri, pokazati PRAVE OBLIKE sila koje su do tog momenta za njega bile samo nedokučiva praznina nevidljive i bestelesne misli.

II

Svest o podpovršinskim psihološkim strujama jeste poslednja stvar do koje se dolazi u usvajanju lingvističkog razumevanja, kako u individualnom tako i u istorijskom smislu. Pokušaj da se stranac uči nekom jeziku stvara izvesnu vrstu svesti o ISPOLJENIM formalnim obrascima: paradigmama i promenama osnova. Najstarije poznate gramatike jesu liste reči ovog tipa, ispisane klinastim pismom, koje daju ekvivalente između sumerskog i semitskog akadijanskog jezika. Do daljeg koraka nije došlo sve dok filozofija, i u Grčkoj i u Indiji, nije otkrila određen odnos između rasuđivanja i jezičkih obrazaca; što se tiče filozofije, iz ovoga je proizašla formalna logika, a što se tiče gramatike, to je dovelo do otkrića značajnijih kategorija u klasičnim indoevropskim jezicima. U semitskom svetu gramatika je ostala uglavnom formalna; klasične jevrejske i arapske gramatike sastoje se poglavito od paradigmi, poznatih pod kodskim imenima koja nisu pokušala ni da okarakterišu, a kamo li da prodube, značenja ovih lingvističkih klasa. Čak je i latinska gramatika, sa svojim terminima kao što su indikativ, konjunktiv, pasiv itd., bila psihološka u poređenju sa njima. Otkriće antičke indijske gramatike, koje su zapadni naučnici učinili početkom devetnaestog veka, impresioniralo je ove naučnike uglavnom formalnom perfekcijom. Ali ona je takođe pokazala izvesne psihološke pronicljivosti, kao što su prepoznavanje različitih prikrivenih ideja u okviru tehnika građenja reči, klasifikacija

složenica kao *tatpurusha, dvandva, bahuvrihi*, i tako dalje.[14])

Čak ni najveći evropski gramatičari XIX veka nisu prodirali mnogo dalje od formalnih i ispoljenih struktura, izuzev korišćenja klasičnih gramatičkih i filozofskih pojmova do krajnjih granica njihovih mogućnosti u jezicima koje su oni izučavali. Ali postoji jedan ogroman izuzetak od ovog tvrđenja — jedan od onih čudesnih genija koji zbunjuju svoje savremenike i ne ostavljaju naslednike. Pravi kreator ideja kao što su sistemi odnosa, prikrivene klase, kriptotipovi, psiholingvistička shematizacija, i shvatanja da je jezik bitan i nužan faktor u kulturi, bio je, koliko ja mogu da vidim, jedan francuski gramatičar sa početka XIX veka, Antoan Fabr d'Olive /Antoine Fabre d'Olivet/ (1768—1825); on je izučavao semitske jezike, a posebno hebrejski, ali njegov rad, slično Mendelovom radu u genetici, nije ostavio nikakav utisak na misao njegovog vremena. Na nesreću po shvatanje i usvajanje ovog rada, kako tada tako i danas, njegov autor bio je religiozni i mistički metafizičar, koji je pomešao ovu stranu svoje prirode sa delovanjem jednog od naj-

---

[14]) [Složenice tipa *tatpurusha* su one u kojima jedan član modifikuje drugi, kao u engleskim rečima kao što su »self-made« /bukvalno: »samoupravljen«, samonikao/, »foot-soldier« /»nožni vojnik«, pešak/ itd.; *dvandva* složenice su one koje sadrže koordinirane članove, čiji bi najbliži primer u engleskom bila neka fraza kao »bread and butter« /hleb i buter, u idiomatskoj upotrebi može označavati nužno izdržavanje, osnovnu hranu itd./, što bi u sanskritu bilo iskazano jednom složenom reči; *bahuvrihi* složenice jesu pridevske složenice koje impliciraju značenje posedovanja, i mogu biti ilustrovane sanskritskom reči koja znači »posedujući sjaj sunca«. Vid. William Dwight Whitney, *Sanskrit grammar* /Sanskritska gramatika/, (Harvard University Press, 1931, Chapter XVIII) — primedba Džona B. Karola.]

moćnijih lingvističkih umova svih vremena*.) Ovo ukrštanje proizvelo je jedno mističko i gnostičko »tumačenje« Knjige postanja, ili bolje rečeno, parafraziranje u stilu Upanišada koje je izgledalo kao neka šokantna vizija kosmičkog prostora punog zastrašujućih hijeroglifa — što se ubrzo našlo na Indeksu. Ovo odbacivanje od strane ortodoksije nije čak dobilo ni pohvale od onoga što je tada bila radikalna levica, jer su biblijska gledišta Fabr d'Olivea bila u isto vreme suviše jeretička i suviše trancendentalna da bi zadovoljila bilo koju školu tumačenja Biblije. Ali striktno lingvistički deo njegovog rada, uobličen u knjizi *Hebrejski jezik ponovo uspostavljen /La langue hébraïque restituée/* koja se pojavila 1815—16, ako se odvoji od čudnog tumačenja Postanja preko Upanišada, može se danas posmatrati kao nešto što je zasnovano na čisto lingvističkim kriterijumima i što pokazuje veliku psihološku prodornost, sadržavajući ideje daleko ispred piščevog doba. Mora se dodati da je, iako mističan skoro koliko i jedan Jakob Beme /Jacob Boehme/ ili Viljem Blejk /William Blake/, Fabr d'Olive u potpunosti izbegao da se nasuče na kabalističke i numerološke hokus-pokuse kojima je bila opterećena stara jevrejska tradicija proučavanja hebrejskog. I mada je odbacio kompletnu formalističku koncepciju gramatike, on takođe odbija da hebrejskom nametne latinske i grčke obrasce. Njegov hebrejski staje na svoje vlastite noge isto tako potpuno kao i Boasov činukski (Chinook). On je reorganizovao tretiranje glagolskih konjugacija na psiho-

---

*) Eventualno mesto Fabr d'Olivea u istoriji lingvistike treba tek utvrditi, jer je on u okviru ove discipline dosad ostao potpuno nepoznat. Vorfovo mladalačko oduševljenje njegovim idejama i postupcima vremenom je, izgleda, splasnulo; u kasnijim radovima on se ne poziva na ovog autora — (Prim. R. B.)

lingvističkoj osnovi, razmatrao posebne prefikse i sufikse sa stanovišta njihovog značenja i funkcije, ušao u semantiku samoglasničkih obrazaca i u semantičko bojenje samoglasnika, i pokazao koliko mnogo hebrejskih osnova može biti rastavljeno u smislene deliće, kao što npr. egleske reči kakve su »flash«, »flicker«, »clash«, »click«, »clack«, »crack«, »crash«, »lick«, »lash«, mogu biti tako razdvojene.*) Odbijajući da identifikuje slova hebrejskog pisma sa stvarnim fonetskim elementima, a uviđajući da ovi elementi nisu samo obični glasovi, već stereotipizirani, kodifikovani i shematizovani semantički glasovi, on je došao do koncepcije fonema, koga je nazivao »znak« ili »vokalni znak« — boreći se sa terminologijom, ali ipak pokazujući istinski uvid u jezičku stvarnost. On je naglasio činjenicu kompleksnog odnosa između znakova i između reči. Fonem može da preuzme određene semantičke dužnosti kao deo ovog odnosa. U engleskom se fonem ð (zvučni glas za *th*) pojavljuje na početku reči jedino u kriptotipu pokaznih reči (»the«, »this«, »there«, »then« /taj, ovaj, tamo, tada/, itd.). Otuda postoji psihološki pritisak protiv usvajanja ovog zvučnog glasa u novim ili imaginarnim rečima: *thig, thag, thob, thuzzle,* itd., koje nemaju pokazna značenja. Susrevši takvu novu reč (npr. *thob*) na stranici neke knjige, mi ćemo joj »instinktivno« pridati bezvučni glas θ za *th* u »think«.

*) Reči iz ovog niza, koje sadrže samo po jednu morfemu, ne mogu se uobičajenim postupcima lingvističke analize deliti na manje jedinice sa značenjem. Međutim, one se ovde navode kao primer slabo ispitanih submorfemskih veza između zvuka i značenja: kroz ceo niz provlači se izvesna podudarnost po zvuku, udružena sa neodređenom ali primetnom sličnošću značenja (sve ove reči označavaju pojmove u sferi brzih vibracija ili udara, sevanja, treptanja i sl.) — (Prim. R. B.)

Ali ustvari to nije »instinktivno«. Opet je na delu naš stari prijatelj, lingvistički odnos. Pripišite reči pokazno značenje, neka *thag* bude, na primer, »preko ograde«, i mi ćemo u nju ubaciti zvučni fonem ð iz »there«. Fabr d'Olive znao je sve o takvim stvarima.

Štaviše, Fabr d'Olive je mislio i na antropološki, a ne prosto na gramatički način; za njega govor nije bio neka nezavisna »sposobnost«, već nešto što treba da se razume u svetlu ljudskog ponašanja i kulture, čiji je specijalizovan deo, ali deo koji ne funkcioniše na nekim drugim principima nego ostatak. Vokalni znak (fonem) je visoko specijalizovan gest ili simbolički akt, jezik je produkt razvoja celokupnog somatskog ponašanja koje postaje simboličko i tada sve više i više skreće svoj simbolizam u vokalni kanal — tako izgleda njegovo učenje, izraženo modernom terminologijom.

Nijedna figura tako značajna za lingvistički pristup mišljenju ne pojavljuje se ponovo sve dok ne dođemo do irskog lingviste Džejmsa Berna /James Byrne/ (1820—97). Njegova izučavanja zasnovana su na posebno vrednoj ideji širokog razmatranja gramatičkih struktura u svim poznatim jezicima. Njegovo veliko delo — bar po koncepciji zaslužuje da bude nazvano veliko, mada možda ne po realizaciji — izdano u dva toma, pod naslovom *Osnovni principi strukture jezika /General principles of structure of language/* pojavilo se 1885. Njegova upadljiva osobina bila je u tome što je pružilo sažete gramatičke skice jezika sa svih strana sveta, od kineskog do hotentotskog. Predstavljeno je skoro svako jezičko stablo van Amerike, uz lep broj američkih. Bern je na ovom pregledu zasnovao svoju psihološku teoriju. Izgleda mi bar donekle značajno to da je Bern otkrio, na osnovu jezičke strukture, jedno razlikovanje dvaju osnovnih psiholoških tipova slično onome koje je mnogo kasnije Jung našao preko

psihijatrije i nazvao ekstrovertnim odnosno introvertnim tipom. Jung je takođe pokazao kako je, kroz celu istoriju, nepomirljiva suprotnost takva dva tipa dovodila do fundamentalnih kontroverzi i rascepa u filozofiji, odnosno religijama. Bern je nezavisno otkrio, ili je verovao da je otkrio, korelaciju između strukture jezika i dva tipa mentaliteta, jednog koji brzo reaguje, brzo misli, i koji je živahan i nestalan, i drugog koji sporo reaguje, sporo misli, ali je temeljniji i ravnodušniji. Njegov sporomisleni mentalitet, koji podseća na Jungov introvertni tip, po njegovom mišljenju ide, u jednom opštem smislu, sa jezicima sintetičkog tipa koji imaju složenu ispoljenu morfologiju i mnogo izvedenih i složenih reči, čiji je ekstrem polisintetički tip jezika. Njegov brzomisleći (ekstrovertni) tip slaže se, opšte uzev, sa jednostavnijom morfologijom, nedostatkom sinteze, i analitičkim ili u krajnjem slučaju izolujućim tipom jezika.

Ali iako imam simpatija prema mogućnosti takvog otkrića, koje bi zaista predstavljalo veliko dostignuće, i iako sam impresioniran Bernovim anticipiranjem Junga, smatram da je Bernova osnovna teza neuverljiva, uglavnom zato što mogu da vidim kako je Bern radio sa potpuno neadekvatnom građom. Od najveće je važnosti za čovekovo znanje o njegovom vlastitom intelektualnom sklopu, posebno u budućnosti, da zaista kolosalan zadatak koji je Bern tako prenagljeno preduzeo bude urađen što je moguće bolje. To bi zahtevalo ne samo razmatranje mnogo više jezika, posebno američkih, nego što ih je Bern koristio, već gramatiku svakog od ovih jezika koja bi bila naučno izvedena na osnovu obrazaca i klasa samog tog jezika, i u najvećoj mogućoj meri oslobođena bilo kakvih opštih pretpostavki o logici gramatike. Bern je svoju građu dobijao iz starinskih gramatika, formalnih i čak »kla-

sičnih« po tipu. Ove gramatike su mogle u bilo kom trenutku da neki nesrećni jezik izlože nasrtaju cele regimente njemu stranih obrazaca i ideja. Nijedan od ovih gramatičara, pa ni sam Bern, nije mogao da napravi *sui generis* konfigurativni izveštaj o nekom jeziku, kao što je to učinio Fabr d/Olive; ta sposobnost je tada već bila iščezla. Ali dok ona ponovo ne oživi kao dobro razvijena naučna tehnika, i ne bude primenjena na nov pregled i upoređivanje svih svetskih jezika, čovek će ostati neznalica u pogledu korenâ svog intelektualnog života. On će biti sprečen da razmatra ljudsku misao u planetarnim razmerama, njeno značenje za ljudski rod.

Ova sposobnost je počela da oživljuje kada se Boas uhvatio u koštac sa jezicima američkih Indijanaca, a posebno sa njegovim izlaganjem principa i metodoloških ideala u s pravom proslavljenom uvodu u *Priručnik* /Handbook/. A sa Boasom, ova sposobnost pojavljuje se u modernom naučnom vidu, i u terminima prihvatljivog naučnog sistema, a ne kao pre u terminima rascvetane mističke raspoložene kreativne imanigacije. Boas je pokazao drugi put u istoriji, ali prvi put na naučan način, kako jedan jezik može da bude analiziran *sui generis* i bez nametanja kategorija »klasične« tradicije. Razvitak adekvatne tehnike za ovaj novi pogled na jezike morao je da ide hramajući. Kada su tokom Boasovog proučavanja jezici američkih Indijanaca počeli da otkrivaju dotad neviđenu složenost i suptilnost svojih misaonih kategorija, fonemski kalkulus još nije postojao. Američki terenski lingvist nije mogao da, kao Fabr d'Olive, intuitivno nasluti foneme i morfofoneme snagom jednog briljantnog imaginativnog uvida. On je morao da čeka da ove pojmove razviju fonetičari-specijalisti, radeći najpre u oblasti mo-

dernih jezika, i u početku mu je nedostajala psihološka prodornost.

Nova era prelazi u drugu fazu, u istinski moderno lingvističko stanovište, dolaskom na scenu Sapira, a posebno publikovanjem njegove knjige *Jezik /Language/*, godine 1921. Sapir je uradio više nego bilo ko drugi na uvođenju lingvističkog pristupa mišljenju, na izgrađivanju naučne podloge toga pristupa, kao i na demonstriranju značaja lingvistike za antropologiju i psihologiju. Od tog trenutka pa nadalje ne bi bilo lako pomenuti pojedince koji su dali svoj doprinos ovom postepenom shvatanju i razvijanju ideje da je lingvistika fundamentalna za teoriju mišljenja i, u krajnjoj analizi, za SVE NAUKE KOJE SU LJUDI STVORILI.

III

Lingvističko razmatranje mišljenja, primenjeno na primitivne zajednice, na dva načina je značajno za antropologiju. Prvo, od etnološkog i psihološko-lingvističkog uvida u istu primitivnu zajednicu, posebno ako ih je postigao isti istraživač, može se racionalno očekivati da će vrlo plodno dejstvovati jedan na drugi. Imamo svedočanstvo i veoma stimulativno učenje Sapira i drugih da je to tako. Prava suština lingvistike je potraga sa značenjem, i, kako ova nauka poboljšava svoje procedure, ona zbog ove potrage neizbežno postaje sve više psihološka i kulturološka, dok u isto vreme zadržava onu skoro matematičku preciznost iskaza koju dobija iz visoko sistematične prirode lingvističke oblasti činjenica.

Pretpostavimo da neki etnolog otkrije da Hopi Indijanci u svojim molitvama za kišu itd., govore o oblacima, kao da su oblaci živi. U tom slučaju on bi

voleo da zna da li je to neka metafora ili posebna religiozna i ceremonijalna govorna figura, ili je to normalan i uobičajen način mišljenja o oblacima. Ovde se radi o takvoj vrsti problema za koju bi jezik mogao da pruži veoma smislen odgovor, i mi se neposredno okrećemo ka njemu da vidimo da li on ima sistem rodova koji razlikuje žive i nežive stvari, i ako ima, kako razvrstava oblake. Nalazimo da hopi uopšte nema rodove. Tradicionalna gramatika iz predboasovskog perioda stala bi u ovoj tački i mislilo bi se da je odgovor dobijen. Ali ispravan odgovor može se dobiti jedino od gramatike koja analizira prikrivene strukture i značenja isto kao i ispoljene. Jer hopi razlikuje živu klasu imenica kao KRIPTOTIP, i jedino kao kriptotip. Ključno reagovanje jeste način formiranja množine. Kada se o pripadnicima flautskog društva govori npr. kao o Flautama, ova (prikriveno) neživa imenica stavlja se u množinu na način karakterističan za imenice koje označavaju nešto živo. Ali reč *?o 'mâw* »oblak« uvek se stavlja u množinu na takav način; ona nema drugu množinu; ona u potpunosti pripada kriptotipu živog. I tako se dobija odgovor na pitanje da li je oživljenost oblaka figura ili formalnost govora, ili ona potiče iz neke mnogo dublje i suptilnije sveprožimajuće podpovršinske struje mišljenja; ili se bar tom pitanju pridaje velika količina novog značenja.

Jezik bi tako morao biti u stanju da analizira neke, ako možda ne i sve, od stvarnih ili pretpostavljenih razlika između mentaliteta takozvanih primitivnih naroda i modernog civilizovanog čoveka. Da li primitivni narodi obrazuju jedinstvenu klasu mentaliteta naspram modernog čoveka, nezavisno od razlika između njihovih kultura i njegove, kako je to implicirano Levi Brilovim /Lévy-Bruhl/ pojmom MISTIČKE PAR-

TICIPACJE[15]) i izjednačavanjem »primitivnog «i »infantilnog« kod Frojda i Junga; ili (opet nezavisno od kulture uopšte) CIVILIZOVANI MODERNI ČOVEK oformljuje jedinstvenu klasu mentaliteta zbog velike strukturalne sličnosti svih modernih jezika civilizovanog Zapada, dok nasuprot njemu stoje različiti tipovi mentaliteta koji odražavaju bogatu raznolikost govornih struktura: — to je samo jedno od velikih psiholoških pitanja svetskog raspona koje spada u domen lingvistike i čeka nepristrasan i pozitivan tip odgovora kakav lingvističko istraživanje može da pruži. Mi smo navikli da o mentalitetu koji je impliciran MISTIČKOM PARTICIPACIJOM mislimo kao o mentalitetu koji je manje baziran na mišljenju, koji je manje racionalan, nego naš. Ipak, mnogi američki indijanski i afrički jezici obiluju precizno izrađenim, upečatljivo logičnim distinkcijama u vezi sa uzrokovanjem, radnjom, posledicom, dinamičkim ili energetskim kvalitetima, neposrednošću iskustva, itd., što su sve stvari koje se tiču mišljenja, i zaista predstavljaju ono najsuštinskije u racionalnom. U ovom smislu oni daleko prevazilaze evropske jezike.[16]) Najimpresivnije pronicljive distinkcije ove

---

[15]) [Lévy-Bruhl, Lucien. *Les fonctios mentales dans les sociétés inférieures /Mentalne funkcije u primitivnim društvima/*, Paris, 1912. »Mistička participacija« se odnosi na posebnu vrstu psihološkog odnosa prema objektu, u kome individua ne može jasno da percipira odvojenost sebe od objekta — primedba Dž. B. Karola.]

[16]) V. npr. kako hopi tretira repetitivne i vibracione pojave, u mom članku »*Punktualni i segmentativni vidovi glagola u hopiju*« */The punctual and segmentative aspects of verbs in Hopi/* ili slučajeve [*praznina*] u Votkinsovom radu o jeziku čičiva. [Verovatno je Vorf nameravao da ukaže na glagolski sistem u jeziku čičiva, koji je ekstremno osetljiv na kauzativni vid činova. Na primer, postoji nekoliko prošlih vremena, čija upotreba ne zavisi samo od udaljenosti prošlog događaja na koji se odnose (pre ili od

vrste često su one koje se otkrivaju analiziranjem do prikrivenih i čak kriptotipskih nivoa. U stvari, prikrivene kategorije su mahom racionalnije nego ispoljene. Engleski neobeleženi rod je racionalniji, bliži činjenicama prirode, nego obeleženi rodovi latinskog ili nemačkog. Kako spoljni znaci postaju ređi, klasa biva usmerena da se kristališe oko jedne ideje — da postane zavisnija od ma kakvog sintetizujućeg principa koji može biti prisutan u značenju njenih članova. Možda je čak istina da mnoge apstraktne ideje nastaju na ovaj način; može se desiti da neka prilično formalna i ne sasvim smislena jezička grupa, označena nekom ispoljenom karakteristikom, veoma grubo koincidira sa nekim spletom pojava na takav način da sugerira racinalizaciju ovog paralelizma. U toku fonetskih promena, distinktivni znak, završetak (ili šta je već u pitanju) se gubi, i klasa prelazi iz formalne u semantičku. Njeno reagovanje je sada ono što je odlikuje kao klasu, a njena ideja jeste ono što je ujedinjuje. Kako vreme protiče i upotreba se nastavlja, klasa postaje sve više i više organizovana po nekom racionalnom principu, ona privlači semantički podesne reči i gubi ranije članove koji su sada semantički nepodesni. Logika je sada ono što drži ovu klasu na okupu, i njena logika postaje semantički pratilac onog jedinstva čiji KONFIGURACIONI aspekt jeste svežanj nemotornih veza koji celu

prošle noći), već takođe i od toga da li dati čin nastavlja da deluje na sadašnjost. Postoji isto tako i sedam »stanja«, koja izražavaju različite odnose između subjekta, glagola i predikata (uključujući objekt). Videti u *A Grammar of Chichewa, a Bantu language of British Central Africa /Gramatika čičive, bantu jezika iz Britanske Centralne Afrike/*, od Mark Hana Votkinsa /Mark Hanna Watkins/, *Language disertation* no. 24, 1937. Videti takođe i Vorfovo kasnije razmatranje u njegovom članku »Jezik, um i stvarnost« — primedba Dž. B. Karola.]

flotu reči vezuje za njihovo zajedničkog reagovanje. Semantički gledano, to se pretvorilo u duboku uverljivost jednog principa iza fenomena, kao što su ideje neživosti, »supstance«, apstraktnog pola, apstraktne ličnosti, sile, uzrokovanja — ne ispoljeni pojam (leksacija) koji odgovara REČI »uzrokovanje« već prikrivena ideja, »naslućivanje«, ili, kako se to često zove (ali pogrešno, po Jungu), »osećanje« da mora postojati princip uzrokovanja. Kasnije ova prikrivena ideja može biti više ili manje duplirana putem neke reči ili leksičkog pojma koji je izumeo neki filozof, npr. UZROKOVANJE. Sa ove tačke gledišta, mnoge (»primitivne«) zajednice koje još nisu dostigle pismenost, ali koje su daleko od toga da budu ispod nivoa racionalnosti, mogu čak da pokažu funkcionisanje ljudskog uma na višem i kompleksnijem planu racionalnosti nego među civilizovanim ljudima. Neće biti da je civilizacija sinonim za racionalnost. Ova primitivna plemena možda prosto nisu imala filozofe, jer njihovo postojanje može da zavisi od ekonomskog prosperiteta koji je malo kultura u toku istorije dostiglo. Ili možda suviše mnogo racionalnosti može da izneveri samu svoju svrhu, ili da pobudi neki snažan kompenzatorni princip. Ovo su sve pitanja, u suštini antropološka, kojima bi se kako izgleda na najispravniji način moglo prići putem povezivanja etnologije i psihološke lingvistike.

Drugi način na koji je lingvističko razmatranje mišljenja značajno za antropologiju više se odnosi na budućnost, i možda najviše od svega na daleku budućnost ljudske vrste kada će se ona razviti u nešto drugo, i nadajmo se mnogo više, nego što je to današnji čovek. Okrećući se prvo bližoj budućnosti, poželjno je da antropologija sarađuje u pripremama za vreme, koje se ne može još zadugo odlagati, kada će biti i moguće i hitno potrebno napraviti kulturološki i psihološki svet-

ski pregled jezika, kakav je zamišljen još u radu Džejmsa Berna — ali ovoga puta na način koji će obogatiti našu nauku izdašnim blagom nove istine koja leži na tom polju, čekajući da bude otkrivena.

Kako vreme prolazi, tip znanja koje bi takav pregled otvorio postaje sve više i više stvar brige i interesa i van sveta naučnih studija — jer ono može igrati vrlo značajnu ulogu u svetskoj istoriji koja se sada stvara. Problemi postizanja međusobnog razumevanja, jezičkih barijera, propagande i reklame, prosvete, tehnike vođenja ljudskih poslova bez nepotrebnih trvenja, inteligencije u ljudskim odnosima koja može da drži korak sa promenama koje su proizvele fizičke nauke — — svi ti problemi sukobljavaju se sa problematikom jezika i mišljenja. Svako je prirodno zainteresovan za pitanja jezika, iako to ili ne zna, ili pak zna ali misli da već zna i sve o njima. Postoji, na primer, pokret za širenje Ogdenovog oštroumnog veštačkog jezika koji se naziva Bazični engleski (Basic English), i koji je bio primljen sa simpatijama među biznismenima, pedagozima, ljudima koji se interesuju za međunarodne poslove, i vizionarima novog društva kakav je H. Dž. Vels /H. G. Wells/*. Ne vredi sedeti po strani i s visoka osuđivati takve lingvističke pokrete kao nenaučne. Naučni ili ne, oni su lingvističke pojave današnjice, i zašto bi nauka o jeziku, koja jedina može da se poduhvati sa vitalnim principima na kojima se takvi pokreti zasnivaju, trebalo da ostane ravnodušna, da ih pusti da dalje lutaju, koristeći svoju sirovu ali ogromnu snagu za promenu mišljenja sutrašnjice? Bazični engleski privlači ljude zato što izgleda jednostavan. Ali oni kojima on izgleda jednostavan ili znaji ili misle da

---

*) Bazični engleski sastavljen je na osnovu najfrekventnijih engleskih reči. (Prim. prev.).

znaju engleski — u tome je stvar! Svaki jezik naravno, izgleda prost onim govornicima kojima je on maternji jezik, zato što su oni nesvesni njegove strukture. Ali engleski je sve pre nego prost — on je jedna zbunjujuće složena organizacija, prepuna prikrivenih klasa, kriptotipova, taksema selekcije, taksema reda,[17]) značajnih obrazaca naglaska i u znatnoj meri zamršenih shema intonacije. Engleski zaista predstavlja skoro klasu za sebe u pogledu prozodijske složenosti, budući da je jedan od najsloženijih jezika na svetu u ovom pogledu; u celini gledano, on je isto tako komplikovan kao većina polisintetičkih jezika Amerike, a ove činjenice je najveći broj nas blaženo nesvestan. Kompleksna struktura engleskog je u velikoj meri prikrivena, što je čini utoliko težom za analiziranje. Stranci koji uče engleski moraju da je apsorbuju nesvesno — tokom procesa koji zahteva godine — putem konstantne izloženosti bombardovanju od strane velikih celina govornog engleskog; u ovom momentu ne postoji gramatika koja može nekoga da nauči tome. Kao i sa Bazičnim engleskim, tako je i sa ostalim veštačkim jezicima — u njima su zdravo za gotovo uzete osnovne strukture i kategorije nekoliko u kulturnom pogledu dominantnih evropskih jezika; složena mreža njihovih pretpostavki učinjena je osnovom jedne lažne jednostavnosti. Mi kažemo »neki veliki crno beli lovački pas« i pretpostavljamo da će Bazični engleski činiti isto. Kako se može očekivati da će govornik čiji je maternji jezik radikalno različit znati da ne može da kaže »lovački beli crno veliki neki pas«? Engleski pridevi pripadaju kriptotipovima koji

[17]) [Ovde se nalazi marginalna beleška: »članstvo u prikrivenim kategorijama izvesnog tipa«, uz uputnicu na knjigu Leonard Bloomfield, *Language* /Jezik/ (New York, 1933) gde se pitanje taksema razmatra u glavama 10, 12 i na nekim drugim mestima — primedba Dž. B. Karola.]

na tačno određen način dodeljuju položaje u rečenici, i njihova formula je određena i kompleksna, ali eto, siroti Indijanac organizuje svoje mišljenje na sasvim različit način. Osoba koja bi htela da upotrebljava Bazični engleski mora prvo da zna ili nauči izvanredno komplikovanu prikrivenu strukturu stvarnog, svakidašnjeg engleskog.

Tu vidimo grešku koju čini najveći broj ljudi koji pokušavaju da se bave tikvim društvenim pitanjima jezika — oni naivno pretpostavljaju da govor nije ništa drugo sem gomilanja LEKSACIJA, i da je to sve što je potrebno da bi se obavljala bilo koja vrsta racionalnog mišljenja; daleko važnija građa mišljenja koja se dobija od strukture i konfiguracijskih odnosa ostaje van njihovog vidokruga. Moguće je da što prostiji neki jezik postane u svojoj spoljašnjosti, to više zavisi od kriptotipova i drugih prikrivenih formacija, tim više u sebi skriva nesvesne pretpostavke, a njegove leksacije postaju promenljive i teže za određivanje. Kakva lepa parada za samozvane advokate »prostog« internacionalnog jezika! Za ispravno mišljenje u takvim oblastima neophodan nam je kompetentan svetski pregled jezikâ.

IV

A sada, okrećući se daljoj budućnosti, može možda biti dozvoljeno da se naznači šire shvatanje, da se predmet lingvistike i njegova povezanost sa mišljenjem osmotre sa stanovišta cele ljudske vrste. Da bismo to učinili, ne smemo da se plašimo da počnemo jednom opštim mestom. Čovek se od ostalih životinja razlikuje jezikom i svojim veoma razvijenim mišljenjem. U meri u kojoj možemo da zamislimo njegovu budućnost, mo-

ramo je zamišljati u terminima rasta mentalnih sposobnosti. Ne možemo a da ne pretpostavimo da je budući razvoj mišljenja od prvorazrednog značaja za ljudsku vrstu. On čak može odrediti trajanje ljudske egzistencije na planeti Zemlji ili u univerzumu. Mogućnosti kojima raspolaže mišljenje jesu mogućnosti uočavanja odnosa i otkrića tehnike operisanja odnosima na mentalnom ili intelektualnom planu, takvih koja će sa svoje strane voditi uvek širim i, u smislu daljeg produbljivanja, značajnijim sistemima odnosa. Ove mogućnosti su neizbežno povezane sa sistemima jezičkog izražavanja. Priča o njihovoj evoluciji kod čoveka jeste priča o čovekovom jezičkom razvitku — o dugoj evoluciji hiljada veoma različitih sistema raspoznavanja, selekcije, organizacije takvih odnosa, i operisanja njima. O ranim fazama ovog evolucionog procesa, o STVARNO PRIMITIVNIM KORENIMA jezika, mi ne znamo ništa. Ono što smo barem u stanju da otkrijemo jesu REZULTATI ove evolucije, kakvi postoje danas širom naše planete. Sada su nam na raspolaganju samo počeci takvog znanja o lingvističkoj taksonomiji koja se odnosi na sve svetske jezike. U našim kabinetskim generalizacijama o gramatici i o srodnim poljima logike i psihologije mišljenja, nalazimo se u istoj poziciji kao pre-lineovska botanika. Da upotrebimo biološku metaforu, nemamo još ništa slično opisu postojećih jezičkih vrsta.

Na sreću po biologiju, sistematična i u globalnim razmerama široka taksonomija prethodila je i položila osnovu istorijskom i evolucionom pristupu. U lingvistici i drugim kulturološkim disciplinama imamo, na nesreću, obrnutu situaciju. Evolucioni koncept, budući da je bio svaljen na čoveka dok su njegovi pojmovi o jeziku i mišljenju bili bazirani na poznavanju samo nekoliko između postojećih stotina veoma različitih

jezičkih tipova, podstakao je čovekove parohijske lingvističke predrasude i pothranio grandioznu obmanu da njegov tip mišljenja, zajedno sa pregršti evropskih jezika na kojima je zasnovan, predstavlja kulminaciju i puni procvat evolucije jezika! Ovo je isto kao kada bi pre-lineovski botaničar koji je došao na ideju o evoluciji pretpostavio da naša kultivisana pšenica i zob predstavljaju viši evolucioni stepen nego redak cvet astre koji uspeva samo na nekoliko mesta na Himalajima. Sa stanovišta razvijene biologije, tačno je u stvari da je retka astra ta koja polaže veće pravo na više evoluciono dostojanstvo; pšenica duguje svoju sveprisutnost i svoj prestiž jedino ljudskoj istoriji i ekonomiji.

Dostojanstvo naših evropskih jezika i misaonih običaja ne potiče ni iz čega višeg. Relativno mali broj jezika onih kultura koje su dostigle modernu civilizaciju obećava da prekrije svet i uzrokuje izumiranje stotina raznolikih egzotičnih jezičkih vrsta, ali su za ludne sve pretenzije da su oni iole nadmoćni po tipu. Baš nasuprot, treba samo malo pravog naučnog istraživanja jezika koji nisu dostigli pismenost, posebno onih američkih, da bi se pokazalo koliko je mnogo preciznije i suptilnije razvijen sistem odnosa u mnogim takvim jezicima nego u našima.[18]) U poređenju sa mnogim američkim jezicima, formalna sistematizacija ideja u engleskom, nemačkom, francuskom ili italijanskom izgleda siromašna i nedozrela. Zašto, na primer, mi ne

[18]) [Na ovom mestu u rukopisu pojavljuje se marginalna beleška: »Zaključak — pogrešno je pretpostavljati da je funkcija jezika samo u KOMUNIKACIJI misli«. Isticanjem reči »komunikacija«, Vorf je izgleda nameravao da prenese implikaciju da jezik ne samo saopštava misli, već i funkcioniše u samom njihovom začinjanju, što je zaključak na koji smo primorani ako usvojimo osnovnu tezu ovog članka — primedba Dž. B. Karola.]

upotrebljavamo, kao Hopi, različite načine izražavanja odnosa kanala senzacije (viđenja) prema rezultatu u svesti, kao između »ja vidim da je to crveno« i »ja vidim da je to novo«? Mi spajamo dva sasvim različita tipa odnosa u nejasnu vrstu veze izražene sa »da«, dok hopi ukazuje da u prvom slučaju gledanje pruža sen-senzaciju »crveno«, a da u drugom slučaju gledanje pruža nespecifikovanu evidenciju iz koje je izveden zaključak o novom. Ako promenimo ovaj oblik u »ja čujem da je to crveno« ili »ja čujem da je to novo«, mi evropski govornici još uvek se čvrsto držimo našeg sakatog »da«, dok hopi sada upotrebljava jedan treći relator i ne pravi razliku u pređašnjem smislu između »crveno« i »novo«, jer je u oba slučaja prezentacija ovog značenja svesti izvršena verbalnim izveštajem, a ne senzacijom po sebi, niti izvođenjem iz evidencije. Da li hopi ovde pokazuje viši plan mišljenja i racionalniju analizu situacija nego naš voljeni engleski? Naravno da pokazuje. Na ovom polju, i na mnogim drugim, engleski u poređenju sa hopijem je kao batina upoređena sa floretom. Mi čak moramo da razmišljamo i oklevamo nad ovim pitanjem, ili ono treba da nam bude objašnjeno, pre nego što uspemo da uvidimo razliku u odnosima izraženim sa »da« u gornjim primerima, dok Hopi razlikuje ove odnose bez ikakvog napora, jer su ga oblici njegovog govora navikli da to čini.

III

GRAMATIČKE KATEGORIJE

Veoma prirodna tendencija da se pri opisivanju jezika koji nisu indoevropski upotrebljavaju termini izvedeni iz tradicionalne gramatike, kao što su glagol, imenica, pridev, pasiv itd., nosi sa sobom ozbiljne mogućnosti pogrešnog razumevanja. U isto vreme poželjno je odrediti ove termine tako da možemo da koristimo njihovu veliku pogodnost i da ih, tamo gde je to moguće, primenjujemo na egzotične jezike na jedan naučan i dosledan način. Da bismo to učinili moramo da preispitamo tipove gramatičkih kategorija koje se nalaze u jezicima, koristeći razmatranje lingvističkih fenomena koje je sveobuhvatno u svetskim razmerama, zatim da izgradimo više ili manje nove pojmove i da se pobrinemo za potrebne dodatke terminologiji. Ove primedbe važe u istoj meri i za engleski, koji jedva da je manje udaljen od opšteg indoevropskog obrasca, nego neki jezici američkih Indijanaca.

U vidu reakcije na konvencionalne gramatike američkih jezika, bazirane na klasičnim modelima, postoji tendencija da se pažnja ograniči na morfeme pomoću kojih su mnogi gramatički oblici označeni. Ovo gledište gubi iz vida različite klase reči koje nisu naznačene morfemskim dodacima već tipovima shematizacije: na primer, sistematskim izbegavanjem izvesnih morfema, leksičkom selekcijom, redom reči koji je takođe i RED

KLASA, najčešće putem dovođenja u vezu sa određenim jezičkim konfiguracijama. Na početku istraživanja nekog jezika, funkcionalni tip definicije — npr. da reč izvesne klase, recimo »imenica«, jeste »reč koja čini to i to« — treba da se izbegava u slučajevima kada je to JEDINI primenjeni test razlikovanja. Jer koncepcije ljudi o tome šta data reč »čini« u jeziku koji im nije blizak mogu biti u istoj toj meri različite u kojoj su različiti i njihovi maternji jezici, jezičko obrazovanje i filozofske sklonosti. Kategorije koje se proučavaju u gramatici su one koje mogu biti prepoznate kroz činjenice konfiguracijske vrste, a ove činjenice su iste za sve posmatrače. Ipak, ja ne delim potpuno nepoverenje u sve funkcionalne definicije koje izgleda da pokazuje izvestan broj modernih gramatičara. Jer pošto su kategorije već ocrtane u skladu sa konfiguracijskim činjenicama, može biti poželjno da se tokom daljeg istraživanja upotrebi funkcionalni i operacionalni simbolizam. Povezane sa konfiguracijskim podacima, operacionalne deskripcije postaju vredne kao mogući načini da se utvrdi ZNAČENJE ovih oblika, a »značenje« u takvim slučajevima predstavlja karakterizaciju koja sažeto objašnjava sve semantičke i konfiguracijske činjenice, poznate ili predvidljive.

Na prvom mestu možemo da razlikujemo ISPOLJENE KATEGORIJE i PRIKRIVENE KATEGORIJE.

Ispoljena kategorija je kategorija sa formalnom oznakom koja je prisutna (uz retke izuzetke) u svakoj rečenici koja sadrži neki član te kategorije. Ova oznaka ne mora biti deo iste reči sa kojom je, može se reći, ova kategorija povezana u paradigmatskom smislu, to jest ne mora biti sufiks, prefiks, promena u samoglasniku, ili neka gramatička promena druge vrste, već može biti posebna reč ili određen shematizam cele rečenice. Tako je u engleskom množina imenica ispoljena

kategorija, obično označena u paradigmatskoj reči (datoj imenici) sufiksom »-s« ili promenama u samoglasniku, ali u slučaju reči kao što su »fish« /riba, ribe/, »sheep« /ovca, ovce/ i izvesne množine koje označavaju etničku ili nacionalnu pripadnost, glagolskim oblikom ili načinom upotrebe članova, itd. U izrazu »fish appeared« /ribe su se pojavile/ odsustvo bilo kakvog člana označava množinu; u frazi »the fish will be plentiful /riba će biti mnogobrojna tj. ulov ribe će biti obilan/ to označava pridev koji se odnosi samo na množinu; u »the Chinese arrived« /Kinezi su stigli/ i »the Kwakiutl arrived« /Kvakijutli su stigli/ određeni član, zajedno sa nedostatkom nečega što bi označavalo jedninu, kao »person«, »Chinaman« ili »Indian«, označava množinu. U svim ovim slučajevima množina je ispoljena, a tako je, uz nekoliko izuzetaka, kod svih množina imenica u engleskom, pa se može reći da je imenička množina u engleskom jeziku ispoljena kategorija.[1]) U južno-pajutskom /Suthern Paiute/ subjekatsko lice glagola označeno je subleksičkim elementom (ili »vezanim morfemom«) koji, kao ni englesko »-s«, ne može stajati sam; ali on ne mora biti pridodan glagolu, već može biti pridodan prvoj važnoj reči u rečenici. Ono što se u engleskom može nazvati potencijalni

---

[1]) Postoji, naravno, manja grupa mogućih ili teorijski mogućih rečenica, npr. »The fish appeared« /riba se pojavila/ u kojima se jednina i množina ne mogu razlikovati. Ali u stvarnom govoru takve rečenice uključene su u širi kontekst koji je već utvrdio da li se radi o jednini ili množini raspravljanih stvari. (Inače pojavljivanje takve rečenice nije verovatno). Takvi manjinski tipovi ne uzimaju se u obzir pri distinkciji između ispoljenog i prikrivenog; to jest, oni ne sprečavaju da kategorija bude okarakterisana kao ispoljena. U prikrivenim kategorijama neobeleženi ob lici su relativno brojni, često su u većini, i ne mogu se razlikovati čak ni pomoću konteksta.

način glagola jeste ispoljena kategorija označena morfemom »can« /moći/ ili »could« /prošlo vreme od »moći«/, dakle pomoću reči koja je odvojena od glavnog glagola, ali se pojavljuje u svakoj rečenici koja sadrži tu kategoriju. Ova kategorija je u istoj meri deo glagolskog sistema morfologije u kojoj bi to bila da je označena pomoću vezanog elementa kao u sintetičkom algonkijskom /Algonkian/ ili sanskritskom glagolu: njen morfem »can« može zameniti naporedne elemente i istom modalnom sistemu, npr. »may« /smeti, moći/, »vill« /hteti/, ali im ne može biti prosto dodan kao čista leksička jedinica (npr. »possibly« /moguće/). U hopiju takođe postoji rigidan sistem međusobno isključivih »modaliteta« označenih pomoću posebnih reči.

Prikrivena kategorija naznačena je, bilo morfemski ili putem rečeničkog obrasca, jedino u izvesnim tipovima rečenice, a ne u svakoj rečenici u kojoj se pojavljuje reč ili elemenat koji pripada toj kategoriji. Pripadnost reči datoj klasi nije vidljiva dok se ne postavi pitanje njene upotrebe ili upućivanja na nju u jednom od tih posebnih tipova rečenice, i tada nalazimo da ova reč pripada klasi koja zahteva neku vrstu osobenog ophođenja, koje čak može biti i negativno ophođenje koje isključuje taj tip rečenice. Ovo osobeno ophođenje možemo nazvati REAGOVANJEM te kategorije. Neprelazni glagoli u engleskom jeziku formiraju prikrivenu kategoriju označenu nedostatkom participa pasiva kao i pasivnog i kauzativnog stanja; glagol iz ove klase (npr. »go« /ići/, »lie/ /ležati/, »sit« /sedeti/, »rise« /ustati/, »gleam« /svetlucati/, »sleep« /spavati/, »arrive /stići/, »appear« /pojaviti se/, »rejoice« /radovati se/) ne možemo ubaciti u rečenice kao što su »it was cooked« /to je bilo kuvano — pasiv/, »it was being cooked« /kuvalo se (u određenom momentu) — — particip pasiva/, »I had it cooked to order/ /naru-

čio sam da se to skuva — kauzativna upotreba/. Neprelaznost tako konfigurativno određena sasvim je različita stvar od »lažne« neprelaznosti u tradicionalnoj engleskoj gramatici; to je stvarna gramatička klasa, označena ovim i drugim konstantnim gramatičkim osobinama, kao što je nejavljanje imenica ili zamenica iza glagola; ne može se reći »ja svetlucam to«, »ja pojavljujem sto«. Naravno, složene formacije koje uključuju ove iste lekseme mogu biti prelazne, na primer »sleep (it) off« /izleči(to) spavanjem/, »go (him) one better« /nadmaši (ga)/. U američkim kolokvijalnim oblicima »go haywire« /biti van sebe u emocionalnom smislu/, »go South Sea Islander« /podivljati/ itd., reč ili fraza iza glagola je prikriveni pridev — upor. npr. »go completely haywire« /biti potpuno van sebe/.

Engleski rod predstavlja drugi tip prikrivene kategorije. Svaka zajednička imenica i lično ime pripada izvesnoj klasi roda, ali se karakteristična spoljna oznaka pojavljuje jedino kada postoji prilika da se na imenicu uputi ličnom zamenicom u jednini ili u slučaju srednjeg roda ona može biti označena upitnim i odnosnim zamenicama »what« /šta/ i »which« /koji/. Ovo gramatičko svrstavanje nije ništa manje striktno nego u ispoljenim sistemima roda kao u latinskom, gde većina imenica nosi na sebi oznaku roda. Nema sumnje da kod mnogih zajedničkih engleskih imenica znanje o stvarnom polu i o biološkoj i fizičkoj klasifikaciji predmeta može da posluži strancu umesto poznavanja samih gramatičkih klasa; ali takvo znanje bi ipak pružalo samo ograničenu korist, jer se veći delovi klasa muškog i ženskog roda sastoje od hiljada ličnih imena, i stranac koji ništa ne zna o kulturnom zaleđu zapadnoevropskih imena mora prosto da nauči, odnosno da opazi, da Džejn /Jane/ pripada klasi »ona«, a Džon /John/ grupi »on«. Postoji mnoštvo imena naizgled slič-

nih, ali različitog roda, na primer »Alice: Ellis, Alison: Addison, Audrey, Aubrey, Winifred: Wilfred, Myra: Ira, Esther: Lester«.[2]) Niti bi znanje o bilo kojim »prirodnim« osobinama kazalo našem posmatraču da imena samih bioloških klasa (npr. životinja, ptica, riba, itd.) jesu »ono«; da su manje životinje obično »ono«; da su veće životinje često »on«; psi, orlovi, ćurke obično »on«; mačke i carići obično »ona«; delovi tela i ceo botanički svet »ono«; zemlje i države kao fiktivna lica (ali ne i kao lokaliteti) »ona«; gradovi, društva i korporacije kao fiktivna lica »ono«; ljudsko telo »ono«; duh /u smislu prikaze/ »ono«; priroda »ona«; da plovni objekti na jedra ili na vlastiti pogon kao i mali plovni objekti kojima je dato neko određeno ime pripadaju grupi »ona«; da čamci na vesla, kanui i splavovi koji nisu kršteni jesu »ono«, itd. Greške u engleskom rodu koje čine oni koji uče ovaj jezik, uključujući i ljude čiju vlastiti jezik nema rodova, već bi i same po sebi pokazale da ovde imamo prikrivene gramatičke kategorije, a ne prirodne i nekulturološke razlike odražene u jeziku.

Klase imenica koje su stvarno ili prividno zasnovane na fizičkom obliku, u raznim američkim jezicima, mogu biti prikrivene ili ispoljene. U jeziku navaho one predstavljaju prikrivenu kategoriju. Neki nazivi pripadaju klasi okruglog (ili okruglastog), drugi klasi dugačkih predmeta, a treći spadaju u klase koje su nezavisne od oblika. Ne postoji spoljna oznaka koja bi označavala

---

[2]) Ima veoma malo imena sa neodređenim ili dvostrukim rodom: »Frances (Francis)«, »Jessie (Jesse)«, ili »Jess, Jean (Gene), Jocelyn, Sidney, Wynne«, i možda nekoliko drugih. Ovaj broj se povećava ako uključimo nadimke kao »Bobby, Jerry« itd.; ali sve u svemu takvi slučajevi su relativno tako retki da ni na koji način ne ometaju naše razvrstavanje činjenica.

datu klasu u svakoj rečenici. Znak za klasu, kao kod roda u engleskom, jeste reagovanje kategorije; međutim ovde to nije zamenica, već izbor između izvesnih glagolskih osnova koje na tačno određen način idu uz jednu klasu i nijednu drugu, mada postoji i veoma mnogo glagolskih osnova koje su indiferentne prema ovoj razlici. Sumnjam da su takve distinkcije, bar u ovom jeziku, prosto jezičko priznavanje nejezičkih, objektivnih razlika koje bi bile iste za sve posmatrače — — ništa više nego što su rodovi u engleskom; pre izgleda da se radi o prikrivenim gramatičkim kategorijama. Tako se mora naučiti, kao deo učenja jezika navaho, da »žalost« pripada klasi »okruglog«. Prvi i »zdravorazumski« utisak koji bi neko imao o prikrivenim kategorijama kao što su rod u engleskom i klasa oblika u navahou je da su to prosto distinkcije između različitih vrsta iskustva ili znanja; odnosno da mi kažemo »Džejn ide njenoj kući«*) zato što znamo da je Džejn žena. Ustvari, mi ne moramo znati ništa o Džejn, Džejn može biti puko ime; ipak, čuvši ovo ime, možda preko telefona, mi kažemo »šta je s njom?« Zdrav razum može tada odstupiti jedan korak i reći da mi znamo da se ime Džejn daje samo ženama. Ali takvo iskustvo je lingvističko; to je učenje engleskog opažanjem. Štaviše, lako je pokazati da se zamenica slaže samo sa imenom, a ne i sa iskustvom. Mogu dati ime Džejn automobilu, skeletu, topu, i ono će još uvek zahtevati reč »ona« u zameničkom upućivanju. Ja imam dve zlatne ribice; jednu sam krstio »Džejn« a drugu »Dik«. Još uvek mogu da kažem »Each goldfish likes its food« /svaka zlatna ribica voli njenu hranu — ali

*) U engleskom se ne može reći »Džejn ide *svojoj* kući«, jer ne postoji zajednička prisvojna zamenica tipa »svoj«, pa se mora praviti izbor između »njegov«, »njen« itd. — (Prim. prev.)

sa prisvojnim pridevom »its« koji se upotrebljava jedino u srednjem rodu/, ali ne i »Dick likes its food« /Dik voli njenu hranu/. Moram da kažem »Dick likes his food« /Dik voli njegovu hranu/. Reč »pas« pripada klasi zajedničkog roda, sa preferencijom prema »on« i »ono«, ali po rodu klasifikovano ime pojedinačnog psa određuje svoju vlastitu zamenicu; ne kažemo »Lady came out of its kennel« /Ledi je izašla iz njegove (za srednji rod) štenare/, već »Lady came out of her kennel« /Ledi je izašla iz njene štenare/, »Tom came out of his kennel« /Tom je izašao iz njegove štenare/, »The female dog came out of its (*or* her) kennel« /Ženka psa je izašla iz njegove (ili njene) štenare/. Karakteristična »pseća« imena kao što je Fajdo /Fido/ pripadaju klasi »on«: »Tauzer /Towser, ime za velikog psa, kao Šarov/ je izašao iz njegove štenare«. Mi kažemo »pogledajte kako mačka juri njen (vlastiti) rep«, a nikad »pogledajte kako Dik juri njen rep«. Reči kao što su »child« /dete/, »baby« /beba/, »infant« /takođe beba/ pripadaju klasi zajedničkog roda i mogu biti »ono«, ali uz krštena imena dece ide ili »on« ili »ona«. Ja mogu da kažem »My child enjoys its food« /moje dete uživa u njegovoj hrani/, ali bilo bi jezički pogrešno reći »My child's name is Helen — see how Helen enjoys its food« /ime moga deteta je Helen — pogledajte kako Helen uživa u njegovoj hrani/. Niti mogu reći »Moja mala kći uživa u njegovoj hrani«, jer je »kći«, za razliku od »dete«, u gramatičkom smislu klasa ženskog roda.

Isto tako je i sa raznim prikrivenim kategorijama egzotičnih jezika: tamo gde se za njih misli da su prepoznavanja objektivnih razlika, pre može biti da su to gramatičke kategorije koje su samo do izvesne tačke usklađene sa objektivnim iskustvom. One mogu predstavljati iskustvo, to je istina, ali iskustvo posmatrano

u svetlu određene jezičke sheme, a ne iskustvo koje je isto za sve posmatrače. S druge strane, distinkcije između prisutnog i odsutnog, vidljivog i nevidljivog, koje čine mnogi američki jezici, lako mogu da predstavljaju iskustvene razlike; i opet možemo imati takve iskustvene razlike nakalemljene na čisto gramatičke klasifikacije, što proizvodi mešane klase kao što bi bila »iskustvena prisutnost plus gramatički ženski rod«.

Prikrivenoj kategoriji može se takođe dati naziv KRIPTOTIP, ime koje skreće pažnju na prilično skrivenu, kriptičku prirodu takvih grupa reči, posebno kada se one ne razlikuju mnogo u ideji, niti su naznačene reagovanjima koja bi se često ponavljala, kao što je slučaj sa zamenicama. One se lako gube iz vida i mogu biti teške za definisanje, a ipak mogu imati dubok uticaj na jezičko ponašanje. Engleski neprelazni glagoli, onako kako su gore konfigurativno definisani, jesu jedan takav kriptotip. Sličan kriptotip obuhvata glagole kopulativnog tipa (»be« /biti/, »become« /postati/, »seem« /izgledati/, »stay« /ostati/, »remain« /ostati/, itd.), koji takođe nemaju pasiv i kauzativ, ali mogu biti praćeni imenicama, zamenicama i glagolima. Prelazni glagoli (kriptotip koji uključuje »run« /trčati/, »walk« /šetati/, »return« vratiti/ itd. — ustvari većinu engleskih glagola) poseduju pasiv i kauzativ i mogu ih pratiti imenice i zamenice, ali ne i sami pridevi. Imena zemalja i gradova u engleskom obrazuju kriptotip sa karakterističnim reagovanjem utoliko što se na njih ne upućuje ličnom zamenicom u funkciji objekta predloga »in«, »at«, »to«, »from« /u, na, ka, iz/. Možemo reći »I live in Boston« /živim u Bostonu/, ali ne i »That's Boston — I live in it«/ Ono je Boston — ja živim u njemu/. Na reč ovog kriptotipa upućuje se pomoću »there« /tamo/ ili »here« /ovde/ umesto »in it«, »at it«, »to it« /u njemu, na njemu, ka njemu/

i pomoću »from there (here)« /odande, odavde/, umesto »from it« /iz njega/. U raznim američkim jezicima takva imena mesta konstituišu i padež objekta, i pojavljuju se jedino u lokacionim padežima; u astečkom jeziku /Aztec/ ona se odlikuju karakterističnim završecima i isključuju upotrebu izvesnih predloga.

Engleski pridevi obrazuju dva glavna kriptotipa sa podklasama. Grupa koja se odnosi na »inherentne« oblike — uključujući boju, materijal, fizičko stanje (čvrsto, tečno, porozno, tvrdo itd.) poreklo, nacionalnost, funkciju, soj, upotrebu — reaguje tako da se reči koje joj pripadaju smeštaju bliže imenici nego reči druge grupe, koju možemo nazvati grupom neinherentnih odlika, mada je to više ono što ostaje van prve grupe — uključujući prideve veličine, oblika, položaja, vrednovanja (etičkog, estetskog ili ekonomskog). Članovi ove posledije grupe dolaze pre članova inherentne grupe, na primer, »large red house« /velika crvena kuća/ (ne »red large house« /crvena velika kuća/), »steep rocky hill« /strmo kameno brdo/, »nice smooth floor« /lep gladak pod/. Ovaj red može da bude promenjen da bi se izrazio neki uravnotežen kontrast, ali jedino promenom normalnog obrasca naglaska, a ovaj oblik se na prvi pogled opaža kao izokrenut i svojevrstan. Normalan obrazac prvenstveno naglašava ili imenicu (»steep rocky hi'll) ili inherentni pridev (»pretty Fre'nch girl« (zgodna francuska devojka — tj. Francuskinja/). Ne možemo prosto obrnuti red prideva i reći »French pre'tty girl« — ovaj oblik sugerira suprotstavljen izraz »French plai'n girl« (francuska ružna devojka) ali obrazac tako suprotstavljenih prideva jeste ne-engleski; pravi kontrast je »pla'in French girl«. Međutim, možemo da obrnemo prideve menjanjem obrasca naglaska i da kažemo »Fre'nch pretty girl«, ako

je to u suprotnosti sa, na primer, »Spa'nish pretty girl« /zgodna španska devojka/, mada su takvi oblici očigledno izuzetni.

Suprotni termin FENOTIP može se upotrebiti za ispoljenu kategoriju i, kada iz toga ne rezultira višeznačnost, za oznaku koja ide uz ispoljenu kategoriju u rečenici.

Distinkcija između ispoljenih i prikrivenih kategorija, ili FENOTIPOVA i KRIPTOTIPOVA, jeste jedna od dve distinkcije koje su od najvećeg značaja u teoriji gramatičkih kategorija. Druga je distinkcija između onoga što se može nazvati SELEKTIVNIM KATEGORIJAMA i MODULUSNIM KATEGORIJAMA.

Selektivna kategorija je gramatička klasa koja ima fiksirane članove i koja je ograničena kada se poredi sa nekom većom klasom. PRIMARNA selektivna kategorija, ili LEKSEMSKA kategorija, je ona u poređenju sa kojom sledeća veća klasa jeste totalni rečnik datog jezika. Izvesne semantičke i gramatičke osobine garantovane su nekoj reči putem njene selekcije iz izvesne klase sa fiksiranim članovima koja ne koincidira sa kompletnim rečnikom. Kako bi određena gramatička osobina mogla da bude »u leksemu«, ona ne može da bude u svim leksemima. Poznate »vrste reči« većine evropskih jezika, ali ne i engleskog, jesu leksemske kategorije. Situacija u engleskom je svojevrsna i biće dodirnuta kasnije. Leksemske kategorije mogu biti ispoljene ili prikrivene. Hopi je primer jezika u kome su one prikrivene. Moguće je da je jezik Maja /Maya/ drugi takav slučaj, ali o tome nemamo jasne informacije. U hopiju nema razlike između imenica i glagola kada se radi o prostim oblicima (tj. čistim osnovama), i mogući su slučajevi u kojima ne postoji takva razlika u samoj rečenici. Tako *le.'na* ili *pam le.'na*

znači »to je flauta«, a *pe.'na* ili *pam pe.'na* znači »on piše to«. Dakle imenice i glagoli MOGU BITI isti u ispoljenim karakteristikama. Ali lako je moguće napraviti rečenice u kojima se *le.'na* pojavljuje sa padežnim sufiksima i u drugim oblicima koji su potpuno nemogući za *pe.'na*, i obrnuto. Mora se naučiti i ne može se uvek reći na osnovu same rečenice, da *le.'na* i *pe.'na* pripadaju različitim odeljcima rečnika.

Verovatno su uobičajenije leksemske klase koje su ispoljene, kao što je to u latinskom, francuskom, asteškom, tibatulabalskom /Tübatulabal/, taoskom /Taos/ i navahou. U francuskom, *ange* i *mange* pripadaju različitim odeljcima rečnika (imenica i glagol), ali u rečenici uvek postoji neka karakteristika (koja kaže kom odeljku pripadaju; ne mogu se naći takvi parovi kao *il mange* : *il ange, c'est un ange* : *c'est un mange*. Možda bi bilo moguće imati *Ange!* nasuprot *Mange!*, ali specijalni i skraćeni tipovi rečenice kao što su ovi, sa njihovim nedostatkom formalnih distinkcija, ne mogu da opravdaju nazivanje ove kategorije prikrivenom. U latinskom, asteškom, tibatulabalskom i taoskom, ova distinkcija je označena ne samo u rečenici, već obično i u samoj paradigmatičkoj reči. Ipak, ova ispoljena oznaka imenice, glagola ili neke druge »vrste reči« obično se ne može prenositi na leksem koji je izvan date grupe. Oznaka koja ide sa prikrivenom leksemskom klasom ne mora označavati bilo koje druge kategorije kao što su padež, lice ili vreme, mada, na primer, u latinskom, grčkom i sanskritu to čini. »Apsolutivni sufiksi« koji se nalaze vezani uz leksemske imenice u većini uto-asteških jezika nemaju u osnovi nikakvu drugu ulogu nego da predstavljaju takve oznake klase, mada su u asteškom takođe vezani sa brojem; i oštroumnost uložena u pokušaje da se oni protumače kao »članovi« ili nešto

slično bila je nepotrebna. Apsolutivni sufiksi u taoskom idu sa selektivnom klasom imenica ali pokazuju još i rod, i broj. U latinskom distinkcija između imenica (uključujući u ovu klasu prideve) i glagola jeste selektivna i ispoljena, ali distinkcija između prideva i supstantiva je selektivna i prikrivena; uporedite *est gladius* i *est bonus*. Kao i kod svih prikrivenih klasa, ova razlika se otkriva pri formiranju ispravnog tipa rečenice: *est bona* se pojavljuje, ali ne i *est gladia*.

Leksemske kategorije obuhvataju ne samo imenice, glagole, prideve i druge »vrste reči«, već i »pune« reči i »prazne«[3]) reči ili osnove, kao što je slučaj u kineskom i možda u vakašanskom /Wakashan/ jeziku, kao i još neke druge tipove distinkcija; na primer, u algonkijskom leksemske klase obuhvataju velike grupe osnova koje imaju različitu kombinatornu moć i različite položaje u verbalnom kompleksu.

Modulusna kategorija je neselektivna kategorija, to jest ona je opšte primenljiva i može se ukloniti po volji. Zavisno od svoga tipa, ona može biti primenjena ili na bilo koju »važniju reč« (svaku reč koja sa izuzetkom malih i specijalizovanih selektivnih klasa, npr. »partikula«), ili, češće, na svaku reč koja ulazi u izvesnu veću kategoriju, čije je postojanje uslov za datu modulusnu kategoriju. Takva veća kategorija može biti ili selektivna ili druga modulusna kategorija. Padeži, vremena, vidovi, načini i stanja indoevropskih i asteko-

---

3) »Prazne« reči ili osnove su verovatno visoko specijalizovane za gramatičko ili sintaksičko označavanje, možda na način koji ne dopušta da im se pripiše neko konkretno značenje. Na primer, takav oblik ne mora da ima nikakvo drugo značenje sem da služi u reagovanju neke druge kategorije, ili kao signatura neke modulusne kategorije (videti sledeći odeljak).

-tanoanskih /Azteco-Tanoan/.[4]) jezika jesu modulusne kategorije, po volji primenljive na reči koje pripadaju odgovarajućoj većoj kategoriji — pri čemu su npr. padeži modulusi veće kategorije imenica, a vidovi, vremena itd. modulusi veće kategorije glagola. Stoga osoba koja poznaje samo indoevropske tipove gramatike predstavlja sebi distinkciju između selektivnih i modulusnih klasa (ili između selektivnosti i modulacije) kao distinkciju između »vrsta reči« na jednoj strani i »gramatičkih oblika« tipa vida, vremena i stanja na drugoj strani. Ali u veoma različitim tipovima govora, ovi poznati tipovi značenja i funkcije prestaju da budu povezani sa selektivnošću i modulacijom na isti način; tu u gramatici vladaju potpuno različita svrstavanja, i, dok se ovo ne upozna, adekvatna predstava o toj gramatici ne može se steći. Nije nužno imati velike kategorije, kao što su imenice i glagoli, da bi se imale takve modulusne kategorije kakav je vid. U nitinatskom /Nitinat/ jeziku[5]) (i verovatno u blisko srodnim nutka /Nootka/ i kvakijutlu /Kwakiutl/) sve važnije reči imaju vidove, kao što su trajni vid, trenutni vid, početni vid itd. — pa tako i reč za »trčanje« i reč za »kuću« uvek nose neki elemenat koji označava upotrebljeni vid.

Sam termin »modulus« možemo da upotrebimo da bismo označili karakterističnu klasu značenja i funkcije date kategorije; tako je značenje sadašnjeg participa u engleskom jedan modulus. Takođe možemo

---

[4]) B. L. Vorf /Whorf/ i G. L. Trejger /Trager/, »Odnos uto-asteških i tanoanskih jezika« /The Relationship of Uto-Aztecan and Tanoan/, *Amer. Antroph.*, 39:609—24 (1937).

[5]) Videti: Meri Has Svodeš /Mary Haas Swadesh/ i Moris Svodeš /Morris Swadesh/, »Jedna poseta drugom svetu: nitinatski tekst«/ A visit to the other world: a Nitinat text/, *Int. J. Amer. Linguistics,* 7:3—4 (1933).

da upotrebimo ovaj termin da bismo označili gramatičku operaciju proizvođenja jednog takvog značenja, i tako, kada to ne vodi u višesmislenost, da bismo označili elemenat ili obrazac koji je oznaka tog modulusa. Tako možemo reći da je u engleskom modulus sadašnjeg participa dodavanje sufiksa »ing«, ili prosto da je to »-ing«. Tamo gde je poželjna veća preciznost, možemo da nazovemo ovu spoljnu oznaku signaturom modulusa. Ova distinkcija je u krajnjem izvodu značajna; ponekad je neophodno razlikovati nekoliko signatura istog modulusa. Ilustrujući ispoljene kategorije pomenuli smo englesku množinu imenica, koja je modulusna kategorija. Ovaj modulus, ili pluralni tip značenja, je jedna te ista stvar kroz sve različite primere, ali signature pomoću kojih ovaj pluralni modulus može biti primenjen na reč »fish« jesu različite od primera do primera. Ovim signaturama možemo da dodamo i »-s« ili »-es«, što daje »fishes«. Pošto »sheep«, »deer«, »moose«, »caribou« /ovca, jelen, los, karibu — i jednina i množina/ pripadaju jednom kriptotipu, koji isključuje »-s«, a »ribe koje lovi ribar« /jestive ribe/ kao što su »pastrmka«, »grgeč«, »losos«, »skuša«, »bakalar« itd. (za razliku od manje kvalitetnih riba kao što su na primer »ajkule«, »raže«, »jegulje«, »morske škorpije« itd.) pripadaju drugom takvom kriptotipu, ne možemo da upotrebimo ovu poslednju signaturu za njih. Kao što ovaj primer pokazuje, nije nužno imati korespondenciju jedan-prema-jedan između modulusa i signature. Čest je običaj da se na one jezike gde je postignut visok stepen ovakve korespondencije primeni slikovit ali ne baš naučno opravdan izraz »aglutinirajući. Jezici tipično »aglutinirajućeg« tipa, kao turski, navođeni su kao da pokazuju ovakvu korespondenciju, kao da nemaju drugih kategorija sem modulusnih. Gramatika jezika jana (hokan-

ska porodica, Kalifornija) /Yana, Hokan stock/ sastoji se uglavnom od modulusa, ali takođe ima i nekoliko selektivnih kategorija; npr. klasu osnova koje moraju stajati na prvom mestu u verbalnom kompleksu i klasu koja mora stajati na drugom mestu.

Razlika istog semantičkog tipa kao što je ona između glagola i imenica u selektivnim kategorijama može umesto toga biti napravljena pomoću modulusnih kategorija. To jest, mogući modulusi obuhvataju ne samo stanje, vid, itd., već takođe i VERBACIJU i STATIVACIJU.[6]) Uvek kada, kao na primer u jani, sama primena izvesnih karakterističnih sufiksa ili drugih signatura stvara neki »glagol« od bilo kakve osnove, tada nemamo klasu glagola u istom smislu kako je to u francuskom, latinskom, grčkom, hopiju, asteškom, taoskom i navahou; to jest, nemamo selektivnu klasu. U tom slučaju imamo verbacije umesto takvih glagola. Takozvane imenice i glagoli u semitskim jezicima su modulusi, opšte primenljivi na lekseme pomoću signatura koje se uglavnom sastoje od obrazaca sleda samoglasnik-suglasnik, mada može biti i povremenih šupljina u ovoj univerzalnosti leksičke primenljivosti. U hebrejskom imamo *e-e* kao jednu od nekoliko signatura za stativaciju, i *ā-a* kao jednu od nekoliko signatura za verbaciju; na pri-

---

[6]) Stativacija je termin koji treba da označi modulus oblika oprečnih verbaciji na način sličan onome na koji su imenice, kao selektivna kategorija, oprečne glagolima u jezicima koji poseduju takav kontrast. On je ovde upotrebljen umesto »nominacije« ili »nominalizacije« zato što ovi termini, svojom upotrebom u prošlosti, sugeriraju derivacije pre nego moduluse, dok nam »stativacija« pomaže da mislimo o datom obliku ne kao o imenici izvedenoj iz glagola, već prosto kao o leksemu na koji su uticale izvesne smislene gramatičke nijanse kao deo određenih konfiguracija.

mer, *berek*[7]) »koleno«: *bārak* »klečao je«, *derek* »put« : : *dārak* »marširao je«, *geber* »muškarac, kao snažan ili jak« : *gābar* »bio je jak«, *hebel* »uže« : *hābal* »bio je vezan«, *melek* »kralj« : *mālak* »vladao je«, *qedem* »prvenstvo« : *qādam* »bio je pre«, *regel* »noga« : *rāgal* »išao je peške«. Bez sumnje u tekstovima postoje mnoge hebrejske »imenice« za koje ne znamo verbacije, ali izgleda de je ovo tako uglavnom zato što tekstualni hebrejski koji mi znamo ne predstavlja potpune izvore živog drevnog jezika; arapski bolje pokazuje opštu primenljivost ovih modulusa na veliku većinu leksema. Ali glagoli i imenice koji pripadaju modulusnim kategorijama mogu se naći i mnogo bliže nama nego što su to semitski jezici. Rečnik engleskog sadrži dva glavna selektivna odeljka. Jedan odeljak, koji se sastoji uglavnom od dugih reči i reči sa određenim završecima, sadrži selektivne glagole kao što su »reduce« /umanjiti/, »survive« /preživeti/), »undertake« /poduzeti/, »perplex« /zbuniti/, »magnify« /uveličati/, »reciprocate« /uzvratiti/, i selektivne imenice kao što su »instrument«, /instrument/, «elephant« /slon/, »longevity« /dugovečnost/, »altruism« /altruizam/. Ograničen broj kratkih reči takođe pripada grupi selektivnih imenica i glagola, npr. »heart« /srce/, »boy« /dečak/, »street« /ulica/, »road« /put/, »town« /grad/; »sit« /sedeti/, »see« /videti/, »hear« /čuti/, »think« /misliti/. U ovom selektivnom rečniku engleski je sličan francuskom ili hopiju. Drugi deo rečnika, koji se sastoji uglavnom od kraćih reči uz nešto dužih, sadrži gole lekseme na

---

7) Pošto su ovi primeri iz hebrejskog dati samo zato da ilustruju samoglasničke obrasce, oni su pisani u približnoj morfofonemskoj ortografiji, koja ne pokušava da pokaže razliku između ploziva *b*, *g*, *k*, itd. i frikativa koji ih redovno zamenjuju posle samoglasnika pod uslovima koji se mogu utvrditi.

koje može po volji biti primenjena bilo verbacija bilo stativacija; na primer, »head« /glava, predvoditi/, »hand« /ruka, uručiti/, »stand« /stajati, stav/, »walk« šetati, šetnja/, »exchange« /razmena, razmeniti/, »sight« /vid, spaziti/, »skin« /koža, odrati/, »weave« /tkati, tkanje/, »dog« /pas, pratiti/, »surrender« /predaja, predati se/, »massage« /masaža, trljati/, itd.[8]) Ovaj deo rečnika sličan je arapskom, mada su signature sasvim različite vrste. One koje služe stativaciji obuhvataju članove, signature množine, položaj iza prisvojnih zamenica i selektivnih prideva; one koje služe verbaciji obuhvataju položaj iza zamenice u nominativu, poziciju ispred zamenice, imenice ili stativacije, vremenske oblike, pomoćne glagole i modalne partikule, itd.

U semantičkim odnosima između verbacija i stativacija u istom jeziku mogu da postoje znatne varijacije. U poređenju sa odgovarajućim stativacijama, čini se da verbacije dodaju, na jedan promenljiv i ne sasvim fiksiran način, takve ideje kao što su »biti angažovan u« (hunt/lov-loviti/, jump /skok-skakati/, dance/ples-plesati/), »ponašati se kao« (mother/majka-negovati/, carpenter/stolar-tesati/, dog /pas- pratiti/), »biti u« (lodge /koliba-konačiti/, hive/košnica- živeti zajedno kao pčele u košnici/), »staviti u (na)« (place /mesto-smestiti/, seat /sedište-posesti/, pocket /džep-staviti u džep/, garage /garaža-garažirati/), »napraviti, dodati, instalirati« (weave /tkanje-tkati/, plant /biljka-saditi/, roof/krov-staviti pod krov/, pipe /cev-sprovesti cev/, tin /kalaj-kalajisati/), »oduzeti, lišiti« (skin /koža-odrati/, peel /ljuska-ljuštiti/, husk /kora-oguliti/, bone/kost-vaditi kosti/, »hvatati« (fish /riba-loviti ribu/, mouse

[8]) Adjektivacija u engleskom je još jedan modulus koji se primenjuje i na gole lekseme i na selektivne imenice, ali postoje i selektivni pridevi, a ovi se ne modulišu u supstantive.

/miš-hvatati miševe/, »upotrebljavati« (spear/koplje-probosti/, hammer/čekić-ukucavati/, fiddle/violina-svirati violinu/, bugle /lovački rog-duvati u rog/). S druge strane, stativacije izgleda da na isto tako promenljiv način pridodaju ideje kao što su »rezultat« (weave /tkati-tkanje/, plant /saditi-biljka/, form /oformljavati--forma/, »sredstvo, način« /paint/bojiti-boja/, trail /pratiti-trag), »radnja ili mesto« (walk/šetati-šetnja/, slide /kliziti-klizište/, step /koračati-korak/, drop/pasti-pad/), »instrument« (lift/dizati-dizalica/, cover/pokriti-pokrivač/, clasp/zakopčati-kopča/, clip /spojiti-spajalica/) itd. Ova promenljivost, ili bolje reći elastičnost, u izvesnim aspektima značenja, koja se vidi u semitskim jezicima kao i u engleskom, karakteristično je obeležje prostih modulusa verbacije i stativacije. Nasuprot tome može postojati određen broj različitih modulusa, od kojih svaki predstavlja drukčiji specijalizovan tip verbacije i stativacije, što izgleda da je slučaj u eskimskom sa Aljaske. To jednostavno znači da je, u jeziku sa prostim primarnim tipovima modulusa, značenje individualnog leksema više ili manje u vlasti cele rečenice, i na milosti i nemilosti mnogostrukih mogućnosti konotacije i sugestija koje se time javljaju.

Mogu li postojati jezici ne samo bez selektivnih imenica i glagola, već i bez stativacija i verbacija? Izvesno je da mogu. Moć građenja predikacija ili deklarativnih rečenica i preuzimanja takvih modulusa kao što su stanje, vid, i vreme može biti osobina svake važnije reči, bez potrebe da joj se doda neki pripremni modulus. Izgleda da je upravo ovako u nitinatskom i drugim vakašanskim jezicima. Izolovana reč je rečenica; sled takvih reči-rečenica je sličan složenoj rečenici. Mi možemo u engleskom imitirati takvu složenu rečenicu, npr. »There is one who is a man who is yonder who does running which traverses-it which is a street

which elongates /postoji jedan koji je čovek koji je tamo koji čini trčanje koje ide preko onoga koje je ulica koja se pruža/, mada se egzotična rečenica sastoji samo od predikativnih leksema »jedan«, »čovek«, »tamo«, »trčanje«, »prelaženje«, »ulica« i »dugačak«, a ispravan prevod jeste »Čovek tamo trči niz dugačku ulicu«. Takva struktura bi mogla da se nađe ili ne nađe u nekom izolujućem jeziku; no isto tako bi mogla da se nađe ili ne nađe u polisintetičkom jeziku kakav je nitinatski. Polisentitički jezik mogao bi da neke od ovih leksema spoji ili ne spoji u dugačke sintetičke reči, ali bi nesumnjivo u svakom slučaju imao moć spajanja veoma mnogo aspektualnih, modalnih i vezivnih elemenata (signatura modulusâ). Za takav jezik ponekad se kaže da su mu sve reči glagoli, ili pak da su mu sve reči imenice kojima su dodati elementi za građenje glagolâ. Ustvari, reči »glagol« i »imenica« u takvom jeziku su besmislene. Situacija se tu radikalno razlikuje od one, na primer, u hopiju. Jer, mada su u hopiju i *le.'na* »to je flauta« i *pe.'na* »on piše to« potpune rečenice, to su reči koje nisu jednako predikativne na svim mestima u rečenici, i one takođe pripadaju selektivnim prikrivenim klasama imenica i glagola koje uopšte uzev imaju različite gramatičke promene, a naizgled su iste jedino u posebnim tipovima rečenica. Distinkcija glagol-imenica u hopiju je važna na selektivnoj osnovi; u engleskom važna je na osnovi modulusa; a u nitinatskom ona, izgleda, i ne postoji.

Do sada smo se bavili kategorijama koje su različite i po konfiguraciji i semantički, i to su tipične gramatičke formulacije. Ali imamo takođe i grupe reči koje su konfigurativno različite, ali se ipak ne razlikuju u značenju; ove možemo zvati IZOSEMANTIČKIM ili čisto formalnim klasama. Njih imamo dve vrste, od kojih jedna odgovara selektivnim a druga modulusnim

u semantičkim kategorijama, ali ovde ih je bolje nazvati SELEKTIVNIM i ALTERNATIVNIM. Selektivne izosemantičke klase su specifikovane putem »deklinacija« i »konjugacija«, ovih jezičkih osobina koje su veoma česte širom sveta, i koje su vrlo rzavijene u latinskom, sanskritu, hopiju i majanskom, manje razvijene u semitskim jezicima, engleskom (»jaki« i »slabi« glagoli) i asteškom, a praktično nepostojeće u južnom pajutskom. One takođe obuhvataju klase slične rodu bez semantičke razlike, kao u bantuu i nekim rodovima taoskog (sve ovo može biti nazvano »deklinacijama« sa zameničkim slaganjem ili nečim sličnim); klase koje zahtevaju različite položaje u rečenici ili nekom kompleksu bez razlika u tipu značenja (klase određene pozicijom osnove u algonkijskom); i klase koje zahtevaju različite signature za isti modulus bez razlika u tipu značenja, npr. u hebrejskom dvosložne samoglasničke (*e-e*) »imenice« i paralelne grupe stativacija. Alternativne izosemantičke klase su ono što njihovo ime implicira, npr. engleska grupa koja obuhvata »don't, won't shan't, can't«, itd. i grupa neskraćenih alternativa »do not, will not, shall not, cannot«. U ovom slučaju možda bismo mogli govoriti o modulusu kratkoće, pogodnosti ili kolokvijalnog stava koji se primenjuje na prvu grupu. Alternativne klase ponekad pokazuju STILISTIČKU a ne gramatičku razliku. U drugim slučajevima izgleda da nema razlike koja bi se mogla UOPŠTITI, kao u engleskim rečima »electrical«, »cubical«, »cyclical«, »historical«, »geometrical«, nasuprot »electric«, »cubic«, »cyclic«, »historic«, geometric«.*)

Ostaje još jedan tip razlike: SPECIFIČNE KATEGORIJE i GENERIČKE KATEGORIJE. Specifična ka-

*) U značenju svakog para ovih reči nema nikakve razlike. Slična situacija postoji, na primer, kod naših reči *supstanca* i *supstancija*. — (Prim. prev.)

tegorija je pojedinačna klasa koja postoji u nekom pojedinačnom jeziku, npr. engleski pasiv, segmentativni vid u hopiju. Generička kategorija, u ograničenom smislu primene na neki poseban jezik, jeste hijerarhija nastala grupisanjem klasa sličnih ili (i) komplementarnih tipova, npr. padež u latinskom, stanje u hopiju. Ovde značajnu ulogu igraju pronicljivost i naklonost sistematizatora ili gramatičara, jer može biti lako da se specifične kategorije svrstaju u veoma logične sheme; poželjno je, međutim, da takve generičke kategorije predstavljaju sisteme koje sadrži sam jezik. Mi smo s pravom skeptični u pogledu sistematizacije nekog gramatičara kada je ona puna ENANCIOMORFIZMA*), sparivanja svake kategorije sa njenom suprotnošću koja predstavlja samo njeno nepostojanje. Specifične kategorije prividno suprotnog značenja kao što su pasivno (trpno) stanje i aktivno (radno) stanje (kada ovaj termin »aktiv« znači samo »nepasiv«) treba unositi u jednu generičku kategoriju (»stanje«) jedino u slučaju kada ih ima više nego dve, ili kada one, ako ih je samo dve, uzete zajedno, kontrastiraju kao jedinica sa nekim drugim sistemom oblika.

Na kraju, u još širem smislu generičke kategorije mogu biti tako formulisane da postanu ekvivalenat pojmova jedne opšte gramatičke nauke. Takve kategorije se, obrazuju grupisanjem onoga što nam izgleda kao SLIČNE SPECIFIČNE KATEGORIJE U RAZLIČITIM JEZICIMA. Samo u takvom smislu možemo da govorimo o kategoriji »pasivnog stanja« koja bi obuhvatala oblike nazvane tim imenom u engleskom, latinskom, asteškom i drugim jezicima. Takve kategorije ili poj-

*) Odnos suprotnosti u kristalnoj strukturi koji se može ilustrovati slikom u ogledalu — to jest, radi se o odnosu kristala i njegove slike u ogledalu (Vorfova pozajmica iz hemije) — (Prim. prev.)

move možemo zvati TAKSONOMSKE kategorije, za razliku od DESKRIPTIVNIH. Taksonomske kategorije mogu biti prvog stepena, npr. pasivno stanje, predmetni padež; ili drugog stepena, npr. stanje, padež. Verovatno su ove kategorije drugog stepena važnije i konačno vrednije kao lingvistički pojmovi, kao generalizacije najvećih sistemskih formacija i kontura koje se nalaze u jeziku kada se jezik posmatra i opisuje iz perspektive celokupne ljudske vrste.

IV

ODNOS JEZIKA PREMA UOBIČAJENOM MIŠLJENJU I PONAŠANJU

»Ljudska bića ne žive samo u objektivnom svetu, niti samo u svetu društvene aktivnosti, kako se obično smatra, već u vrlo velikoj meri zavise od posebnog jezika koji je postao medijum izražavanja u njihovom društvu. Potpuna je iluzija zamišljati osnovno prilagođavanje stvarnosti bez upotrebe jezika, kao i to da je jezik samo slučajno sredstvo rešavanja specifičnih problema komunikacije i refleksije. Činjenica je da je »realni svet« u velikoj meri nesvesno izgrađen na jezičkim običajima određene grupe... Mi vidimo i čujemo i na drugi način doživljavamo onako kako to činimo u ogromnoj meri baš zato što jezički običaji našeg društva stvaraju predispozicije za izvesne izbore interpretacije«.

Edvard Sapir

Verovatno će biti opšte priznat stav da je usvojena shema upotrebe reči često primarna u odnosu na određene tokove mišljenja i pravce ponašanja, ali onaj koji to priznaje ne retko u takvom stavu ne vidi ništa drugo sem površnog uočavanja hipnotičke moći filozofske i učene terminologije sa jedne strane, i parola, pokliča i propagandističkih krilatica sa druge

strane. Videti samo toliko znači izgubiti iz vida jednu važnu međuvezu između jezika, kulture i psihologije, koju je Sapir uočio, i koju je jezgrovito izrazio u uvodnom citatu. Kada nam je cilj da upoznamo uticaj koji jezik vrši na druge, kulturne i personalne aktivnosti, pomenute posebne upotrebe jezika nisu toliko bitne, koliko su bitni ustaljeni načini na koje jezik uređuje činjenice, kao i njegova svakodnevna analiza pojava.

UTICAJ IMENA SITUACIJE NA PONAŠANJE

U dodir sa nekim aspektima ovog problema došao sam pre nego što sam počeo da radim pod rukovodstvom dr Sapira, i to na polju koje se obično smatra udaljenim od lingvistike. To je bilo u toku mog profesionalnog rada u jednoj kompaniji za osiguranje od požara, gde sam imao zadatak da analiziram stotine izveštaja o okolnostima pod kojima je dolazilo do požara, a u nekim slučajevima i do eksplozija. Moja analiza je bila usmerena prema čisto fizičkim uslovima, kao što su neispravne električne instalacije, prisustvo ili odsustvo vazdušnog prostora između metalnih cevi dimnjaka i drvenarije, i tako dalje, a i rezultati su bili dati u ovim terminima. Zaista, to je bilo preduzeto bez pomisli da bi se ma šta drugo što je od značaja moglo ili trebalo otkriti. Ali u daljem toku rada postalo je očigledno da ne samo fizička situacija kao takva, već i značenje te situacije za ljude postaje ponekad faktor koji, preko ponašanja ljudi, vodi do izbijanja požara. A ovaj faktor značenja bio je najjasniji kada se radilo o JEZIČKOM ZNAČENJU, koje se nalazi u imenima i jezičkim opisima uobičajeno primenjivanim na određene situacije. Tako će se oko stovarišta onoga što nazivamo »benzinska burad« ljudi ponašati shodno jed-

nom tipu ponašanja, odnosno, biće pokazana velika pažnja; dok će oko stovarišta onog što zovemo »prazna benzinska burad« njihovo ponašanje biti usmereno različitom tipu — nepažnji, pri čemu se neće ulagati neki naročit napor da se spreči pušenje ili bacanje opušaka od cigareta okolo. No prazna burad mogu biti mnogo opasnija, jer sadrže eksplozivna isparenja. U fizičkom smislu situacija je rizična, ali lingvistička analiza u skladu sa ustaljenom analogijom mora da upotrebi reč »prazan«, sa njenom neizbežnom sugestijom nedostatka rizika. Reč »prazan« upotrebljava se u dva jezička obrasca: (1) kao gotovo potpuni sinonim za »nepostojeće«, »nevažeće«, »negativno« i »inertno«, i (2) u primeni na analizu fizičkih situacija, u kojima postoje ali se zanemaruju stvari kao što su, na primer, isparenja, ostaci tečnosti ili zalutali otpaci u kontejneru. Data situacija je imenovana po jednom obrascu (2), a njeno ime tada »deluje« ili »živi« po drugom obrascu (1), što je opšta formula za jezičko uslovljavanje rizičnih oblika ponašanja.

U jednom postrojenju za destilaciju drveta, metalni kotlovi bili su izolovani smesom pripremljenom od krečnjaka, koja se u takvim postrojenjima naziva »krečnjačko predivo«. U datom slučaju nije bio učinjen nikakav pokušaj da se ovaj izolator zaštiti od preterane toplote ili kontakta sa plamenom. Posle određenog perioda upotrebe, vatra pod jednim od kotlova proširila se na »krečnjak«, koji je na opšte iznenađenje burno planuo. Ustvari, usled izloženosti parama sirćetne kiseline koje su se širile iz kotla, jedan deo krečnjaka (kalcijum karbonat) pretvorio se u kalcijum acetat. A kada se ovo jedinjenje zagreje na vatri, ono se razlaže i gradi zapaljivi aceton. Ponašanje koje toleriše vatru blizu izolatora bilo je izazvano upotrebom imena

»krečnjak« (*limestone*), koje zato što se završava na *stone* (kamen) implicira nesagorljivost.

Jednom prilikom desilo se da je radnik koji rukuje velikim čeličnim kotlom sa ključalim lakom primetio da se ovaj lak pregrejao, približavajući se temperaturi na kojoj može da se upali. On je uklonio kotao sa vatre i odvukao ga na njegovim točkovima na izvesnu daljinu, ali ga nije pokrio. U roku od oko jednog minuta, lak se upalio. U ovom slučaju radilo se o lingvističkom uticaju koji je mnogo kompleksniji; on potiče od metaforičke objektivizacije (o kojoj će biti više reči kasnije) »uzroka« kao kontakta ili prostornog dodirivanja »stvari« — koja se javlja pri analizi situacije »na« vatri, a izostaje pri analizi situacije »uklonjeno sa« vatre. U stvari, ono stanje kada je spoljna vatra bila glavni faktor, prošlo je; sada je pregrejavanje bilo uzrokovano unutrašnjim procesom kružnog strujanja laka zbog jako zagrejanog kotla, i nastavilo se i onda kada je on »uklonjen« sa vatre.

Zidna električna grejalica sa usijavajućim grejačem malo se upotrebljavala, i za jednog radnika imala je značenje zgodne vešalice za kapute. Jedne noći ušao je čuvar, pritisnuo prekidač, i tu akciju verbalizovao kao »paljenje svetla«. Svetlo se nije upalilo, pa je on ovaj rezultat verbalizovao kao »sijalica je pregorela«. On nije mogao videti sjaj grejalice jer je preko nje visio stari kaput. Uskoro, grejalica je zapalila kaput, što je dovelo do paljenja zgrade.

Jedna štavionica kože ispuštala je otpadne vode, koje su sadržale materije životinjskog porekla, u taložni bazen koji je bio delimično pokriven drvetom, a delimično otvoren. Ova situacija je jedna od onih koje bi se obično verbalizovale kao »bazen sa vodom«. Radnik koji je jednom prilikom u blizini palio let-lampu bacio je šibicu u ovu vodu. Ali razložene ot-

padne materije oslobađale su gas ispod drvenog poklopca, tako da je ovo stanje bilo sasvim suprotno od nečeg što »sadrži vodu«. Trenutno razbuktan plamen upalio je drvenariju, i vatra se brzo proširila na susednu zgradu.

Jedna prostorija za sušenje koža bila je uređena tako da se sa jedne strane nalazila sprava u obliku ventilatora (*blower**), koja je stvarala vazdušnu struju duž prostorije, da bi vazduh posle toga izlazio kroz otvor na drugoj strani. Vatra se upalila na ugrejanim ležištima ventilatora, koji je počeo da duva plamen direktno na kože i da ga nosi duž prostorije, uništavajući celokupan inventar. Ovo rizično stanje sledilo je na prirodan način iz termina »blower«, sa njegovim lingvističkim ekvivalentom »ono što duva«, implicirajući da je duvanje nužna funkcija ove sprave. Njena funkcija takođe je verbalizovana kao »duvanje vazduha radi sušenja«, pri čemu se previdelo da on može da duva i druge stvari, kao što su na primer plamen i varnice. U stvari, ova vrsta ventilatora prosto stvara vazdušnu struju i može da crpi isto kao što duva. Trebalo je da on bude instaliran na izlaznom delu i da VUČE vazduh preko koža, pa zatim kroz opisani deo (svoj vlastiti omotač i ležišta) i na kraju napolje.

Pored jednog kotla za topljenje otpadaka, koji se ložio na ugalj, bila je nabacana gomila »olovnih otpadaka« — pogrešna verbalizacija, jer se gomila sastojala od olovnih pločica starih radio kondenzatora, između kojih se još uvek nalazio parafinski papir. Usko-

---

*) Da bi se razumeo uticaj reči *blower* na ponašanje ljudi u ovom slučaju, treba reći da je ona izvedena iz glagola *blow* (duvati) i da bukvalno znači »duvač«. Mi ne upotrebljavamo takav termin za ovu spravu, pa je ona ovde označena pomalo neadekvatnim terminom »ventilator« koji se kod nas obično upotrebljava (Prim. prev.).

ro je parafin planuo i zapalio krov, koji je do pola izgoreo.

Ovakvi primeri, koji bi još uveliko mogli da se ređaju, biće dovoljni da pokažu kako je uput za izvestan pravac ponašanja često dat u analogiji sa jezičkom formulom kojom se o datoj situaciji govori, i pomoću koje se ta situacija u izvesnom stepenu analizira, klasifikuje i postavlja na svoje mesto u onom svetu koji je »u velikoj meri nesvesno izgrađen na jezičkim običajima određene grupe«. A mi uvek pretpostavljamo da lingvistička analiza koju vrši naša grupa bolje odražava stvarnost nego što to ona stvarno čini.

GRAMATIČKI OBRASCI KAO INTERPRETACIJE ISKUSTVA

Jezički materijal u gornjim primerima sveden je na pojedinačne reči, fraze i obrasce ograničenog dometa. Prinudno dejstvo takvog materijala na ponašanje ne može da se proučava a da se ne nasluti mnogo dalekosežnija prinuda koju vrši široka skala shematizma gramatičkih kategorija, kao što su množina, rod i slične klasifikacije (živo, neživo itd.), vremena, glagolska stanja i drugi glagolski oblici, klasifikacije koje se tiču vrsta reči, a i to da li se dato iskustvo označava pojedinačnim morfemom, fleksijom ili pak nekom sintaktičkom kombinacijom. Kategorija kao što je broj (jednina nasuprot množini) jeste pokušaj interpretacije ogromnog sistema iskustva u celini, praktično celokupnog sveta ili prirode. Ona pokušava da odredi način na koji iskustvo treba da bude segmentovano, da odredi koje iskustvo mora da se označi kao »jedno«, a koje kao «više«. Ali problemi koji prate procenjivanje takvog daleko-

sežnog uticaja veliki zu zbog njegove osobine da uvek ostane u *pozadini**) mišljenja, zbog teškoće da se stane izvan vlastitog jezika, koji predstavlja naviku i koji je neosporan u kulturnom pogledu, i da se sa te pozicije ovaj uticaj detaljno i objektivno ispita. A ako poduzmemo ispitivanje nekog vrlo različitog jezika, on postaje deo prirode, i mi čak činimo sa njim ono što smo već učinili sa prirodom. Odnosno, skloni smo da mislimo na našem vlastitom jeziku kada ispitujemo taj egzotični jezik. Ili nalazimo da je zadatak rasplitanja čisto morfoloških zapletenosti tako gigantskih razmera da se čini da apsorbuje sve ostalo. Ipak, ma koliko da je težak, ovaj problem je rešiv; i najbolje je njegovom rešavanju prići kroz neki egzotičan jezik, zato što smo kroz njegovo proučavanje najzad prisiljeni da, hteli to ili ne, napustimo naše ustaljene koloseke. Tada nalazimo da ovaj egzotični jezik predstavlja ogledalo koje je pruženo našem vlastitom jeziku.

U toku mog proučavanja jezika hopi, ono što sada vidim kao priliku da se bavim ovim pitanjem nametnulo mi se pre nego što sam bio potpuno svestan samog problema. Naizgled beskrajni zadatak opisivanja morfologije bio je konačno priveden kraju. Međutim, bilo je očigledno, posebno u svetlu Sapirovih predavanja o jeziku navaho, da je opis ovog JEZIKA bio daleko

---

*) Terminom *pozadina* prevedena je engleska reč *background*, koja označava još i osnovu, zaleđe, podlogu itd. Ovde je upotrebljena u tehničkom smislu da bi označila sistem jezičkih obrazaca koji igra ulogu organizatora našeg iskustva i mišljenja, a nalazi se van naše kritičke svesti i deluje automatski. Pošto je dati prevod nepodesan (jer ne implicira sve što je rečeno), i pošto izgleda da bi alternativa da se reč ostavi u originalu bila još nepodesnija ova reč će biti pisana kurzivom da bi se naglasilo da je reč o tehničkom terminu. Njegovo značenje biće detaljno objašnjeno u članku »Nauka i lingvistika« (Prim. prev.)

od toga da bude potpun. Na primer, znao sam morfološko formiranje množine, ali nisam znao da upotrebim množinu. Bilo je evidentno da kategorija množine u hopiju nije ista stvar što i u engleskom, francuskom ili nemačkom. Izvesne stvari koje su množina u ovim jezicima u hopiju su jednina. Da bi se okončala faza istraživanja koja je tada počela bilo je potrebno još blizu dve godine.

Rad je počeo da dobija karakter upoređivanja hopija sa zapadnoevropskim jezicima. Takođe, postalo je očigledno da i gramatika hopija stoji u određenom odnosu prema kulturi Hopija, a i da je isti slučaj sa gramatikama evropskih jezika prema našoj »zapadnoj« ili »evropskoj« kulturi. I izgledalo je da se ovaj međuodnos iskazuje u onim krupnim obuhvatima iskustva koje vrši jezik, kao što su naši termini »vreme«, »prostor«, »supstancija« i »materija«. Pošto, s obzirom na upoređene crte, postoji mala razlika između engleskog, nemačkog, francuskog i drugih evropskih jezika. sa MOGUĆIM (ali sumnjivim) izuzetkom balto-slovenskih i neindoevropskih, svrstao sam ove jezike u jedinstvenu grupu koju sam nazvao SAE (*Standard Average European* — standardni prosečni evropski jezik).

Onaj deo celokupnog istraživanja koji će ovde biti izložen može se sabrati u dva pitanja: (1) Da li su naši pojmovi »vremena«, »prostora« i »materije« dati svim ljudima putem suštinski istih formi iskustva, ili su delimično uslovljeni strukturom posebnih jezika? (2) Da li se mogu utvrditi neke veze između (a) kulturnih normi i normi ponašanja i (b) jezičkih obrazaca širokog polja važenja? (Bio bih poslednji koji bi tvrdio da postoji nešto tako određeno kao »korelacija« između kulture i jezika, a posebno između etnoloških tipova kao što su »poljoprivredni«, »lovni« i tako dalje, i tipova je-

zika kao što su »flektivni«, »sintetički« ili »izolujući«.)[1]) Kada sam započeo ovo istraživanje, problem nipošto nije bio tako jasno formulisan, i nisam mogao naslutiti da će odgovori biti onakvi kakvi su bili kada sam ih dobio.

MNOŽINA I NUMERACIJA U SAE I HOPIJU

U našem, to jest u SAE jeziku, množina i glavni brojevi primenjuju se na dva načina: na realna mnoštva i na imaginarna mnoštva. Ili tačnije, mada manje koncizno rečeno, primenjuju se na opažljive prostorne skupove i na metaforične skupove. Kažemo »deset ljudi«, a takođe i »deseta dana«. Deset ljudi ili jesu, ili mogu da budu objektivno opaženi kao deset, deset u jednoj grupnoj percepciji[2]) — na primer, deset ljudi na uglu neke ulice. Ali »deset dana« ne može biti objektivno doživljeno. Mi doživljavamo samo jedan dan, danas; ostalih devet (ili čak svih deset) su nešto što je izvedeno iz memorije i imaginacije. Ako se »deset dana« smatra grupom, to mora biti »imaginarna«, mentalno konstruisana grupa. Postavlja se pitanje odakle dolazi ovaj mentalni obrazac? Baš kao i u slučaju grešaka koje izazivaju požar, iz činjenice da naš jezik

---

1) Imamo mnoštvo svedočanstava da to nije slučaj. Posmatrajmo samo Hopije i Ute (Ute), sa jezicima koji su na manifestovanom morfološkom i leksičkom nivou isto tako slični kao, recimo, engleski i nemački. Ideja »korelacije« između jezika i kulture, u opšte usvojenom smislu korelacije, je izvesno pogrešna.

2) Kako kažemo, »deset u ISTO VREME«, pokazujući da u našem jeziku i mišljenju preformulišemo činjenicu grupne percepcije u terminima pojma »vreme«, čija će se velika lingvistička komponenta pokazati tokom ovog izlaganja.

meša dve različite situacije, jer ima samo jedan obrazac za obe. Kada govorimo o »deset koraka napred«, »deset udaraca u zvono«. ili bilo kom drugom na sličan način opisanom cikličnom sledu, o »toliko puta« bilo koje vrste, činimo isto ono što i sa »danima«. Kao odgovor na CIKLIČNOST javljaju se imaginirna množštva. Ali sličnost cikličnosti i skupova nije nepogrešivo data iskustvom pre jezika, jer bi se tada mogla naći u svim jezicima, a to nije slučaj.

Naša SVEST o vremenu i cikličnosti zaista sadrži nešto neposredno i subjektivno — jedno osnovno osećanje da postaje sve »kasnije i kasnije«. Ali, u uobičajenom mišljenju nas koji govorimo SAE, ovo je prikriveno nečim sasvim različitim, što, mada je mentalno, ne bi trebalo da se nazove subjektivnim. Ja to nazivam OBJEKTIVIZIRANIM ili imaginarnim, jer mu kao obrazac služi SPOLJNI svet. To je ono što odražava upotrebu našeg jezika. Naš jezik ne pravi nikakvu razliku između brojeva kojima se prebrojavaju diskretne veličine i brojeva koji su prosto »sâmo brojanje«. Uobičajeno mišljenje tada pretpostavlja da se i u ovom drugom slučaju brojevi primenjuju na »nešto«, upravo kao i u prethodnom. To je objektivizacija. Pojmovi vremena gube kontakt sa subjektivnim iskustvom da »postaje kasnije« i objektiviziraju se kao brojeni KVANTITETI, posebno kao dužine, sastavljeni od jedinica, isto kao što dužina može biti podeljena na inče, na takav način da se to jasno vidi. »Dužina vremena« zamišlja se kao red sličnih jedinica, slično redu flaša.

Lingvistička situacija u hopiju je različita. Množine i glavni brojevi upotrebljavaju se jedino za entitete koji oformljuju ili mogu oformljivati objektivne grupe. Ne postoje imaginarne množine, već se umesto njih upotrebljavaju redni brojevi kombinovani sa jedninama. Ne upotrebljava se izraz kao što je »deset

dana«. Ekvivalentan iskaz jeste operacionalni iskaz koji dostiže određeni dan pomoću podesnog brojanja.« Oni su ostali deset dana« tako postaje »oni su ostali do jedanaest dana« ili »oni su otišli posle desetog dana«. »Deset dana je više nego devet dana« postaje »deseti dan je kasniji nego deveti«. Naša dužina vremena« ne smatra se dužinom, već relacijom između dva događaja u vremenskom sledu. Umesto naše lingvistički podstaknute objketivizacije one činjenice svesti koju mi nazivamo »vreme«, hopi nije izgradio nikakav obrazac koji bi maskirao ono subjektivno »nastajanje kasnijeg« koje je suština vremena.

IMENA FIZIČKIH KVANTITETA U SAE I HOPIJU

Mi imamo dve vrste imenica kojima imenujemo fizičke stvari: individualne imenice i zbirne imenice. Individualne imenice imenuju tela sa tačno određenim oblikom: »cvet«, »štap«, »čoveka«, »brdo«. Zbirne imenice imenuju homogene kontinuume koji nemaju određenih granica: »voda«, »mleko«, »drvo«, »granit«, »pesak«, »brašno«, »meso«, i slično. Ova distinkcija je označena jezičkom formom; na primer, zbirne imenice nemaju množinu,[3]) u engleskom gube članove, a u fran-

[3]) Nije izuzetak od ovog pravila nepostojanja množine to što neke zbirne imenice mogu ponekad da se podudaraju u leksičkom obliku sa individualnim imenicama koje naravno imaju množinu; na primer, »kamen« (nema množine) sa »neki kamen« (množina »kamenovi, kamenje«). Oblik množine koji označava varijetete, na primer, »vina«, je naravno nešto sasvim različito od prave množine; to je interesantan izdanak SAE zbirnih imenica, koji vodi još jednoj novoj vrsti imaginarnih skupova, ali ona neće biti razmatrana u ovom članku.

cuskom dobijaju partitivne članove *du, de, la* i *des*. Ova distinkcija je mnogo raširenija u jeziku nego u opažljivom izgledu stvari. Prilično malo prirodnih pojava nam se predstavlja kao nešto što se neograničeno prostire; »vazduh« je svakako jedna od tih pojava, a to su često i »voda«, »kiša«, »sneg«, »pesak«, »kamen«, »zemlja«, »trava« itd. No mi ne srećemo »buter«, »meso«, »tkaninu«, »čelik«, »staklo« i mnoge druge »materijale« u takvom vidu, već kao manja ili veća tela sa određenim obrisima. Tako je pomenuta distinkcija u određenoj meri nametnuta našem opisu događaja jednim neizbežnim jezičkim obrascem. Ona je u većini slučajeva toliko nepodesna, da nam je potreban neki način individualizacije zbirnih imenica putem dopunskih jezičkih sredstava. To se delimično postiže uvođenjem imenâ za tip tela: »lajsna drveta«, »parče tkanine«, »ploča stakla«, »komad sapuna«, a takođe, pa čak i više, uvođenjem imena kontejnera, mada su ustvari njihovi sadržaji ono što nas interesuje: »čaša vode«, »šolja kafe«, »tanjir hrane«, »vreća brašna«, »flaša piva«, i slično. Ove vrlo rasprostranjene »kontejnerske« formule, u kojima »of« ima jasno, vizuelno opažljivo značenje (»sadržaj«), utiču na naš odnos prema manje jasnim formulama tipa tela, kao što su: »komad drveta« (*stick of wood*), »gomila testa« (*lump of dough*), i tako dalje. Ove formule su veoma slične: individualna imenica plus odgovarajući relator (u engleskom »of«).*) U prvom, jasnom slučaju ovaj relator označava sadržaje. U drugom, nejasnom slučaju on »sugerira« sadržaje. Otuda izgleda kao da »blokovi«, »komadi«, »parčad«, »gomile«, itd., sadrže nešto, neku »građu«, »supstancu«, »materiju«, što bi odgovaralo »vodi«, »kafi« ili »brašnu«

*) Čitaoca ne treba da buni to što u srpskohrvatskom jeziku funkciju relatora »of« preuzima padež imenice. To ne menja smisao opisane formule (Prim. prev.)

u kontejnerskim formulama. Tako su kod predstavnika SAE filozofski pojmovi »supstance« i »materije« takođe i prirodne, nekritičke ideje; one su neposredno prihvatljive i po sebi razumljive. A to je tako zbog jezičkog običaja. Naši jezički obrasci često od nas zahtevaju da imenujemo neki fizički objekt pomoću binoma koji razbija značenje na besformnu stvar plus formu.

U hopiju je opet drukčije. Ovaj jezik poseduje formalno izdvojenu klasu imenica. Ali ova klasa ne sadrži formalnu potklasu zbirnih imenica. Sve imenice imaju individualni smisao i obe forme: jedninu i množinu. Imenice pomoću kojih bi se najpribližnije mogle prevesti naše zbirne imenice još uvek označavaju neodređena tela ili nejasno ograničene opsege. One impliciraju neodređenost, ali ne i nedostatak oblika i veličine. U specifičnim iskazima, »voda« označava jednu određenu masu ili količinu vode, a ne ono što mi nazivamo »voda kao supstanca«. Opštost iskaza se postiže glagolom ili predikatorom, a ne imenicom. Pošto su imenice već individualne, one se ne individualiziraju ni pomoću tipa tela, ni pomoću imena kontejnera, ako ne postoji neka posebna potrebna da se istakne oblik ili kontejner. Imenica sama po sebi implicira prikladan tip tela ili kontejner. Kaže se, ne »čaša vode« već *ka.yi* »jedna voda«, ne »bazen vode« već *pa.hə*,[4]) ne »tanjir brašna« već *ŋəmni* »jedno brašno«, ne »komad mesa« već *sikwi* »jedno meso«. Ovaj jezik

---

[4]) U hopiju postoje dve reči koje označavaju vodene kvantitete; *kə.yi* i *pa.hə*. Razlika je slična onoj između »kamena« i »stene« u engleskom. *Pa.hə* označava veće količine vode u »divljem« stanju. Tekuća voda, bilo da se nalazi u prirodi ili ne, je uvek *pa.hə*; isto važi i za vlagu. Ali za razliku od »stene« i »kamena«, ovde je razlika suštinska i ne spada u konotativnu marginu, pa ove dve reči teško da ikada mogu da budu zamenjene.

nema ni potrebe za tim, niti poseduje takve analogije na kojima bi gradio pojam egzistencije kao dualiteta besformne stvari i forme. On besformne stvari tretira pomoću drugačijih simbola nego što su to imenice.

FAZE CIKLUSA U SAE I HOPIJU

Takvi termini kao što su »leto«, »zima«, »septembar«, »jutro«, »podne«, »suton« kod nas su imenice, i u formalno lingvističkom smislu malo se razlikuju od ostalih imenica. One mogu biti subjekti ili objekti, i mi kažemo »u suton«, ili »u zimu« kao što kažemo »u uglu« ili »u voćnjaku«.[5]) Kao što smo videli one grade množinu i broje se kao i imenice koje označavaju fizičke objekte. Naše mišljenje o referentima takvih reči se stoga objektivizira. Bez objektivizacije ono bi predstavljalo subjektivno iskustvo stvarnog vremena, odnosno svesti o »nastajanju sve kasnijeg i kasnijeg« — prosto cikličnu fazu sličnu ranijoj fazi u ovom procesu trajanja koji se sastoji od večitog nastajanja sve kasnijeg i kasnijeg. Takva ciklična faza može biti stavljena pored drugih faza u smislu prostorne (tj. vizuelno opažljive) konfiguracije jedino pomoću imaginacije. A snaga lingvističke analogije je takva da mi upravo tako objektiviziramo ciklično menjanje. Mi to činamo čak i kada kažemo »faza« ili »faze« umesto, na primer, »faziranje«. Obrazac individualnih i zbirnih imenica, sa rezultirajućom binomnom formulom besformne stvari plus forme, ima toliko opšti karakter da se implicitno odnosi na sve imenice, pa otuda

---

[5]) Ima, doduše, nekoliko manjih razlika u odnosu na druge imenice; u engleskom se, na primer, one sastoje u upotrebi člana.

nastaju naše vrlo uopštene besformne stvari kao što su »materija« i »supstanca«, pomoću kojih proširujemo ovaj binom na ogromno širok krug imenica. Ali čak i ove besformne stvari nisu dovoljno opšte da bi obuhvatale naše imenice za faze. Tako smo za imenice koje imenuju faze izgradili besformnu stvar, »vreme«. To smo učinili upotrebljavajući »jedno vreme«, tj. jednu priliku ili fazu, u obrascu zbirnih imenica, baš kao što pomoću izraza »jedno leto« obrazujemo »leto« u obrascu zbirnih imenica. Tako putem naših binomnih formula možemo govoriti ili misliti o »jednom momentu vremena«, »jednom sekundu vremena«, »jednoj godini vremena«. Ponovo ukazujem na to da je ovaj obrazac upravo isti onaj koji karakteriše izraze kao što su »flaša mleka« ili »parče sira«. Uz pomoć takvog obrasca, mi zamišljamo da se »jedno leto« stvarno sastoji od, ili sadrži toliku i toliku količinu »vremena«.

U hopiju, međutim, svi termini koji se odnose na faze, kao »leto«, »jutro« itd., nisu imenice, već vrsta priloga, da upotrebimo ovu najbližu SAE analogiju. Oni su sami po sebi vrsta reči u formalnom smislu, različiti od imenica, glagola, pa čak i drugih »priloga« u hopiju. Takva reč nije neki padežni oblik niti lokativni obrazac kao »des Abends« ili »ujutro«. Ona ne sadrži ni neki od morfema kao izrazi »u kući« ili »na drvetu«.[6]) Ona znači »kada je jutro« ili »dok se faza jutra dešava«. Ovi »temporali« ne upotrebljavaju se kao subjekti ili objekti, niti uopšte kao imenice. Ne može se reći »to je vrelo leto« ili »leto je vrelo«; leto nije vrelo,

---

[6]) »Godina« i izvesne kombinacije »godine« sa imenima godišnjih doba, a ređe sama imena godišnjih doba, mogu se pojaviti sa lokativnim morfemom »u« (at), ali to je izuzetno. Ova pojava je verovatno istorijski ostatak ranijih drukčijih obrazaca, ili rezultat analogije sa engleskim, ili i jedno i drugo.

leto je jedino onda KADA su uslovi vreli, KADA se toplota pojavljuje. Ne može se kazati »OVO leto«, već »leto sada« ili »leto odskora«. Ne postoji objektivizacija subjektivnog osećanja trajanja u vidu neke oblasti, opsega ili količine. O vremenu se ne sugeriše ništa osim stalnog »postajanja kasnijim«. I tako ovde ne postoji osnova za hipostaziranje besformne stvari koja odgovara našem »vremenu«.

VREMENSKE FORME GLAGOLA U SAE I HOPIJU

Trovremenski sistem SAE glagola prožima celokupno naše mišljenje o vremenu. Ovaj sistem sjedinjen je sa onom većom shemom objektivizacije subjektivnog iskustva, koja je već zapažena u drugim obrascima — u binomnoj formuli koja je primenljiva na imenice uopšte, u temporalnim imenicama, i kod množine i numeracije. Ova objektivizacija nas osposobljava da zamislimo da se vremenske jedinice nalaze u izvesnom poretku. Zamišljanje vremena kao nečeg što je slično poretku usklađeno je sa sistemom TRI glagolska vremena; dok bi sistem od DVA, ranijeg i kasnijeg, izgleda bolje odgovarao osećanju trajanja kakvo je ono u iskustvu. Jer kada ispitujemo svest, ne nalazimo prošlost, sadašnjost i budućnost, već jedan jedinstveni kompleks. SVE je u svesti, i sve u svesti JESTE, i sve je to zajedno. U njoj postoje senzacije i ne-senzacije. Senzacije — ono što vidimo, čujemo, dodirujemo — možemo zvati »sadašnjost«, dok je među ne-senzacijama ogroman predstavni svet sećanja označen kao »prošlost«, a jedna druga oblast verovanja, intuicije i neizvesnosti kao »budućnost«; ipak sve ovo, senzacije, sećanja i predviđanja, jeste u svesti zajedno — niti će jedno tek biti, niti je drugo jednom bilo pa neće

biti više nikada. Tačka u kojoj realno vreme ulazi u ovu sliku jeste u činjenici da sve ovo u svesti ima smisao »nastajanja kasnijeg«, menjajući izvesne relacije na ireverzibilan način. U ovom »prolaženju« ili »trajanju«, izgleda mi da je primarni kontrast između najnovijeg, što je u ovom najkasnijem momentu u centru pažnje, i ostatka — ranijeg. U tom pogledu mnogi jezici dobro izlaze na kraj sa dve vremenolike forme koje odgovaraju pomenutom primarnom odnosu »kasnijeg« prema »ranijem«. Naravno, mi možemo da KONSTRUIŠEMO I ZAMISLIMO sistem prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, u objektiviziranoj konfiguraciji tačaka na jednoj liniji. I to je ono čemu nas naša opšta objektivizatorska tendencija vodi, i što naš gramatički sistem vremena potvrđuje.

Sadašnje vreme u engleskom izgleda da je vreme koje je u najmanjem skladu sa primarnom vremenskom relacijom. Ono kao da je naterano da vrši različite i ne sasvim podudarne funkcije. Jedna njegova funkcija je da stoji kao objektivizirani srednji član između objektivizirane prošlosti i objektivizirane budućnosti, pri pripovedanju, u diskusiji, u dokazivanju, filozofiji, logici, itd. Druga funkcija je da označi uključivanje u polje senzacija, u smislu »ja ga VIDIM«. Treća funkcija se odnosi na nomičke, to jest, uobičajene i opštevažeće iskaze, kao na primer: »mi VIDIMO našim očima«. Ove različite upotrebe izazivaju konfuziju u mišljenju, konfuziju koje mi uglavnom nismo svesni.

Hopi je, kao što smo mogli očekivati, i ovde različit. Glagoli nemaju »vremena« kakva imaju naši, već imaju forme validnosti (»tvrđenja), vidove, i oblike spajanja u rečenicama (načine) što čak daje govoru veću preciznost. Forme validnosti označavaju da govornik (ne subjekt) izveštava o situaciji (što odgovara našoj

prošlosti i sadašnjosti), ili da je očekuje (što odgovara našoj budućnosti),[7]) ili da izgovara nomički iskaz (što odgovara našoj nomičkoj sadašnjosti). Vidovi označavaju različite stepene trajanja i različite vrste tendencija »u toku trajanja«. Dosad nismo zapazili ništa što bi ukazivalo na to da li je jedan događaj skoriji ili kasniji nego drugi ako su oba DATA IZVEŠTAJIMA. Ali potreba za ovim se i ne pojavljuje sve dok nemamo dva glagola, to jest, dve rečenice. U tom slučaju »načini« označavaju relacije između ovih subordiniranih rečenica, uključujući relacije kasnijeg prema ranijem i relacije simultanosti. Zatim, postoji mnogo posebnih reči koje izražavaju slične relacije, dopunjujući načine i vidove. Funkcije našeg trovremenskog sistema i njegovog tripartitnog linearno objektiviziranog »vremena« razdeljene su između raznih glagolskih kategorija, koje se sve razlikuju od naših glagolskih vremena. Glagoli hopija ne pružaju ništa pogodniju osnovu za objektivizaciju vremena nego drugi obrasci toga jezika. Ipak to ni najmanje ne smeta ovim glagolskim oblicima i drugim obrascima da budu strogo prilagođeni relevantnim činjenicama stvarnih situacija.

---

7) Očekujuće i izveštavajuće tvrdnje razlikuju se u skladu sa ovom »vrhovnom relacijom«. Očekujući iskazi izražavaju anticipaciju koja egzistira RANIJE nego objektivne činjenice, i koja koincidira sa objektivnim činjenicama KASNIJE nego *status quo* govornika, onaj *status quo* koji u sebe uključuje sve supsumcije prošlosti, i koji je zbog toga izražen izveštavajućim iskazima. Tako izgleda da naš pojam »budućnost« predstavlja ujedno ranije (anticipaciju) i kasnije (posle, ono što će da bude), kako hopi pokazuje. Ovaj paradoks može da nagovesti koliko je nedokučiva misterija stvarnog vremena, i koliko je ono veštački izraženo linearnim odnosno prošlost-sadašnjost-budućnost.

TRAJANJE, INTENZITET I TENDENCIJA U SAE I HOPIJU

Da bi prilagodili govor mnogim aktuelnim situacijama, svi jezici treba da izražavaju trajanja, intenzitete i tendencije. Karakteristika SAE i možda mnogih drugih tipova jezika jeste da ih izražavaju metaforično. Oni to čine pomoću metafora prostornog širenja, to jest, veličine, broja (množine), položaja, oblika i kretanja. Mi izražavamo trajanje pomoću reči »dugo«, »kratko«, »veliko«, »mnogo«, »brzo«, »sporo«, itd.; intenzitet pomoću »ogromno«, »veliko«, »mnogo«, »jako«, »slabo«, »visoko«, »nisko«, »oštro«, »prigušeno«, itd.; tendenciju pomoću »više«, »rasti«, »povećavati se«, »postati«, »približavati se«, »dolaziti«, »padati«, »zaustaviti se«, »blago«, »ravnomerno«, »brzo«, »sporo«, i tako dalje kroz skoro neiscrpnu listu metafora koje jedva da i raspoznajemo kao takve jer su nam one praktično jedino raspoložive jezičko sredstvo. Nemetaforički termini na ovom polju, kao »rano«, »kasno«, »skoro«, »trajno«, intenzivno«, »veoma« sasvim su malobrojni i potpuno neadekvatni potrebama.

Jasno je koliko je ovo stanje prilagođeno stvarnim situacijama. Ono je deo naše celokupne sheme OBJEKTIVIZIRANJA — imaginativnog postavljanja u prostor onih kvaliteta i potencijala koji su inače sasvim neprostorni (bar koliko nam to može reći bilo koje čulo koje opaža prostor). Značenje imenica (kod nas). Prelazi sa fizičkih tela na referente sasvim druge vrste. Pošto se fizička tela i njihovi obrisi u PERCEPTIVNOM PROSTORU označavaju pomoću izraza za veličinu i oblik i broje pomoću glavnih brojeva i množina, ovi obrasci označavanja i brojanja proširuju se na simbole sa neprostornim značenjem, i tako sugerišu IMAGINARNI PROSTOR. Fizički oblici se »kreću«,

»stoje«, »uzdižu«, »opadaju«, »približavaju« itd. u perceptivnom prostoru; pa zašto onda to ne bi mogli i ovi drugi referenti u njihovom imaginarnom prostoru? Ovo ide tako daleko da mi teško možemo da označimo i najprostiju neprostornu situaciju bez stalnog pribegavanja fizičkim metaforama. Ja »hvatam« »nit« argumenata nekog drugog, ali ukoliko je njihov »nivo« »iznad« moje moći shvatanja moja pažnja može da »odluta« i »izgubi dodir« sa njihovim »pravcem«, tako da kada on »dođe« do svoje »poente mi se »široko razlikujemo, naši »pogledi« su zaista toliko »udaljeni« da mi »stvari« koje on kaže »izgledaju« u »velikoj meri« proizvoljnim, ili čak »skupom« besmislica!

Odsustvo takvih metafora u govoru Hopija je impresivno. Upotreba prostornih termina tamo gde se ne radi o prostoru NE POSTOJI — kao da je na to stavljen apsolutni tabu. Razlog je jasan kada znamo da hopi obiluje konjugacijskim i leksičkim sredstvima koja izražavaju trajanje, intenzitet i tendenciju direktno kao takve, i da glavni gramatički obrasci ne pružaju, kao kod nas, analogije za imaginarni prostor. Mnogi glagolski »vidovi« izražavaju trajanje i tendenciju manifestacija, dok neka od »stanja« izražavaju intenzitet, trajanje i tendenciju uzroka ili sila koje proizvode manifestacije. Sem toga, postoji jedna posebna vrsta reči, »tenzori«, koja se sastoji od ogromne klase reči koje označavaju jedino jačinu, tendenciju, trajanje i sled. Funkcija tenzora jeste izražavanje intenziteta, »jačina«, i načina na koji se oni održavaju ili variraju, kao i stepena njihove promene; i to tako da široki pojam intenziteta, posmatran kao nešto što uvek nužno varira ili se održava, uključuje takođe tendenciju i trajanje. Tenzori nose u svome značenju razlike u stepenu, razmeri, konstantnosti, ponavljanju, povećanju i smanjivanju intenziteta, neposrednom sledu, prekidu

ili sledu posle određenog intervala, itd., a takođe i takve KVALITETE jačina kakve bismo mi metaforično, izrazili rečima »blag«, »ravnomeran«, »snažan«, »buran«, i slično. Uočljiva osobina tenzora je odsustvo sličnosti sa terminima realnog prostora i kretanja, koji kod nas imaju »isto značenje«. Postoje samo izvesni tragovi izvođenja iz prostornih termina, koje je možda i prividno.[8]) Tako, dok hopi u svojim imenicama izgleda vrlo konkretan, ovde u tenzorima on postaje toliko apstraktan da skoro prevazilazi naše mogućnosti da ga pratimo.

UOBIČAJENO MIŠLJENJE U SAE I HOPIJU

Upoređivanje između uobičajenih misaonih svetova govornika SAE i hopija, koje će sada biti izvršeno, daleko je, naravno, od toga da bude potpuno. Moguće je samo ukratko ukazati na izvesne dominantne kontraste koji, kako izgleda, potiču od onih jezičkih razlika koje su već pomenute. Pod »uobičajenim mišljenjem« i »misaonim svetom« podrazumevam više nego samo jezik, to jest, više nego same jezičke obrasce.

---

8) Jedan od takvih tragova je to da tenzor »dug u trajanju«, mada je sasvim različit od prideva »dug« u prostornom smislu, izgleda da sadrži isti koren kao i pridev »velik« u prostornom smislu. Drugi je to što »negde« u prostornom smislu, upotrebljeno sa izvesnim tenzorima, znači »u neko neodređeno vreme«. Ipak je moguće da ovo nije slučaj i da samo tenzor daje vremenski elemenat, tako da »negde« još uvek označava prostor, a pored toga i da pod ovim uslovima neodređen prostor znači prosto opštu primenljivost, bez obzira i na prostor i na vreme. Sledeći trag je u tome da je u temporalnoj (cikličnoj) reči »poslepodne« element koji znači »posle« izveden iz glagola »odvojiti«. Postoji još takvih tragova, ali oni su malobrojni i izuzetni, i jasno ne liče na naše prostorne metafore.

Ja tu uključujem svu analošku i sugestivnu vrednost ovih obrazaca (na primer, naš imaginarni prostor i sve njegove daleke implikacije) i sve međuuticaje između jezika i kulture kao celine, gde veoma mnogo toga nije jezičkog karaktera ali ipak pokazuje da je oblikovano pod uticajem jezika. Ukratko, ovaj »misaoni svet« je mikrokosmos koji svaki čovek nosi u sebi, i pomoću koga, u granicama svojih mogućnosti, meri i razume makrokosmos.

Mikrokosmos SAE analizira stvarnost uglavnom u terminima onoga što se u njegovim okvirima naziva »stvarima« (tela i kvazi-tela) zajedno sa načinima protežne ali besformne egzistencije koji se u njemu zovu »supstance« ili »materija«. On ide za tim da egzistenciju posmatra kroz binomnu formulu koja bilo šta postojeće izražava kao prostornu formu plus prostorni besformni kontinuum, koji se prema formi odnosi kao što se sadržaji odnose prema konturama svoga kontejnera. Neprostorni postojeći entiteti su »uprostoreni« putem imanigacije i snabdeveni sličnim implikacijama forme i kontinuuma.

Izgleda da mikrokosmos hopija analizira stvarnost uglavnom u terminima DOGAĐAJA (ili bolje rečeno događanja), i to odnoseći se prema njima na dva načina, subjektivni i objektivni. Na objektivan način, i to samo ako se radi o opažljivom fizičkom iskustvu, događaji se izražavaju uglavnom putem obrisa, boja, kretanja, i u smislu drugih perceptivnih izveštaja. Na subjektivan način, i fizički i nefizički događaji se posmatraju kao izraz nevidljivih faktora intenziteta, od kojih zavise njihova stabilnost i trajnost, ili prolaznost i sklonosti. Iz toga sledi da svi postojeći entiteti ne »postaju sve kasniji i kasniji« na isti način; neki to čine rastući kao biljke, neki širenjem i iščezavanjem, neki kroz niz metamorfoza, dok se neki održavaju u istom ob-

liku sve dok ne budu zahvaćeni uticajem nekih snažnih sila. U prirodi svakog postojećeg entiteta sposobnog da se manifestuje kao određena celina jeste snaga njegovog vlastitog načina trajanja: njegov rast, njegovo opadanje, njegova stabilnost, cikličnost ili kreativnost. U tom smislu sve je već u ranijim fazama »pripremljeno« za način na koji se sada manifestuje, a ono što će tek biti, delimično je »pripremljeno«, a delimično se nalazi u procesu takve »pripreme«. Ovom »pripremajućem« ili »pripremljenom« aspektu sveta Hopi daju značaj i naglasak koji bi mogao da odgovara onom »kvalitetu stvarnosti« koji »materija« ili »građa« imaju za nas.

KARAKTERISTIKE UOBIČAJENOG PONAŠANJA U KULTURI HOPIJA

Može se videti da su i naše ponašanje, i ponašanje Hopija, koordinirani u mnogo tačaka sa jezički uslovljenim mikrokosmosom. Kao što pokazuju i moji primeri izbijanja požara, ljudi se ponašaju u određenim situacijama na načine koji su slični načinima na koje govore o njima. Karakteristika ponašanja Hopija je isticanje pripreme. Ovo obuhvata prethodnu najavu i razvijanje blagovremene pripravnosti za događaje, razradu mera predostrožnosti da bi se osigurala postojanost željenih uslova, i naglašavanje dobre volje kao onoga što priprema dobre rezultate. Posmatrajmo samo analogije obrazaca za brojanje dana. Vreme se uglavnom računa »danima« (*talk*, *-tala*) ili »noćima« (*tok*). Ove reči nisu imenice već tenzori. Prva je formirana iz korena »svetlo, dan«, a druga iz korena »spavati«. Broji se pomoću REDNIH BROJEVA. To nije obrazac brojanja izvesnog broja ljudi ili stvari, čak i ako se oni

pojavljuju sukcesivno, jer bi oni čak i tada MOGLI da se sakupe u neki skup. To je obrazac brojanja uzastopnog ponovnog pojavljivanja ISTOG čoveka ili stvari, što ne može da formira skup. Ova analogija nema za cilj da se ponaša sa cikličnosti dana kao sa nekoliko ljudi (»nekoliko dana«), što je ono što bismo MI činili, već se prema njoj ponaša kao prema posetama jednog ISTOG ČOVEKA. Ponašanje nekoliko ljudi ne može se izmeniti delovanjem na samo jednog od njih, ali se karakter sledećih poseta jednog istog čoveka može pripremiti i na taj način izmeniti putem uticanja na njega u toku posete koju on čini sada. To je način na koji Hopi postupaju sa budućnosti — putem delovanja unutar sadašnje situacije, za koju očekuju da prenese snažne uticaje, i očigledne i okultne, na budući događaj od interesa. Može se reći da njihovo društvo razume našu poslovicu »Dobar početak je pola posla«, ali ne i drugu našu poslovicu »Sutra je drugi dan«. Ovo može da objasni mnogo toga o karakteru Hopija.

Ovakvo pripremno ponašanje Hopija može biti grubo podeljeno na najavu, spoljnu pripremu, unutrašnju pripremu, prikriveno učešće i uporno ponavljanje pripremnih radnji. Najava, ili pripremni publicitet, jeste važna funkcija u nadležnosti posebnog »službenog« lica, Vrhovnog najavljivača (*Crier Chief*). Spoljno pripremanje predstavlja pripremu koja obuhvata mnoge vidljive aktivnosti, od kojih neke, po našem shvatanju, ne bi bile od neposredne koristi za datu svrhu. Ono uključuje normalnu obuku, vežbanje, razvijanje gotovosti, uvodne formalnosti, pripremanje posebne hrane, itd. (sve to u stepenu koji nama može izgledati preteran); dalje, intenzivno održavanje telesnih aktivnosti kao što su trčanje, trkanje i igranje, za koje se misli da povećava intenzitet razvijanja događaja (takvih kao

što je sazrevanje plodova); zatim, imitativnu magiju i magiju drugih vrsta, pripreme zasnovane na ezoteričkoj teoriji koja se služi instrumentima koji su verovatno okultne prirode, kao što su molitvene palice, molitvena pera i molitveni obroci; i na koncu velike ciklične ceremonije i igre, koje imaju značenje pripremanja kiše i plodova. Iz jednog od glagola koji znači »pripremati« izvedena je imenica za »žetvu« ili »plod«: *na'twani* »pripremljeno« ili »u pripremi«.[9])

Unutrašnja priprema sastoji se u upotrebi molitve i meditacije, i u manjoj meri dobrih želja i dobre volje, da bi se postigli željeni rezultati. Stavovi Hopija naglašavaju snagu želje i misli. S obzirom na njihov mikrokosmos, sasvim je prirodno da je tako. Želja i misao su najraniji, i zato najvažniji, najkritičniji i najkrucijalniji stadijumi pripreme. Štaviše, Hopi smatraju da nečije želje i misli utiču ne samo na njegove vlastite akcije, već isto tako i na celu prirodu. Ovo je takođe potpuno prirodno. Sama svest je svesna rada, osećanja napora i energije u želji i mišljenju. Iskustvo nam govori, na još elementarniji način nego jezik, da ukoliko se potroši energija dolazi do porizvodnje efekata. MI smo skloni da verujemo da naša tela mogu da zaustave ovu energiju, sprečavajući je da deluje na druge stvari, dok ne naredimo našim TELIMA konkretnu i vidljivu akciju. Ali ovo može biti tako jedino zato što naša vlastita jezička osnova stoji iza teorije da su besformni entiteti kao »materija« stvari za sebe, koje se mogu oblikovati samo pomoću njima sličnih stvari, pomoću druge materije, pa su otuda izolovani od snage života i misli. Nije neprirodnije sma-

[9]) Glagoli hopija koji se odnose na pripremanje naravno ne odgovaraju u potpunosti našem glagolu »pripremati«; u tom smsilu *na'twani* moglo bi takođe izražavati »uticanje na nešto«, »trud da se nešto postigne« i slično.

trati da je misao u kontaktu sa svim stvarima i da prožima celi svemir, nego misliti, kao što to svi mi činimo, da ovo čini neki spoljni izvor svetlosti. I nije neprirodno pretpostaviti da misao, kao ma koja druga sila, ostavlja na svemu tragove svoga dejstva. Ipak, kada mislimo o izvesnom stvarnom bokoru ruža, Mi ne pretpostavljamo da naša misao ide do njega i osvetljava ga kao reflektor koji bi bio uperen u njega. Čime tada pretpostavljamo da se naša svest bavi kada mislimo o tom bokoru ruža? Verovatno mislimo da se bavi »mentalnom slikom« koja nije ružan bokor već mentalna zamena za njega. Ali zašto bi bilo PRIRODNO misliti da se naša misao bavi zamenom, a ne realnim bokorom? Sasvim je moguće da je razlog u tome što smo mi na jedan maglovit način svesni da sa sobom nosimo čitav jedan imaginarni prostor, pun mentalnih zamena. Nama su mentalne zamene odavno poznate i bliske stvari. Mentalnim slikama iz imaginarnog prostora, za koji možda potajno znamo da je samo imaginaran, mi priključujemo stvarno postojeći bokor ruža na koji mislimo, — što može biti nešto sasvim drugo — — verovatno baš zbog toga što taj prostor predstavlja vrlo zgodno »mesto« za njega. Misaoni svet Hopija ne poseduje imaginarni prostor. Zaključak koji se može izvesti iz ovoga jeste da se misao koja se bavi realnim prostorom ne može smestiti nigde sem u realni prostor, niti se realni prostor može izolovati od uticaja misli. Jedan Hopi bi normalno pretpostavio da njegova misao (ili on sam) saobraća sa stvarnim bokorom ruža — ili verovatnije sa kukuruzom — kada misli o njemu. Misao bi tada trebalo da ostavi nekog traga na usevu koji je u polju. Ako je to dobra misao, o zdravlju i napretku, to je dobro za usev; ako se radi o rđavoj misli, onda to nije dobro za usev.

Hopi ističu faktor intenziteta misli. Da bi bila najdelotvornija, misao treba da bude jasna u svesti, određena, postojana, uporno održavana, prožeta snažnim osećajem dobrih namera. Smisao ove ideje mogao bi u engleskom biti izražen kao »concentrating« (koncentrisanje), »holding it in your heart« (nošenje neke misli u srcu), »putting your mind on it« (usredsređivanje pažnje na nešto), »earnestly hoping« (iskreno nadanje) i slično. Snaga misli je ona snaga koja se nalazi u pozadini ceremonija, molitvenih palica, ritualnog pušenja, itd. Smatra se da molitvena lula pruža pomoć pri »koncentrisanju« (kako mi je rekao moj informator). Njeno ime, *na'twanpi,* znači »instrument pripreme«.

Skriveno učešće predstavlja mentalnu saradnju ljudi koji ne uzimaju neposrednog učešća u aktuelnim poslovima, bilo da je to neki rad, lov, trka, ceremonija, — već usmeravaju svoju misao i dobru volju prema uspehu posla. Pri objavljivanju često se regrutuje podrška takvih metalnih pomagača, isto koliko i konkretnih učesnika. U takvim objavama sadržani su direktni apeli ljudima da pomažu svojom aktivnom dobrom voljom.[10]) Sličnost takvog postupanja našim pojmovima naklonjene publike ili navijačkih sekcija na fudbalskim utakmicama ne bi trebalo da sakrije činjenicu da je ono što se kod Hopija očekuje od skrivenih učesnika prvenstveno snaga upravljene misli, a ne samo simpatija ili hrabrenje. Ustvari, skriveni učesnici ulažu svoj najžešći rad pre, a ne za vreme date igre ili posla!

[10]) Vid. npr. Ernest Beaglehole, *Notes on Hopi economic life* /Beleške o privrednom životu Hopija/, (Yale University Publications im Anthropology, br. 15, 1937), posebno podatak o objavljivanju lova na zečeve, i na strani 30, opis aktivnosti povezanih sa čišćenjem izvora Toreva — — objavljivanje, različite pripremne aktvinosti, i na kraju, pripremanje kontinuiteta dobrih rezultata koji su već postignuti i nastavljanja isticanja iz izvora.

Posledica pojma snage misli je i to da rđava misao čini zlo. Otuda je jedan od ciljeva prikrivenog učešća da se obezbedi udružena sila onih koji žele dobro, da bi se osujetila i nadmašila rđava misao onih koji žele zlo. Takvi stavovi u velikoj meri unapređuju saradnju i duh zajedništva. No to ne znači da u zajednici Hopija nema rivalstva i oprečnih interesa. Nasuprot tendenciji ka socijalnoj dezintegraciji jedne takve male, izolovane grupe, teorija »pripreme« putem snage misli, koja logički vodi snazi kombinovane pojačane i uravnotežene misli cele zajednice, sigurno da u ogromnoj meri pomaže postizanju prilično značajnog stepena kooperacije u svim važnim kulturnim aspektima koji postoji u selu Hopija uprkos mnogih privatnih razmimoilaženja.

Još jedna posledica jezičke pozadine u mišljenju Hopija iskazuje se u naglašavanju upornosti i stalnog, istrajnog ponavljanja koje pokazuju njihove »pripremne« aktivnosti. Objektivizirani i prostorno koncipiran pogled na vreme, kao što je naš, zamagljuje sposobnost opažanja kumulativne vrednosti koju imaju nebrojeni kratkotrajni momenti, dok je način mišljenja koji je povezan sa subjektivnom svesti o trajanju, o neprekidnom sledu događaja u smislu sve kasnijeg i kasnijeg, pojačava. Nama, koji na vreme gledamo kao na kretanje u prostoru, monotono ponavljanje izgleda kao rasipanje njegove sile duž reda jedinica toga prostora, kao trošenje. Za Hopije, koji na vreme ne gledaju kao na kretanje nego kao na »postajanje kasnijim« svega što je ikad bilo učinjeno, jednolično ponavljanje nije trošenje već akumulacija. Ono predstavlja sakupljanje nevidljivih promena koje se protežu na kasnije događaje.[11]) Kao što smo videli, to je isto kao kad bismo

[11]) Ovaj pojam nagomilavanja snage, koji izgleda da je impliciran u najvećem delu ponašanja Hopija, ima ana-

novi dan doživljavali kao povratak iste osobe, malo starije ali sa svim otiscima od juče, a ne kao »drugi« dan, to jest kao potpuno različitu osobu. Ovaj princip, povezan sa snagom misli i opštim osobinama Pueblo kulture, izražen je u teoriji ceremonijalne igre Hopija kojom se moli za kišu i plodove, kao i u njenom kratkom, klipastom koraku koji se ponavlja hiljadama puta, iz sata u sat.

NEKI OTISCI JEZIČKIH OBIČAJA U ZAPADNOJ CIVILIZACIJI

Teže je da se u nekoliko reči donese ispravan sud o jezički uslovljenim odlikama naše kulture, nego o takvim odlikama kulture Hopija; razlog je njen ogroman domen i teškoća da se bude objektivan — zbog naše duboko ukorenjene bliskosti sa stavovima koje treba analizirati. Ovde želim samo da skiciram izvesne karakteristike nastale pod uticajem našeg jezičkog binoma forme plus besformne stvari ili supstance, zatim naše metaforičnosti, našeg imaginarnog prostora i našeg

logiju u fizici. To je akceleracija. Može se reći da jezička *pozadina* Hopija daje njihovom mišljenju prirodno saznanje da se sila ne manifestuje kao kretanje ili brzina, već kao akumulacija ili akceleracija. Naša lingvistička *pozadina* usmerena je na to da nas omete u istom saznanju, jer posedujući legitimno shvatanje da je sila nešto što izaziva promene mi otuda mislimo o promeni pomoću analogije koju nam daje naša jezička metaforika, tj. kretanja, umesto pomoću pojma koji ne implicira kretanje i promenu, tj. akumulacije ili akceleracije. Otuda potiče naše naivno osećanje šoka kada putem fizičkih eksperimenata otkrijemo da nije moguće definisati silu pomoću kretanja, da kretanje i brzina, pošto su takođe »u miru«, jesu potpuno relativni, i da sila može biti merena jedino pomoću akceleracije.

objektiviziranog vremena. Ovi faktori su, kao što smo videli, jezičkog karaktera.

Filozofski pogledi koji su u tradicionalnom smislu najkarakterističniji za »zapadni svet« dobijaju od dihotomije forme i supstance ogromnu podršku. Ovde spadaju materijalizam, psihofizički paralelizam, fizika — bar u njenoj tradicionalnoj njutnovskoj formi — i dualistički pogledi na svet uopšte. Njima ustvari pripada skoro sve što ulazi u »čvrsti, praktični zdravi razum«. Monistički, holistički i relativistički pogledi na stvarnost privlače filozofe i neke naučnike, ali skoro uopšte ne mogu da privuku »zdravi razum« prosečnog čoveka Zapada, ne zato što ih sama priroda pobija (da je tako, filozofi bi bar to mogli da otkriju) — već zato što se o njima mora govoriti nečim što se svodi na novi jezik. »Zdravi razum«, kao što mu ime kaže, i »praktičnost«, kao što njeno ime ne kaže, tiču se uglavnom lako i trenutno razumljivih predmeta razgovora. Ponekad se tvrdi da svako intuitivno oseća njutnovski prostor, vreme i materiju, dok se relativnost uzima kao primer da bi se pokazalo kako matematička analiza može da dokaže da je intuicija pogrešna. Ovo, pored toga što je nepravedno prema intuiciji, predstavlja olak pokušaj da se odgovori na pitanje (1) postavljeno na početku ovog članka, zbog koga je ovo istraživanje bilo i preduzeto. Izlaganje otkrića do kojih se došlo sada je pri kraju, i mislim da je odgovor na postavljeno pitanje jasan. Pomenuti olako dat odgovor, koji baca krivicu na našu sporost u otkrivanju misterija kosmosa, kakva je na primer relativnost, na intuiciju, jeste pogrešan odgovor. Ispravan odgovor glasi: njutnovski prostor, vreme i materija nisu intuitivni. Oni predstavljaju ideje formirane na osnovu impresija koje dolaze iz kulture i jezika. Otuda ih je i Njutn (Newton) preuzeo.

Naš objektivizirani pogled na vreme je, sa druge strane, pogodan za istoričnost i sve što je povezano sa čuvanjem zapisa, dok je pogled Hopija nepogodan za tu svrhu. Naime, pogled na vreme Hopija je suviše suptilan, kompleksan i stalno u razvoju, tako da ne pruža gotov odgovor na pitanje kada se »jedan« događaj završava, a »drugi« počinje. Kada se podrazumeva da sve što se ikad desilo još jeste, ali nužno u različitom obliku od onog koji daju sećanja i zapisi, veoma je mala pobuda da se izučava prošlost. Što se sadašnjosti tiče, ne postoji pobuda da se ona beleži, već da se tretira kao »priprema«. No NAŠE objektivizirano vreme stavlja pred imaginaciju nešto slično rolni ili tubi pergamenta ravnomerno izdeljenoj u prazne prostore, sugerirajući da u svaki treba upisati po jednu stavku. Pisanje je bez sumnje pomoglo našem lingvističkom tretiranju vremena, baš kao što je ovo sa svoje strane uticalo na upotrebu pisma. Kroz ovo »daj-i-uzmi« između jezika i cele kulture dobijamo, na primer:

1. Zapise, dnevnike, knjigovodstvo, računovodstvo, matematiku podstaknutu računovodstvom.

2. Interes za precizno određene nizove, računanje datuma, kalendare, satove, hronologiju, vremenske nadnice, vremenske grafikone, vreme kako ga upotrebljava fizika.

3. Anale, istorije, istorijske stavove, interes za prošlost, arheologiju, stavove uzivljavanja u prošle periode, na primer, klasicizam, romantizam, itd.

Baš kao što shvatamo naše objektivizirano vreme kao nešto što se pruža u budućnost na isti način kako se pruža u prošlost, isto tako opisujemo naše procene budućnosti u istom obliku koji imaju naši zapisi prošlosti, što vodi do koncipiranja programa, planova,

budžeta, itd. Formalna jednakost »prostorolikih« jedinica pomoću kojih merimo i zamišljamo vreme vodi nas tome da smatramo da je »besformna stvar« ili »supstanca« vremena homogena i da je u određenoj srazmeri sa brojem tih jedinica. Stoga naše proporcionalno dodeljivanje vrednosti vremenu postaje osnova za izgradnju jedne komercijalne strukture koja se bazira na vrednostima proporcionalnim vremenu: to su vremenske nadnice (rad na vreme stalno potiskuje rad po delu) renta, kredit, kamata, troškovi amortizacije i premije osiguranja. Nema sumnje da bi ovaj ogroman sistem, jednom već izgrađen, nastavio da važi pri bilo kojoj vrsti jezičkog tretiranja vremena; ali to što je on uopšte bio izgrađen, dostigavši veličinu i poseban oblik kakve ima u zapadnom svetu, jeste činjenica koja je neosporno u skladu sa obrascima SAE jezika. Da li bi takva civilizacija kao što je ova naša bila moguća uz vrlo različito jezičko tretiranje vremena jeste veliko pitanje; u našoj civilizaciji, naši jezički obrasci i podešavanje našeg ponašanja prema vremenskom redu jesu ono što jesu — i u međusobnom su skladu. Mi smo naravno stimulisani da upotrebljavamo kalendare i razne vrste časovnika, i da pokušavamo da merimo vreme sve preciznije i preciznije. Ovo pomaže nauci, a nauka za uzvrat, sledeći ove dobro uhodane koloseke naše kulture, vraća kulturi stalno rastući skup primena, navika i vrednosti, pomoću kojih kultura ponovo usmerava nauku. Ali šta leži van ove spirale? Nauka počinje da nalazi da ima nečega u Kosmosu što nije u skladu sa pojmovima koje smo oblikovali gradeći ovu spiralu. Ona pokušava da oformi NOVI JEZIK pomoću koga će se prilagoditi širem univerzumu.

Jasno je kako naglasak na »štednji vremena«, koji je razumljiv iz svega što je rečeno, i predstavlja jasnu

objektivizaciju vremena, vodi do visokog vrednovanja »brzine«, što se uveliko pokazuje u našem ponašanju.

Još jedan efekat na ponašanje ispoljava se u tome što nam karakter jednolikosti i pravilnosti koji poseduje naša slika vremena, kao bezgranične merne trake obeležene jednakim razmacima, sugerira da se ponašamo kao da je ova jednolikost mnogo saobraznija događajima nego što stvarno jeste. To jest, ona vodi do toga da naše ponašanje postaje rutinsko. Mi smo usmereni da biramo i favorizujemo sve što podržava ovo gledište, da podilazimo šablonskim aspektima stvarnosti. Jedan vid ovoga jeste ponašanje koje se očituje u lažnoj sigurnosti ili pretpostavci da će sve uvek ići glatko, i nedostatku predviđanja rizika i odbrane od njega. Naša tehnika zauzdavanja energije dobro funkcioniše u rutinskim radnjama, i mi uglavnom pokušavamo da je poboljšamo na rutinski način — ali sa druge strane, relativno smo nezainteresovani da učinimo nešto da ova energija prestane da bude uzrok nesreća, požara i eksplozija, što se dešava stalno i u velikoj meri. Takva nezainteresovanost za neočekivane događaje u životu bila bi katastrofalna za društvo koje je tako malo, izolovano i nesigurno kakvo je društvo Hopija, ili tačnije rečeno, kakvo je bilo ranije.

U tom smislu, naš jezički određeni misaoni svet ne samo da sarađuje sa idolima i idealima naše kulture, već čak putem svojih obrazaca angažuje naše lične nesvesne reakcije i daje im izvesne tipične karakteristike. Jedna takva karakteristika, kao što smo videli, jeste NEPAŽLJIVOST, kao, na primer, pri neopreznoj vožnji ili bacanju pikavaca u papirne otpatke. Druga takva karakteristika, koja se razlikuje po tipu, jeste GESTIKULIRANJE pri govoru. Velika većina gestova koje izvode bar oni ljudi koji govore engleski, a verovatno i svi oni koji govore SAE, služi da ilustruje,

pomoću pokreta u prostoru, ne realnu prostornu referencu, već jednu od neprostornih referenci koju naš jezik predstavlja pomoću metafora imaginarnog prostora. To jest, mi smo pre spremni da učinimo gest hvatanja kada govorimo o hvatanju neke teško dokučive ideje, nego kada govorimo o hvatanju kvake na vratima.*) Ovaj gest ima za cilj da učini metaforičnu i stoga nekako nejasnu referencu jasnijom. Ali ako neki jezik označava neprostorno ne podrazumevajući prostornu analogiju, onda referenca ne može pomoću gesta da bude učinjena nimalo jasnijom. Hopi gestikuliraju veoma malo, a možda i ne gestikuliraju uopšte, u našem smislu ovog pojma.

Izgleda da kinestezija, ili čulno osećanje mišićnih pokreta, iako nastaje pre jezika, postaje svesnije usled jezičke upotrebe imaginarnog prostora i metaforične zamisli kretanja. Kinestezija je izrazita u dva vida evropske kulture: u umetnosti i u sportu. Evropska skulptura, umetnost u kojoj Evropa prednjači, jeste upadljivo kinestetička, jer nosi sobom snažan osećaj za kretanje tela; isto važi i za evropsko slikarstvo. Igra (ples) u našoj kulturi izražava ushićenje pokretom, pre nego simbolizam i ceremonijal, a naša muzika je pod jakim uticajem formi naše igre. Naši sportovi su snažno prožeti elementima ove »poezije pokreta«. Trke i igre Hopija izgleda da više ističu vrline izdržljivosti i trajnog intenziteta. Njihove igre su u velikoj meri simboličke i izvode se sa velikom snagom i ozbiljnošću, ali se ne odlikuju većom merom pokreta ili zamaha.

Sinestezija, ili utisak da jedno čulo prima karakteristike svojstvene drugom čulu, kao sugestije svet-

---

*) U engleskom su pojmovi »shvatiti« i »uhvatiti« označeni pomoću jedne reči, »to grasp«. Očigledno i u našem jeziku »shvatiti« i »uhvatiti« imaju jedinstven koren (Prim. prev.).

losti i boja date pomoću zvukova i suprotno, morala bi biti još više dostupna svesti pomoću jezičkog metaforičkog sistema koji označava neprostorna iskustva terminima prostornih, mada nesumnjivo i ona potiče iz dubljeg izvora. Verovatno se na prvoj instanci metafora rađa iz sinestezije, a ne suprotno; ipak duboka ukorenjenost metafore u jezičke obrasce nije nužna, kako nam pokazuje hopi. Neprostorno iskustvo ima jedno dobro organizovano čulo, ČULO SLUHA — a čula za miris i ukus su već slabije organizovana. Neprostorna svest je uglavnom oblasti misli, emocija i ZVUKA. Prostorna svest je oblast svetlosti, boja i dodira, i pruža oblike i dimenzije. Naš metaforički sistem, imenujući neprostorna iskustva po ugledu na prostorna, imputira zvucima, mirisima, ukusima, emocijama i mislima kvalitete kao što su boje, jasnoće, oblici, uglovi, strukture, i kretanja u prostornom iskustvu. A u izvesnoj meri pojavljuje se i obrnut prenos; jer posle mnogo govora o tonovima kao visokim, niskim, oštrim, tupim, teškim, svetlim i sporim, govornik nalazi da je lako zamisliti neke faktore prostornog iskustva kao faktore tona. Tako govorimo o »tonovima« boje, o »monotonom« sivilu, o »drečećoj« mašni, o »ukusu« u oblačenju: što su sve obrnute prostorne metafore. Zatim, evropska umetnost je karakteristična po načinu na koji namerno stremi poigravanju sa sinestezijom. Muzika pokušava da sugerira scene, boje, pokrete, geometrijske slike; slikarstvo i skulptura su često svesno vođeni analogijama muzičkog ritma; boje se kombinuju uz osećaj za analogiju sa skladom i neskladom. Evropsko pozorište i opera teže sintezi mnogih umetnosti. Možda na ovaj način naš metaforički jezik, koji je u izvesnom smislu konfuzija misli, stvara, kroz umetnost, rezultat dalekosežne vrednosti — dublji estetski smi-

sao koji vodi neposrednijem shvatanju onog jedinstva koje leži iza fenomena o kojima naši čulni kanali tako različito izveštavaju.

ISTORIJSKE IMPLIKACIJE

Na koji način, u istorijskom smislu, dolazi do ovakvog spleta jezika, kulture i ponašanja? Šta je bilo prvo: jezički obrasci ili kulturne norme? Može se reći da su se oni uglavnom razvijali zajedno, utičući stalno jedno na drugo. Ali u ovom partnerstvu priroda datog jezika jeste faktor koji na autokratskiji način ograničava slobodno oblikovanje i čini kanale razvoja strogim i čvrstim. To je tako zbog toga što je jezik sistem a ne samo zbirka normi. Veliki sistematski planovi mogu da se preobraze u nešto zaista novo jedino vrlo polako, dok se mnoge druge kulturne inovacije ostvaruju relativno brzo. U tom smislu jezik predstavlja kolektivnu svest; inovacije i pronalasci utiču na njega, ali sporo i u maloj meri, dok on, međutim deluje NA pronalazače i inovatore snagom momentalnog dekreta.

Razvoj SAE kompleksa jezik-kultura datira iz drevnih vremena. Mnogo od njegovih referenci prema neprostornom pomoću prostornog fiksirano je već u klasičnim jezicima, a pogotovo u latinskom. To je zaista naglašena osobina latinskog. Ako ga poredimo sa, recimo, hebrejskim, nalazimo da, dok hebrejski ima samo aluzije na ne-prostor kao na prostor, latinski ima mnogo više toga. Latinski termini za neprostorno, kao što su *educo, religio, principia, comprehendo,* obično su metaforično izražene fizičke reference: izvesti, povezivanje, itd. Ali ovo ne važi za sve jezike — a u potpunosti ne važi za hopi. Činjenica da se dogodilo da u

latinskom pravac razvoja ide od prostornog ka neprostornom (delimično zbog sekundarnog podsticaja ka apstraktnom mišljenju u momentu kada su se intelektualno sirovi Rimljani sreli sa grčkom kulturom) i da su kasniji jezici bili snažno podsticani da podražavaju latinski, izgleda verovatan razlog za verovanje, koje se još povlači među lingvistima, da je ovo prirodan pravac semantičke promene u svim jezicima, kao i za uporno shvatanje u zapadnim učenim krugovima (za izrazitu razliku od istočnih) da je objektivno iskustvo primarno u odnosu na subjektivno. Filozofije pokazuju ubedljive primere za suprotno gledište, i izvesno je da je pravac razvoja ponekad obrnut. Tako se može pokazati da je hopi reč za »srce« kasnije formirana u hopiju iz korena koji znači misliti ili sećati se. Ili posmatrajmo šta se desilo sa reči »radio« u rečenici kakva je »kupio je nov radio«, kada se ona poredi sa njenim primarnim značenjem »nauka o bežičnoj telefoniji«.

U srednjem veku, obrasci koji su već bili formirani u latinskom počeli su da se prepliću sa naraslim mehaničkim otkrićima, industrijom, trgovinom, kao i sa sholastičkim i naučnim mišljenjem. Potreba za merenjem u industriji i trgovini, zalihe i tovari »materijala« u raznim kontejnerima, načini rukovanja različitom robom, standardizacija mera i jedinice težine, pronalazak satova i merenje »vremena«, čuvanje zapisa, računi, hronike, istorije, razvoj matematike i partnerstvo matematike i nauke — sve je to sarađivalo da bi izgradilo naš misaoni i jezički svet u njegovom sadašnjem obliku.

U istoriji Hopija, kada bismo je samo mogli proučavati, videli bismo da uporedo deluju različit tip jezika i različit skup kulturnih uticaja i uticaja sredine. Miroljubivo poljoprivredno društvo izolovano geo-

grafskim osobinama terena i nomadskim neprijateljima na zemljištu sa oskudnim padavinama, škrta poljoprivreda koja može biti uspešna jedino uz krajnju istrajnost (otuda vrednost upornosti i ponavljanja), nužnost saradnje (otuda naglašavanje psihologije timskog rada i mentalnih faktora uopšte), žito i kiša kao osnovni vrednosni kriterijumi, potreba za opsežnim PRIPREMAMA i merama predostrožnosti da bi se osigurala žetva na siromašnoj zemlji pri nesigurnoj klimi, jasna predstava o zavisnosti od prirode, što podstiče molitvu i religiozni stav prema prirodnim silama, a posebno molitvu i religiju usmerenu prema večito potrebnoj blagodeti, kiši — sve ove stvari bile su u interakciji sa jezičkim obrascima Hopija, oblikovale ih i bivale nanovo oblikovane od njih, čime se, malo pomalo, stvarao pogled na svet Hopija.

Da sumiramo stvar, naše prvo pitanje postavljeno na početku dobija sledeći odgovor: pojmovi »vremena« i »materije« nisu dati iskustvom u suštinski istoj formi svim ljudima, već zavise od prirode onog jezika ili onih jezika kroz čiju su upotrebu razvijeni. Oni ne zavise toliko od NEKOG POSEBNOG SISTEMA (na primer, vremenâ, ili imenica) unutar date gramatike, koliko od načina na koje se iskustvo analizira i o njemu izveštava. Ovi načini bivaju fiksirani u jeziku kao integrisani »govorni običaji« i presecaju sve tipične gramatičke klasifikacije, tako da takav »običaj« može obuhvatiti leksička, morfološka, sintaktička i druga sistemski različita sredstva povezana u određen logički konzistentan sklop. Naše »vreme« se upadljivo razlikuje od »trajanja« hopija. Ono se shvata slično prostoru strogo ograničenih dimenzija, ili ponekad kretanju po takvom prostoru, i u skladu sa tim se upotrebljava kao intelektualna alatka. »Trajanje« hopija izgleda nepojmljivo u terminima prostora i kretanja,

budući da predstavlja modus po kome se život razlikuje od forme, a svest u celini od prostornih elemenata svesti. Izvesne ideje koje su rođene u našem pojmu vremena, kao što je ideja apsolutne simultanosti, bilo bi unutar koncepcije hopija vrlo teško ili nemoguće izraziti te bi one bile lišene značenja i zamenjene operacionalnim pojmovima. Naša »materija« je fizički podtip »supstance« ili »građe«, što se shvata kao besformna ekstenzionalna stvar koja mora biti povezana sa formom pre no što može da postane stvarna egzistencija. U hopiju izgleda da ne postoji ništa što bi odgovaralo tome; nema besformnih ekstenzionalnih stvari; egzistencija može imati ili nemati formu, ali ono što ona takođe ima, sa formom ili bez nje, jesu intenzitet i trajanje, i jedno i drugo bez ekstenzije i u osnovi isto.

Ali šta je sa našim pojmom »prostora« koji je takođe bio uključen u prvo pitanje koje smo postavili? Ne postoji tako upadljiva razlika između hopija i SAE jezika u pogledu prostora kao u pogledu vremena, i verovatno je opažanje prostora dato iskustvu u suštinski istoj formi bez obzira na jezik. Eksperimenti psihologa-geštaltista sa vizuelnom percepcijom izgleda da utvrđuju ovo kao činjenicu. Ali POJAM PROSTORA će donekle varirati sa jezikom, zato što je on, kao intelektualna alatka,[12]) blisko povezan sa istovremenom upotrebom drugih intelektualnih alatki, reda »vremena« i »materije«, koje su jezički uslovljene. Mi vidimo stvari našim očima u istim prostornim formama kao Hopi, ali naša ideja prostora takođe ima osobinu da funkcioniše kao zamena za neprostorne relacije kao što su vreme, intenzitet i tendencija, i kao praznina koja može

---

[12]) Tu spadaju »njutnovski« i »euklidovski« prostor, i tako dalje.

biti ispunjena zamišljenim besformnim stvarima, od kojih se jedna čak može zvati »prostor«. Prostor kako ga opažaju Hopi ne bi bio povezan sa takvim mentalnim zamenama, već bi bio srazmerno »čist« i nepomešan sa pojmovima koji mu ne pripadaju.

Što se tiče našeg drugog pitanja može se reći sledeće: postoje veze ali ne i korelacije ili dijagnostičke korespondencije između kulturnih normi i jezičkih obrazaca. Mada bi bilo nemoguće izvesti postojanje Glavnog Objavljivača iz nepostojanja glagolskih vremena u hopiju, ili obrnuto, postoji određen odnos između jezika i ostatka kulture društva koje upotrebljava taj jezik. Postoje slučajevi u kojima su »govorni običaji« usko integrisani sa celom opštom kulturom, bilo da je to uvek tako ili ne, i postoje veze unutar ove integracije između određenih vrsta lingvističkih analiza i raznih reakcija u ponašanju, a takođe i oblika koje uzimaju različiti putevi kulturnog razvitka. Tako značaj Glavnog Objavljivača ima veze, ne sa samim nepostojanjem glagolskih vremena, već sa sistemom mišljenja u kome su prirodne neke kategorije koje se razlikuju od naših vremena. Ove veze se mogu naći ne toliko putem usredsređivanja pažnje na tipične rubrike lingvističke, etnografske ili sociološke deskripcije, koliko putem ispitivanja kulture i jezika (uvek i jedino kada su ovo dvoje bili istorijski povezani u toku znatnog vremenskog perioda) kao celine u kojoj se može očekivati da postoje povezanosti preko ovih disciplinarnih granica, i ako postoje, da će moći na kraju da se otkriju kroz istraživanje.

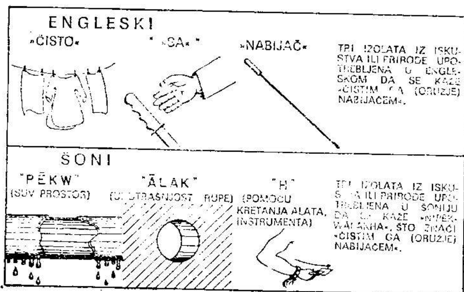
V

NAUKA I LINGVISTIKA

Svaka normalna ljudska osoba na svetu, pošto je prošla period ranog detinjstva, ume da govori i čini to. Na osnovu ove činjenice, svaka osoba — bilo da je civilizovani ili ne — nosi kroz »život izvesne naivne ali duboko ukorenjene ideje o govoru i njegovom odnosu prema mišljenju. Ovi pojmovi imaju tendenciju da budu veoma netolerantni prema suprotstavljanju, upravo zbog njihove čvrste veze sa govornim običajima koji su postali nesvesni i automatski. Te ideje ni u kom slučaju nisu sasvim lične i slučajne; njihova osnova je izvesno sistemska, tako da je opravdano zvati ih sistemom prirodne logike — terminom koji mi izgleda bolji nego termin zdrav razum, koji se često upotrebljava za istu stvar.

U skladu sa prirodnom logikom, činjenica da svaka osoba od detinjstva tečno govori čini svakog čoveka svojim vlastitim autoritetom za proces pomoću koga on formuliše ideje i komunicira. On treba samo da konsultuje onaj zajednički supstrat logike ili razuma, za koji on i svi drugi pretpostavljaju da ga poseduju. Prirodna logika kaže da je govor čisto uzgredan proces koji se strogo odnosi na komunikaciju, a ne na formulaciju ideja. Za govor, ili upotrebu jezika, pretpostavlja se da samo »izražava« ono što je u suštinskom smislu već formulisano nelingvistički. Ova formu-

lacija je nezavisan proces, koji se zove misao ili mišljenje, i za koji se pretpostavlja da je u ogromnoj meri indiferentan prema prirodi posebnih jezika. Jezici imaju gramatike, za koje se smatra da su samo norme konvencionalne i društvene korektnosti, dok se za upotrebu jezika pretpostavlja da je rukovođena ne toliko njima koliko ispravnim, racionalnim i inteligentnim MIŠLJENJEM.

SLIKA 1. Jezici raščlanjuju prirodu na različite načine. Različiti izolati značenja (misli) upotrebljeni u engleskom i šoniju (Shawnee) da bi se saopštilo isto iskustvo, koje se odnosi na čišćenje oružja pomoću pomeranja nabijača (šipka za čišćenje puške) kroz njega. Zamenice »ja« i »njega« (ga) nisu predstavljene simbolima pošto imaju isto značenje u oba jezika. U šoniju ni- znači »ja«, a -a, njega (ga).*)

*) Budući da je situacija u ovom smislu jednaka u našem i u engleskom jeziku, nema potrebe da se uz naše prevode daju i engleski originali rečenica (Prim. prev.)

Mišljenje, prema ovom shvatanju, ne zavisi od gramatike već od zakonâ logike ili razuma, koji se smatraju istim za sve posmatrače univerzuma — predstavljajući racionalni osnov univerzuma, koji svi inteligentni posmatrači, bez obzira da li govore kineski ili čokto (Choctaw), mogu nezavisno da »otkriju«. U našoj kulturi, formulacije koje izvode matematika i formalna logika stekle su reputaciju bavljenja ovim redom stvari, to jest, područjem i zakonima čiste misli. Prirodna logika smatra da su različiti jezici suštinski paralelni metodi za izražavanje ove jedne i iste racionalnosti mišljenja, i da se otuda razlikuju zaista samo u beznačajnim detaljima koji se mogu činiti važnim jedino zbog toga što na njih gledamo iz neposredne blizine. Prema tome prirodna logika smatra da su, za razliku od jezika, matematika, simbolička logika, filozofija itd. sistemi koji se direktno bave ovim područjem misli, a ne da su oni sami specijalizovana proširenja jezika. Takav stav prirodne logike je jasno uočljiv u staroj zajedljivoj opasci o nekom nemačkom gramatičaru koji je čitav svoj život posvetio proučavanju dativa. Sa stanovišta prirodne logike, dativ i gramatika uopšte su od krajnje malog značaja. Za stav starih Arapa se govori da je bio različit. Dva princa, kako kaže jedna priča, posvađala su se oko časti da navuku cipele jednom od najučenijih gramatičara u zemlji, dok se za njihovog oca, kalifa, govori kako je napomenuo da je čast za njegovo kraljevstvo da se veliki gramatičari cene čak i više nego kraljevi.

Poznata izreka da izuzetak potvrđuje pravilo prilično je mudra, mada je sa stanovišta formalne logike postala apsurdnom onog momenta kada je »potvrditi«

prestalo da znači »proveriti«.*) Ali od vremena kada je izgubila logičku vrednost, ova stara sentencija dobila je dubok psihološki značaj. Ono u čemu nam ona danas može biti od koristi jeste njena sugestija da, ako neko pravilo nema apsolutno nikakvih izuzetaka, ono se ne prepoznaje ni kao pravilo, ni kao bilo šta drugo; ono je tada deo *pozadine* iskustva, koja mahom izmiče našoj svesti. Ako nikada nismo imali nikakvo iskustvo koje bi protivrečilo nekom pravilu, mi ga ne možemo izolovati i formulisati kao pravilo sve dok se naše iskustvo ne uveća i naša referentna osnova toliko proširi da naiđemo na prekid njegove pravilnosti. Ova situacija je prilično slična onoj u kojoj ne primećujemo vodu sve dok nam bunar ne presuši, ili ne shvatamo da nam je potreban vazduh sve dok ne počnemo da se gušimo.

Na primer, ako bi neka ljudska rasa imala fiziološki defekt koji ne bi dozvoljavao da se vidi ijedna boja sem plave, teško da bi ovi ljudi bili u mogućnosti da formulišu pravilo koje kaže da oni vide samo plavu boju. Termin »plav« ne bi za njih imao nikakvo značenje, u njihovom jeziku ne bi postojali termini za boje, a njihove reči koje bi označavale različite senzacije plavog odgovarale bi, i prevodile se, našim rečima »svetao«, »taman«, »beo«, »crn« itd., a ne našom reči »plav«. Da bi formulisali pravilo ili normu da vide jedino plavu boju, njima bi bili potrebni neki izuzetni momenti u kojima bi videli druge boje. Fenomen gravitacije čini pravilo bez izuzetka; nije potrebno ni reći da je neobrazovan čovek potpuno nesvestan bilo kakvog zakona gravitacije, jer mu nikada ne bi ni palo na

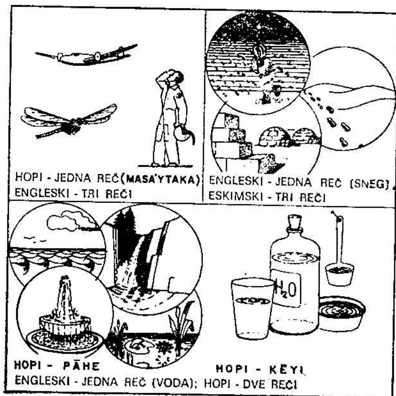
*) Etimologija ove veoma česte izreke kod nas nije šire poznata. U vreme njenog nastanka, glagol čije je današnje značenje »potvrditi« značio je »proveriti«, tako da je izvorno značenje izreke bilo »pravilo se proverava kroz svoje izuzetke« — prim. R. B.

pamet da zamišlja nekakav univerzum u kome bi se tela ponašala drukčije nego što se ponašaju na površini zemlje. Kao i plava boja kod naše hipotetičke rase, tako je i zakon gravitacije deo *pozadine* ličnog iskustva neobrazovanog čoveka, a ne nešto što on izdvaja iz te pozadine. Ovaj zakon nije ni mogao da bude formulisan sve dok tela koja su uvek viđana kako padaju nisu sagledana u okvirima jednog šireg sveta astronomije, u kome se ona kreću po orbitama ili pomeraju tamo-amo.

Slično ovome, uvek kada okrenemo glavu slika prizora prelazi preko naše mrežnjače, tačno tako kao kada bi se taj prizor okretao oko nas. Ali ovaj efekat je *u pozadini* i mi ga ne prepoznajemo. Mi ne vidimo sobu kako se okreće oko nas, već smo svesni jedino okretanja glave u nepokretnoj sobi. Ako vršimo kritičko posmatranje u toku brzog okretanja glave ili očiju, zaista nećemo videti nikakav pokret, ali ćemo ipak opaziti zamagljenost prizora između dva jasna pogleda. U normalnim okolnostima potpuno smo nesvesni ovog stalnog zamagljivanja, već nam izgleda kao da gledamo nezamagljen svet. Uvek kada šetamo mimo nekog drveta ili kuće, njihova slika na mrežnjači menja se baš kao kada bi se drvo ili kuća okretali oko svoje ose; ipak, kada se krećemo normalnom brzinom, ne vidimo da se drveće ili kuće okreću. Ponekad će nam loše podešene naočari otkriti čudne pokrete u prizoru koji posmatramo, ali obično ne opažamo relativno kretanje sredine kada se krećemo. Naš psihički sklop je na neki nači podešen da zanemari celu oblast onih fenomena koji u toj meri prožimaju sve stvari da su irelevantni za naš svakodnevni život i potrebe.

Prirodna logika sadrži dve greške. Prvo, ona ne vidi da su fenomeni jezika za njegove govornike uveliko *pozadinskog* karaktera, pa na taj način ujedno i van

kritičke svesti i kontrole govornika koji zastupa prirodnu logiku. Otuda, kada neko govori, na način na koji to čini zastupnik prirodne logike, o razumu, logici i zakonima ispravnog mišljenja, on je podložan tome da prosto ide u korak sa gramatičkim činjenicama koje su u njegovom jeziku ili njegovoj porodici jezika delimično *pozadinskog* karaktera, a nikako nisu nešto univerzalno u svim jezicima, niti su u bilo kakvom smislu zajednički supstrat razuma. Drugo, prirodna logika

SLIKA 2. Jezici na različite načine klasifikuju stvari u iskustvu. Klasa koja odgovara jednoj reči i misli u jeziku A može se u jeziku B odnositi na dve ili više klasa, koje odgovaraju dvema ili većem broju reči.

meša slaganje o predmetu razgovora, postignuto upotrebom jezika, sa znanjem o jezičkom procesu pomoću koga je to slaganje postignuto, to jest, sa područjem prezrenog (i po njenom shvatanju izlišnog) gramatičara. Dva sagovornika koji tečno govore, recimo, engleski brzo postižu saglasnost o predmetu svoga razgovora; oni se slažu o onome na šta se njihov jezik odnosi. Jedan od njih, A, može dati direktive koje će drugi, B, da izvrši na potpuno zadovoljstvo A. Zbog toga što oni na ovaj način razumeju jedan drugog tako savršeno, A i B, kao zastupnici prirodne logike, pretpostavljaju da moraju znati kako je ovo razumevanje postignuto. Oni misle, na primer, da je stvar prosto u tome da se izaberu reči koje će izraziti misli. Ako zamolite sagovornika A da vam objasni kako to da je tako lako postigao saglasnost sa sagovornikom B, on će vam prosto, više ili manje sažeto ili opširno, ponoviti ono što je rekao sagovorniku B. On nema nikakvu predstavu o procesu na kome se ovo slaganje zasniva. Zapanjujuće složeni sistem jezičkih obrazaca i klasifikacija, koji A i B moraju imati u zajedničkom posedu da bi uopšte stupili u komunikaciju, ostaje u celini *pozadina* njihovog iskustva.

Upravo ovi fenomeni *pozadine* su područje gramatičara — ili, ako damo ovom naučniku modernije ime, lingvista. Reč lingvist u običnom govoru, a posebno novinskom, znači nešto sasvim drugo, naime osobu koja može brzo da postigne saglasnost sa raznim ljudima govoreći izvestan broj različitih jezika. No takvu osobu bilo bi bolje zvati multilingvalnom ili poliglotom. Naučnici koji se bave lingvistikom već su davno shvatili da sposobnost tečnog govora nekog jezika ne daje nekome i lingvističko znanje o njemu, to jest, razumevanje fenomena njegove *pozadine* i njegovih sistematskih procesa i struktura, nimalo više nego

što sposobnost da se dobro igra bilijar pruža ili zahteva od igrača bilo kakvo znanje o zakonima mehanike koji dejstvuju na bilijarskom stolu.

Ova situacija u lingvistici ne razlikuje se od situacije na bilo kom drugom polju nauke. Svi pravi naučnici bave se prvenstveno fenomenima *pozadine,* koji kao takvi privlače malo pažnje u našem svakodnevnom životu. Ali ipak njihove studije nalaze načina da istaknu blisku vezu između ovog malo poznatog područja činjenica i takvih neosporno upadljivih aktivnosti kao što su transportovanje dobara, pripremanje hrane, lečenje bolesnih, ili gajenje krompira, koje se vremenom mogu veoma promeniti, prosto usled istraživanja čiste nauke koja se ni na koji način nisu bavila samim ovim običnim stvarima. U tom smislu lingvistika je dobar primer. Fenomeni *pozadine* kojima se ona bavi uključeni su u sve naše svuda prisutne i upadljive aktivnosti koje se tiču govora i postizanja saglasnosti, u sva rezonovanja i dokazivanja, u svaki zakon, arbitražu, poravnanje, ugovore, pogodbe, javno mišljenje, procenjivanje naučnih teorija, formulisanje naučnih rezultata, i tako dalje. Uvek kada se postigne neko slaganje ili saglasnost među ljudima, bilo da deo ove procedure predstavlja matematika ili neki drugi specijalizovani simbolizam, ili ne, OVA SAGLASNOST JE POSTIGNUTA KROZ JEZIČKE PROCESE, ILI NIJE NI POSTIGNUTA.

Kao što smo videli, eksplicitno poznavanje jezičkih procesa pomoću kojih se saglasnost postiže nije neophodno da bi se izvesna vrsta saglasnosti postigla, ali svakako ni ne smeta u tome. Štaviše, što je komplikovanija i teža materija, tim više takvo znanje predstavlja značajnu pomoć, sve do tačke — a ja naslućujem da je moderni svet blizu njenog dostizanja — — kada ovo znanje postaje ne samo pomoć, već i neop-

hodnost. Ova situacija može biti upoređena sa pomorskom navigacijom. Svaki brod koji plovi u krilu je planetarnih sila; ipak i dečak bi mogao da vodi svoju malu barku po luci bez pomoći geografije, astronomije, matematike ili međunarodne politike. Međutim, za kapetana prekookeanskog broda određeno poznavanje ovih predmeta je od suštinskog značaja.

Kada su lingvisti došli u mogućnost da naučno i kritički ispitaju veliki broj jezika čiji se obrasci međusobno veoma razlikuju, njihova referentna osnova se proširila. Oni su uočili da neke pojave koje su bile smatrane univerzalnim nisu takve, i u njihov vidokrug ušao je čitav red novih značajnih činjenica. Utvrđeno je da *pozadinski* lingvistički sistem svakog jezika (drugim rečima, njegova gramatika) nije čisto reproduktivni instrument za izražavanje ideja, već je više sam instrument za oblikovanje ideja, program i vodič mentalne aktivnosti individue, njene analize impresija i sinteze njenog mentalnog poseda. Formulacija ideje nije nezavisan proces, strogo racionalan u starom smislu, već je deo posebne gramatike, i razlikuje se, nekada malo a nekada vrlo mnogo, u okvirima različitih gramatika. Mi analiziramo prirodu duž linija koje su zasekli naši maternji jezici. Kategorije i tipove koje izolujemo iz sveta pojava ne nalazimo tamo zato što one smesta padaju u oči svakom posmatraču; ba nasuprot tome, svet je predstavljen u kaleidoskopskom toku impresija, koje treba da budu organizovane pomoću naše svesti — a to znači uglavnom pomoću lingvističkog sistema u našoj svesti. Mi razvrstavamo prirodu, organizujemo je u pojmove i pripisujemo značenja na način na koji to radimo najvećim delom zato što sudelujemo u sporazumu da činimo tako — sporazumu koji važi za celu našu govornu zajednicu i koji je kodifikovan obrascima našeg jezika. Ovaj sporazum je, naravno, implicitan

i neiskazan, ALI NJEGOVI USLOVI SU APSOLUTNO OBAVEZNI. Ne možemo uopšte govoriti izuzev putem usvajanja organizacije i klasifikacije podataka koje sporazum diktira.

Ova činjenica je vrlo značajna za modernu nauku, jer znači da nijedan pojedinac nije slobodan da apsolutno nepristrasno opisuje prirodu, već je prinuđen da upotrebljava izvesne načine interpretacije, čak i ako sam o sebi misli da je potpuno slobodan. Osoba koja je najbliža slobodi u ovom smislu, bio bi lingvist koji poznaje vrlo mnogo jako različitih lingvističkih sistema. Ali do sada nijedan lingvist nije bio u takvom položaju. Tako smo došli do novog principa relativnosti, koji kaže da svi posmatrači nisu vođeni istom fizičkom evidencijom do iste slike sveta, osim ako su njihove lingvističke *pozadine* slične, ili ako mogu biti usaglašene na neki način.

Ovaj prilično iznenađujući zaključak nije tako očigledan ako poredimo jedino naše moderne evropske jezike, možda uz latinski i grčki. Među ovim jezicima postoji jednoglasnost u osnovnom shematizmu, što u početku izgleda kao da potvrđuje stav prirodne logike. Ali ova jednoglasnost postoji samo zato što su svi ovi jezici indoevropski dijalekti koji dele jedan isti osnovni plan, budući da su preneseni iz nečega što je nekada davno bila jedna govorna zajednica; zatim, zato što moderni dijalekti već dugo učestvuju u izgradnji zajedničke kulture; i na kraju, zato što je veliki deo ove kulture, prvenstveno sa intelektualne strane, izveden iz lingvističke *pozadine* latinskog i grčkog. Tako ova grupa jezika zadovoljava specijalni slučaj izražen rečenicom »osim ako su njihove lingvističke *pozadine* slične«, iz stava o principu jezičkog relativizma na kraju prethodnog odeljka. Iz ovog uslova sledi i jedinstvenost deskripcije sveta u zajednici koju formiraju savremeni

naučnici. No mora da se istakne da »svi savremeni posmatrači koji govore neki od indoevropskih jezika« ne znači isto što i »svi posmatrači«. Naravno, i to što savremeni kineski ili turski naučnici opisuju svet istim terminima kao i naučnici Zapada znači jedino da su u potpunosti preuzeli zapadni sistem racionalizacija, a nikako ne da su potkrepili ovaj sistem posmatranja iz svog zavičajnog ugla.

Kada se semitski, kineski, tibetanski ili afrički jezici upoređuju sa našim, razmimoilaženja u analizi sveta postaju očiglednija; kada uključimo i jezike starosedelaca obeju Amerika, čije su se govorne zajednice hiljadama godina razvijale nezavisno jedna od druge i od Starog Sveta, činjenica da jezici raščlanjuju prirodu na različite načine postaje izvesna. Relativnost svih pojmovnih sistema, uključujući i naš, i njihova zavisnost od jezika definitivno se otkrivaju. To što američki Indijanci koji znaju samo maternji jezik nikada nisu pozvani da rade kao naučni posmatrači nema s ovim nikakve veze. Isključiti evidenciju koju njihovi jezici pružaju u vezi sa onim što ljudski um može da učini, slično je kao očekivati od botaničara da ne proučavaju ništa drugo izuzev biljaka za ishranu i ruža iz staklenih bašti, i da nam na osnovu toga kažu kako izgleda biljni svet na zemlji!

Pogledajmo nekoliko primera. U engleskom (i drugim indoevropskim jezicima) većina reči može biti podeljena u dve klase, koje imaju različite gramatičke i logičke osobine. Klasu 1 nazivamo imenicama, na primer »kuća«, »svetlost«; klasu 2 glagolima, na primer »raditi«, »trčati«. Mnoge reči iz jedne od ovih klasa mogu na sekundaran način delovati kao reči druge

klase, na primer, »rad«, »trčanje«, ili »svetleti«,*) ali na primarnom nivou, ova podela na klase je apsolutna. Prema tome, naš jezik nam daje dvopolnu podelu prirode. Ali sama priroda nije polarizovana na taj način. Ako se kaže da su »udariti«, »okrenuti«, »trčati« glagoli, zato što označavaju prolazne ili kratkotrajne događaje, to jest, akcije, zašto je tada reč »pesnica« imenica? Ona je takođe prolazan događaj. Zašto su »munja«, »iskra«, »talas«, »kovitlac«, »kucaj«, »plamen«, »oluja«, »faza«, »ciklus«, »grč«, »šum«, »emocija«, imenice? Sve su to prolazni događaji. Ako su »čovek« i »kuća« imenice zato što su dugotrajni i stabilni događaji, to jest, stvari, šta tada »čuvati«, »pripadati«, »širiti se«, »uzdizati se«, »nastavljati«, »trajati«, »rasti«, »stanovati« traže među glagolima? Ako neko prigovori da su »pripadati« i »posedovati« glagoli, zato što su pre stabilni odnosi nego stabilni opažaji, zašto bi tada »ravnoteža«, »pritisak«, »tok«, »mir«, »grupa«, »nacija«, »društvo«, »pleme«, »sestra«, ili bilo koji drugi termin srodstva bili među imenicama? Tako će se naći da NAMA događaj znači »ono što naš jezik klasifikuje kao glagol« ili neku analogiju izvedenu iz toga. Takođe će se videti da nije moguće definisati »događaj«, »stvar«, »objekt«, »odnos«, i tako dalje, pomoću prirode, već da njihovo definisanje uvek predstavlja zaobilazni povratak gramatičkim kategorijama jezika kojim govori onaj ko daje ovakve definicije.

U jeziku Hopija, »munja«, »talas«, »plamen«, »meteor«, »kolut dima«, »kucaj«, jesu glagoli — jer događaji nužno kratkog trajanja ne mogu biti ništa drugo

---

*) Da bi jedna reč delovala u takvom sekundarnom smislu, ona u našem jeziku trpi određene promene /na primer, svetlost — svetleti/, no u engleskom se imenica i glagol često ne razlikuju u leksičkom smislu /na primer, »(a) light« postaje »(to) light«/ (Prim. prev.).

sem glagola. »Oblak« i »oluja« su blizu donje granice trajanja za imenice. Kao što vidimo, hopi ustvari vrši klasifikaciju događaja (ili jezičkih izolata) na osnovu tipa trajanja, što je strano našem načinu mišljenja. Sa druge strane, u jeziku nutka (Nootka), kojim se govori na vankuverskom (Vancouver) ostrvu, sve bi nam reči izgledale kao glagoli, ali ustvari tamo ne postoje klasa 1 i klasa 2; radi se o monističkom pogledu na svet koji nam daje samo jednu klasu za obe vrste događaja. »Kuća se pojavljuje« ili »kući se« jeste način da se kaže »kuća«, baš u istom smislu kao što se kaže »pojavljuje se plamen« ili »gori«. Nama ovi termini izgledaju kao glagoli zato što se menjaju u skladu sa vremenskim razlikovanjem, ili razlikovanjima koja se tiču trajanja, tako da određeni sufiksi koji se dodaju reči za događaj kuće čine da ona znači dugotrajnu kuću, privremenu kuću, buduću kuću, kuću koja je bila, kuću koja počinje da bude kuća, i tako dalje.

Hopi ima jednu imenicu koja pokriva svaku stvar ili biće koje leti, sa izuzetkom ptica, čija se klasa označava drugom imenicom. Za prvu imenicu se može reći da označava klasu (KLO — P) — klasa letećih objekata minus ptice. Hopi zaista zovu insekte, avion i pilota istom reči, i ne osećaju nikakvu teškoću zbog toga. Naravno, tek predočena konkretna situacija isključuje moguću zbrku u vezi sa veoma disparatnim članovima široke lingvističke klase, kakva je klasa (KLO — P). Ova klasa nama izgleda suviše velikom i obuhvatnom, ali i naša klasa »sneg« bi tako izgledala nekom Eskimu. Mi imamo samo jednu reč za sneg koji pada, sneg na tlu, sneg koji je čvrst kao led, sneg koji se topi, sneg koji veje — ma kakva bila situacija. Ova sveobuhvatna reč bi za Eskima bila skoro nezamisliva. On bi rekao da su sneg koji pada, sneg koji se topi, itd., i opažajno i operacionalno različiti, i da predstavljaju sasvim razli-

čite stvari. On za njih, kao i za druge vrste snega, upotrebljava različite reči. Asteci su čak otišli dalje nego mi, ali u suprotnom smeru; oni označavaju i »hladno«

OBJEKTIVNO POLJE	GOVORNIK (POŠILJALAC)	SLUŠALAC (PRIMALAC)	PRIKAZ TEME, TRČANJE TREĆE OSOBE
SITUACIJA 1a			ENGLESKI: »ON TRČI U OVOM MOMENTU« HOPI: »WARI« (TRČANJE, ISKAZ O ČINJENICI)
SITUACIJA 1b — OBJEKTIVNO POLJE PRAZNO NEMA TRČANJA			ENGLESKI: »ON JE TRČAO« HOPI: »WARI« (TRČANJE, ISKAZ O ČINJENICI)
SITUACIJA 2			ENGLESKI: »ON TRČI U OVOM MOMENTU« HOPI: »WARI« (TRČANJE, ISKAZ O ČINJENICI)
SITUACIJA 3 — OBJEKTIVNO POLJE PRAZNO			ENGLESKI: »ON JE TRČAO« HOPI: »ERA WARI« (TRČANJE, ISKAZ O ČINJENICI, PO SEĆANJU)
SITUACIJA 4 — OBJEKTIVNO POLJE PRAZNO			ENGLESKI: »ON ĆE TRČATI« HOPI: »WARIKNI« (TRČANJE, ISKAZ O OČEKIVANJU)
SITUACIJA 5 — OBJEKTIVNO POLJE PRAZNO			ENGLESKI: »ON TRČI« (NPR ON JE TRKAČ) HOPI: »WARIKNGWE« (TRČANJE, STAV O ZAKONITOSTI)

SLIKA 3. Razlika između »temporalnog« jezika (engleski) i »bezvremenog« (hopi). Ono što su za engleski razlike u vremnu, za hopi su razlike u vrsti validnosti.*

*) U situacijama 1 i 2 u engleskom se upotrebljava sadašnje trajno vreme, koje označava ga se radnja odigrava u momentu u kome se o njoj govori. Budući da u srpskohrvatskom ovo vreme ne postoji, rečenica »He is running« prevedena je kao »On trči u ovom momentu« (Prim. prev.).

i »sneg« i »led« pomoću jedne reči koja ima različite završetke; »led« je imenički oblik; »hladno« je pridevski oblik; a »sneg« je »ledena magla«.

Ono što najviše iznenađuje jeste otkriće da obuhvatne generalizacije zapadnog sveta, kakve su »vreme«, »brzina« i »materija«, nisu bitne za konstrukciju jedne dosledne slike univerzuma. Psihološka iskustva koja mi razvrstavamo pod ove stavke time nisu, naravno, razorena. Pre bi se moglo reći da kategorije izvedene iz drugih vrsta iskustava preuzimaju vladavinu nad kosmologijom, i izgleda funkcionišu isto tako dobro. Hopi bi se mogao nazvati bezvremenim jezikom. On poznaje psihološko vreme, koje je vrlo slično Bergsonovom »trajanju«, ali je ovo »vreme sasvim različito od matematičkog vremena, T, koje upotrebljavaju naši fizičari. Među karakterističnim osobinama vremena kod hopija jesu i te da ono varira sa svakim posmatračem, da ne dozvoljava simultanost, i da ima nulte dimenzije, to jest, da ne može biti dato brojem koji je veći od jedan. Hopi ne mogu da kažu »ostao sam pet dana«, već jedino »otišao sam petog dana«. Reč koja se odnosi na ovu vrstu vremena, kao što je reč »dan«, ne može imati množinu. Zagonetna slika koja je data (slika 3.) pružiće interesantnu intelektualnu vežbu svakome onom ko bi želeo da prouči način na koji glagol hopija funkcionišu bez glagolskih vremena. Ustvari, jedina praktična upotreba naših glagolskih vremena, u rečenicama sa jednim glagolom, jeste da se razlikuje pet tipičnih situacija koje su simbolički predstavljene na slici. Bezvremeni glagol hopija ne razlikuje sadašnje, prošlo i buduće vreme samog događaja, ali mora uvek da poka zuje koji od sledećih tipova validnosti GOVORNIK pridaje iskazu: (a) izveštaj o događaju (situacije 1, 2, i 3. na slici); (b) očekivanje događaja (siatuacija (4); (c) generalizacija ili zakonitost o određenim događajima (si-

tuacija 5). Situaciju 1 u kojoj su govornik i slušalac u kontaktu sa istim objektivnim poljem, naš jezik deli na dva stanja, 1a i 1b, koja se nazivaju sadašnjost odnosno budućnost. Ova podela je nepotrebna u jeziku koji jemči da je određeni iskaz izveštaj.*)

Gramatika hopija, pomoću svojih oblika koji se nazivaju vidovi i načini, takođe omogućuje da se lako razlikuju trenutne, produžene i ponovljene pojave, kao i da se označi stvarni sled događaja o kojima se izveštava. Na taj način univerzum može da se opiše bez pribegavanja pojmu dimenzionalnog vremena. Kako bi funkcionisala fizika konstituisana na ovaj način, bez T (vremena) u svojim jednačinama? Koliko ja mogu da vidim, savršeno, mada bi naravno iziskivala drukčiju ideologiju (metafiziku) i, možda, drukčiju matematiku. Prirodno, V (brzina) bi takođe morala da bude napuštena. Hopi nema reč koja je u pravom smislu ekvivalentna našim rečima »brzina« ili »hitar«. Ovi termini se obično prevode pomoću reči koja označava »intenzivno« ili »jako« uz neki glagol kretanja. I upravo je ovde ključ za razumevanje naše nove fizike. Možda ćemo morati da uvedemo novi termin I, intenzitet. Svaka stvar ili događaj će imati neko I, bilo da se radi o događaju ili stvari za koje smatramo da se kreću ili da samo postoje i traju. Možda će ispasti da je I električnog naboja voltaža ili potencijal. Satove ćemo upotrebljavati da merimo intenziteta, ili bolje reći, RELATIVNE intenzitete, jer bi apsolutni intenzitet bilo čega bio besmislen. Naš stari prijatelj, ubrzanje, biće još tamo, ali bez sumnje pod novim imenom. Možda ćemo

*) Naime, pošto govornik i slušalac dele isto vizuelno polje, a slušalac zna da određeni iskaz predstavlja izveštaj, on će, ukoliko ne vidi pojavu o kojoj se izveštava, automatski znati da se radi o nečem što se dogodilo u prošlosti (prim. prev.)

ga zvati V, ne podrazumevajući brzinu, nego variranje. Verovatno ćemo smatrati da svi porasti ili akumulacije predstavljaju V. Ne bismo imali pojam tempa u vremenskom smislu, jer kao i brzina, tempo uvodi matematičko i lingvističko vreme. Naravno, znamo da su sva merenja odnosi, ali merenje intenziteta putem poređenja sa standardnim intenzitetom sata, ili nekog planetarnog fenomena, ne tretiramo kao odnos, ništa više nego što tako tretiramo daljinu dobijenu poređenjem sa metrom.

Naučnik iz druge kulture, koja upotrebljava vreme i brzinu, veoma bi nam teško mogao ove pojmove učiniti razumljivima. Mi bismo govorili o intenzitetu neke hemijske reakcije; on bi govorio o njenoj brzini ili njenom tempu, za što bismo mi najpre mislili da su samo reči za intenzitet u njegovom jeziku. Na isti način, on bi prvo mislio da je intenzitet samo naša reč za brzinu. U početku bismo se slagali, kasnije bismo počeli da se razilazimo, i na kraju bi nam možda svanulo da ustvari upotrebljavamo različite sisteme racionalizacije. On bi uvideo da je veoma teško postići da mi shvatimo šta on stvarno podrazumeva pod brzinom hemijske reakcije. Mi ne bismo imali nikakvih odgovarajućih reči. Možda bi on pokušao da objasni ovaj pojam dovodeći ga u vezu sa konjem u trku, i sa razlikom između dobrog konja i lenjog konja. Mi bismo, sa nadmenim smeškom, pokušali da mu objasnimo da je ova analogija takođe stvar različitih intenziteta, van kojih nema mnogo sličnosti između konja i hemijske reakcije u epruveti. Ukazivali bismo na to da se konj u trku kreće u relativnom smislu u odnosu na tlo, dok je materija u epruveti nepokretna.

Brži razvoj našeg osećanja za perspektivu mogao bi biti značajan doprinos nauci sa lingvističkog stanovišta. Nećemo više moći da gledamo na nekoliko sko-

rašnjih dijalekata indoevropske porodice, i na racionalizatorsku tehniku razrađenu po njihovim obrascima, kao na vrhunac evolucije ljudskog uma, niti na njihovu sadašnju rasprostranjenost kao na rezultat veće sposobnosti u borbi za opstanak ili bilo čega drugog izuzev izvesnog niza istorijskih događaja — događaja koji se mogu nazvati srećnim jedino sa uskih parohijskih pozicija favorizovanih učesnika. Ovi dijalekti, i naši misaoni procesi s njima, ne mogu više biti posmatrani kao nešto što pokriva celokupnu lestvicu razuma i znanja, već samo kao jedna od konstelacija u galaktičkom prostranstvu. Stvarna predstava o neverovatnom stepenu razlika u jezičkim sistemima koji pokrivaju naš globus budi neizbežno osećanje da je ljudski duh neshvatljivo star; da nekoliko hiljada godina istorije o kojoj govore pisani spomenici nije ništa veće nego jedna tačka na skali koja meri naše proteklo iskustvo na ovoj planeti; da događaj u ovim poslednjim milenijumima ne znače ništa u evolucionom smislu, i da ljudska rasa tokom poslednjih milenijuma nije učinila nagli skok niti postigla neku impresivnu sintezu, već se samo malo poigrala sa nekoliko lingvističkih formula i pogleda na prirodu, nasleđenih iz neizrecivo duže prošlosti. Ipak, niti ovo osećanje ni osećaj zavisnosti svega što znamo od jezičkih instrumenata koji su i sami u velikoj meri nepoznati ne treba da obeshrabre nauku, već pre treba da podstaknu skromnost koja karakteriše pravi naučni duh, i tako stanu na put onoj aroganciji uma koja ometa istinsku naučnu radoznalost i nepristrasnost.

VI

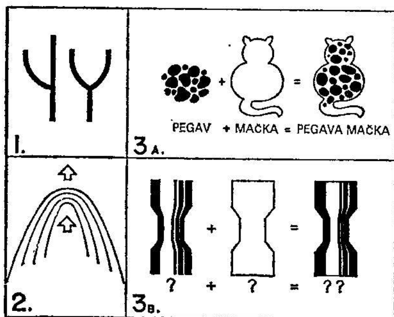
JEZICI I LOGIKA

U engleskom jeziku, rečenice »I pull the branch aside« /»ja sklanjam granu u stranu«/ i »I have an extra toe on my foot« /ja imam jedan prst više na nozi«/ imaju malo sličnosti. Ostavljajući po strani zamenicu koja predstavlja podmet i oblik sadašnjeg vremena, što su zajedničke karakteristike koje proizlaze iz uslova engleske sintakse, možemo da kažemo da nikakva sličnost ne postoji. U svakodnevnom, pa čak i naučnom govoru, rekli bismo da su ove reečnice različite zato što govore o stvarima koje se suštinski razlikuju. Tako bi bio sklon da tvrdi gospodin Prosečni, zastupnik prirodne logike. Moguće je da bi se i formalna logika starijeg tipa saglasila sa njim.

Štaviše, ako se obratimo nekom nepristrasnom naučnom posmatraču sa engleskog govornog područja i zamolimo ga da izvrši direktna posmatranja slučajeva ove dve pojave da bi video nemaju li one možda neki elemenat sličnosti koji smo mi previdели, on će više nego verovatno potvrditi izjave gospodina Prosečnog i formalnog logičara. Posmatrač kome smo se obratili da izvrši ovaj test možda ne gleda na stvari baš na isti način kao logičar stare škole, i možda ne bi bio razočaran kada bi utvrdio da ovaj nije u pravu. Ipak on je prisiljen da tužno prizna svoj neuspeh u tome. »Ja bih voleo kada bih mogao da vam izađem u susret«,

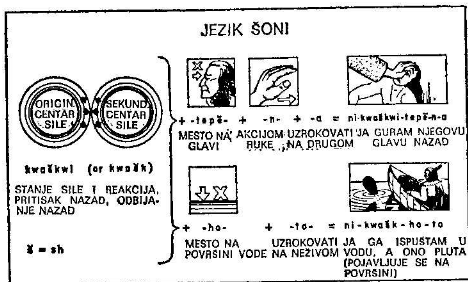
reći će on, »ali ma koliko sam nastojao, nisam mogao da otkrijem bilo kakvu sličnost među ovim pojavama«.

Sada već naša tvrdoglava priroda počinje da se budi. Pitamo se da li bića sa Marsa takođe ne bi videla nikakvu sličnost. No tada nam lingvist pokazuje da nije neophodno ići čak do Marsa. Nismo još pregledali ni ovu planetu da bismo videli da li svi njeni mnogobrojni jezici klasifikuju pomenute pojave tako disparatno kao što to čini naš govor. Nalazimo da u jeziku Šoni ovi iskazi glase *ni- l'θawa-'ko-n-a*, odnosno *ni-l'-θawa-ko- θite* (*θ* ovde označava *th* kao u »thin«, a apostrof pauzu za uzimanje vazduha). Ove rečenice su veoma slične; u stvari one se razlikuju samo u poslednjem delu. Štaviše, u šoniju je uglavnom početak konstruk-

SLIKA 4. Ovo što je sugerirano na slici predstavlja izvesne lingvističke pojmove koje, kako je objašnjeno u tekstu, nije lako definisati.

cije onaj deo koji je važan i naglašen. Obe rečenice počinju sa *ni-* (»ja«), što je samo prefiks. Tada dolazi zaista važna ključna reč, *l'θawa*, uobičajeni šoni termin koji označava račvast oblik, kao br. 1 na slici 4. O sledećem elementu *-'ko* ne možemo biti sigurni, ali on se slaže po obliku sa jednom varijantom sufiksa *-a'kw* ili *-a'ko*, koji označava drvo, žbun, neki deo drveta, granu, ili bilo šta tog opšteg oblika. U prvoj rečenici, *-n-* znači »akcijom ruke«, i može predstavljati ili ručno uzrokovanie osnovnog stanja (račvastog oblika), ili njegovo pojačavanje, ili i jedno i drugo. Poslednje *-a* znači da subjekt (»ja«) vrši radnju na odgovarajućem objektu. Otuda prva rečenica znači »ja uklanjam to (nešto

SLIKA 5. Engleske rečenice »ja guram njegovu glavu nazad« i »ja ga ispuštam u vodu, a ono pluta« su različite. Ali u šoniju odgovarajući iskazi su veoma slični, što ističe činjenicu da analiza prirode i klasifikacija događaja kao sličnih, ili kao nečeg što pripada istoj kategoriji (logika), jeste pod vlašću gramatike.

kao grana nekog drveta) otvarajući i razdvajajući ga još više tamo gde se ono račva«. U drugoj rečenici sufiks -θ*ite* znači »odnoseći se na nožne prste«, a odsustvo drugih sufiksa znači da subjekt ispoljava ovo stanje na svojoj vlastitoj ličnosti. Prema tome, ova rečenica može da znači samo »ja imam jedan nožni prst više koji se račva kao grana od jednog normalnog nožnog prsta«.

Logičari i posmatrači iz plemena Šoni klasifikovali bi dve pomenute pojave kao suštinski slične. Naš posmatrač, kome govorimo sve ovo, ponovo usredsređuje svoje instrumente na te dve pojave i na svoju radost odjednom uviđa očitu sličnost među njima. Slika 5. ilustruje jednu sličnu situaciju: rečenice »I push his head back« /»ja guram njegovu glavu nazad«/ i »I drop it in water and it floats« /»ja ga ispuštam u vodu, a ono pluta«/, iako su vrlo različite u engleskom, u šoniju su slične. Ovo stanovište lingvističke relativnosti menja izjavu našeg gospodina Prosečnog: umesto da kaže »rečenice su različite zato sto govore o različitim činjenicama«, on sada rezonuje: »činjenice su različite govornicima kojima njihova jezička *pozadina* pruža različitu formulaciju tih činjenica«.

Obrnuto, engleske rečenice »The boat is grounded on the beach« /»Čamac je nasukan na obali«/ i »The boat is manned by picked men« /bukvalno: »Čamac je upravljan od odabranih ljudi«, ustvari: »Čamcem upravlja odabrana posada«/ izgledaju nam prilično slične. Svaka se odnosi na čamac; svaka govori o odnosu čamca prema grugim objektima — ili je to NAŠA priča. Lingvist bi pokazao paralelizam u gramatičkim obrascima na sledeći način: »The boat is $x$ed preposition y« /»Čamac je $x$an predlog y«/. Logičar bi mogao da svede analizu lingvista na »A je u stanju x u odnosu na y«, a potom možda na $fA = xRy$. Takvi simbolički metodi

vode do plodnih tehnika racionalnog uređenja, stimulišu naše mišljenje i pružaju vredan uvid u stvari. Ipak, trebalo bi da shvatimo da sličnosti i razlike u originalnim rečenicama, podvedenim pod pomenute formule, zavise od izbora maternjeg jezika, te da se osobine toga jezika u krajnjem izvodu odražavaju u vidu svojstava strukture u zgradi logike i matematike koju podižemo.

U jeziku nutka sa ostrva Vankuver, prvi iskaz o čamcu glasi *tlih-is-ma*, a drugi, *lash-tskwig-ista-ma*. Prvi se tako može shematski pirkazati kao I—II-*ma*, a drugi kao III—IV—V-*ma*. Oni su sasvim različiti, jer je poslednje -*ma* samo znak indikativa trećeg lica. Nijedna rečenica ne sadrži bilo kakav deo značenja blizak našoj reči »čamac« ili čak »kanu«. U prvoj rečenici, deo I označava »kretanje šiljatog tela« ili kretanje na način koji sugerira crtež br. 2. na slici 4.; dakle »putovanje u kanuu, ili kao kanu«, ili događaj kao što je jedna pozicija takvog kretanja. To nije ime za nešto što bismo mi nazvali »stvar«, već više liči na vektor u fizici. Deo II znači »na obali«; pa prema tome iskaz I—II-*ma* znači »na obali je šiljato kao događaj kretanja kanua«, i normalno bi označavalo čamac koji je pristao. U drugoj rečenici deo III znači »izabrati«, »odabrati«, a IV znači »ostatak«, »rezultat«, tako da III—IV znači »izabran«. Deo V znači »u kanuu (čamcu) kao posada«. Celina III—IV—V-*ma* znači ili »oni su u čamcu kao posada odabranih ljudi« ili »čamac ima posadu odabranih ljudi«. Ona znači da je ceo događaj koji uključuje odabrane i posadu čamca u toku.

Ja nalazim veliko zadovoljstvo u tome da povremeno pravim paralele sa hemijom, što je posledica mojih studija hemije. Čitaoci će možda shvatiti šta mislim kada kažem da način na koji se delovi slažu u celinu u ovim rečenicama šonija i nutke sugerira hemijsko jedinjenje, dok je njihova kombinacija u engleskom više

kao mehanička smesa. Smesa, kao i voda u kojoj je planinar skuvao svoj obrok, može biti sastavljena od gotovo bilo čega i ona ne izaziva nikakvu radikalnu promenu u spoljnom izgledu samog materijala. Hemijsko jedinjenje, s druge strane, može biti sastavljeno jedino iz međusobno odgovarajućih sastojaka, a rezultat može biti ne prosto nekakva kaša već pregršt kristala ili oblak dima. Slično tome, tipične kombinacije u šoniju i nutki čini se da operišu rečnikom termina izabranih ne toliko s obzirom na korisnost njihovih neposrednih referencija koliko radi njihove sposobnosti da se sugestivno kombinuju jedni s drugima na raznovrsne načine koji izazivaju nove i korisne predstave. Ovaj pricip terminologije i način analiziranja događaja izgleda da je nepoznat u jezicima koji su nama bliski.

Analiza prirode sve do osnovnog rečnika sposobnog za ovu vrstu kreativne rekombinacije jeste ono što je najizraženije u polisintetičkim jezicima kao što su nutka i šoni. Njihovo karakteristično obeležje nije, kako neki lingvisti misle, u čvrstini ili postojanosti kombinacija. Šoni termin *l'Θawa* bi verovatno mogao da bude iskazan i sam, ali bi tada značio »to (ili nešto) je račvasto«, iskaz koji daje malo nagoveštaja onih novih značenja koja nastaju iz njegovih kombinacija — — bar za naš um ili naš tip logike. Šoni i nutka ne poseduju isključivo hemijski tip sinteze. Oni uveliko upotrebljavaju i jednu površniju vrstu sintakse koja, međutim, nema osnovni strukturalni prioritet. Čak i naši indoevropski jezici nisu u potpunosti lišeni ovog hemijskog metoda, ali oni retko grade rečenice pomoću njega, pružaju slab nagoveštaj njegovih mogućnosti i daju strukturalni prioritet drugom metodu. U tom smislu bilo je sasvim prirodno da Aristotel zasnuje našu tradicionalnu logiku u potpunosti na ovom drugom metodu.

Da napravim sada drugu analogiju, ne sa hemijom već sa umetnošću — i to likovnom umetnošću. Posmatramo neku dobru mrtvu prirodu i čini nam se da vidimo sjajnu porcelansku činiju i paperjastu breskvu. Ipak, analiza koja bi od nas sakrila celinu slike — kao kada bismo je pažljivo razglêdali kroz jedan mali izrez na nekom kartonu — otkrila bi nam jedino čudno oblikovane mrlje boje i ne bi nam evocirala činiju i voće. Sinteza koju ova slika prikazuje je verovatno bliska hemijskom tipu sintakse i može da ukaže na bitne psihološke momente koji ulaze i u umetnost i u jezik. S druge strane, mehanički metod u umetnosti i jeziku može se predstaviti crtežom br. 3A na slici 4. Prvi elemenat, polje pega, odgovara pridevu »pegav«, a drugi odgovara imenici »mačka«. Kada ih sastavimo dobijemo »pegava mačka«. Uporedimo ovo sa tehnikom prikazanom pomoću crteža br. 3B na slici 4. Ovde figura koja odgovara »mački« ima sama po sebi samo neko nejasno značenje — mogli bismo reći »nešto što liči na epolete«, — dok je prvi elemenat još nejasniji. Ali kada su kombinovani oni podsećaju na neki cilindričan predmet, kao što je livena cev.

Ono što je zajedničko obema ovim tehnikama jeste sistematska sintetička upotreba obrazaca, a to je takođe zajedničko i svim jezičkim tehnikama. Ja sam stavio znakove pitanja ispod elemenata crteža 3B na slici 4 da bih istakao teškoću nalaženja paralele u engleskom jeziku i činjenicu da ovaj metod po svoj prilici nije poznat u tradicionalnoj logici. Ipak, ispitivanja drugih jezika, i mogućnost izgradnje novih tipova logike na koju su ukazali savremeni logičari, sugeriraju da ova materija može biti od značaja za savremenu nauku. Novi tipove logike mogu nam postepeno pomoći da razumemo kako nam se to čini da se elektroni, brzina svetlosti i druge komponente materije kojom se bavi

fizika ponašaju nelogično, ili kako to da fenomeni koji se rugaju čvrstom zdravom razumu nedavne prošlosti mogu i pored toga biti stvarni. Moderni mislioci su odavno ukazali na to da je takozvani mehanicistički način mišljenja dospeo u ćorsokak pod velikim graničnim problemima nauke. A osloboditi se ovog načina mišljenja je izvanredno teško u situaciji kada nemamo jezičko iskustvo nijednog drugog, i kada čak i naši najnapredniji logičari i matematičari ne pružaju bilo koji drugi — što oni jasno i ne mogu bez jezičkog iskustva. Jer mehanicistički način mišljenja možda je samo tip sintakse koji je prirodan za svakodnevnu upotrebu zapadnih indoevropskih jezika od strane gospodina Prosečnog, a koji su Aristotel i njegovi srednjovekovni i moderni sledbenici učvrstili i pojačali.

Kao što sam rekao u članku »Nauka i lingvistika«, nedostatak bilo kakvog napora pri govoru i nesvesni način na koji usvajamo ovu aktivnost u ranom detinjstvu navode nas da govor i mišljenje smatramo nečim što je potpuno jednostavno i prozirno. Sasvim prirodno osećamo da oni otelovljuju očevidne zakone mišljenja, jednake za sve ljude. Mi znamo sve odgovore! Ali kada ih podrobno ispitamo, oni postaju zamagljeni odgovori. Govor upotrebljavamo da bismo postigli saglasnost o određenom predmetu: ja kažem »molim zatvorite vrata«, i moj slušalac i ja se slažemo da se reč »vrata« odnosi na određeni deo naše okoline, i da ja želim da se ostvari izvestan rezultat. Naša objašnjenja kako postižemo ovo razumevanje, mada su sasvim zadovoljavajuća na svakodnevnom društvenom planu, zapravo se svode na dalja slaganja (stavove) o istom predmetu (vratima, i tako dalje), koja se sve više i više proširuju stavovima o društvenim i ličnim potrebama koje nas navode da komuniciramo. U ovome nema zakonâ mišljenja. Ipak, strukturalne pravilnosti naših rečenica

omogućuju nam da osetimo ove zakone NEGDE u *pozadini*. Jasno je da objašnjenja razumevanja nečeg kao što je »i tako ti se ja dignem pa mu kažem, znaš, kažem ti ja njemu, slušaj ti, što ti ne bi...« izbegavaju pravi proces pomoću koga »on« i »ja« komuniciramo. Na sličan način, psihološko-sociološki opisi društvenih i emocionalnih potreba koje primoravaju ljude da komuniciraju sa svojim bližnjima počesto su samo učene verzije ovog istog metoda i, iako zanimljivi, još uvek izbegavaju pravo pitanje. Sličan je i slučaj izbegavanja ovog pitanja skakanjem sa govorne rečenice, preko fiziologije i »stimulusa«, na društvenu situaciju.

ZAŠTO ovog razumevanja može ostati još dugo misteriozno; ali njegovo KAKO, ili logika razumevanja — njegova *pozadina* koja se sastoji od zakonâ ili pravilnostî — dostupna je otkrivanju. To je gramatička *pozadina* našeg maternjeg jezika, koja obuhvata ne samo način na koji konstruišemo iskaze, već i način na koji rasecamo prirodu i raščlanjujemo tok iskustva na objekte i entitete o kojima konstruišemo iskaze. Ova činjenica važna je za nauku, jer znači da nauka MOŽE imati racionalnu ili logičku osnovu, čak i ako je to relativistička nauka a ne prirodna logika gospodina Prosečnog. Mada ona može varirati sa svakim jezikom, a jedna planetarna kartografija dimenzija takve varijacije može biti nužna, ipak je to osnova logike sa zakonima koji se mogu otkriti. Nauka nije prisiljena da posmatra kako se njene procedure mišljenja i rezonovanja pretvaraju u procese potčinjene pukim društvenim prilagođavanjima i emocionalnim porivima.

Štaviše, ogromna važnost jezika ne može, po mom mišljenju, biti shvaćena kao da nužno znači da iza njega ne stoji ništa od onoga što je tradicionalno bilo nazivano »um«. Moja istraživanja sugeriraju, kako ja mislim, da je jezik uprkos svoje veličanstvene uloge u

izvesnom smislu površinski ornament na dubljim procesima svesti, koji su neophodni pre no što dođe do bilo kakve komunikacije, signalne aktivnosti, ili simbolizma, i koji takođe mogu u nuždi da omoguće komunikaciju (mada ne i pravu SAGLASNOST) i bez pomoći jezika i simbolizma. Termin »površinski« uzimam u onom smislu u kome se, na primer, može reći da su svi hemijski procesi površinski u odnosu na dublji sloj fizičke egzistencije, koji mi poznajemo pod različitim imenima kao unutar-atomski, elektronski ili subelektronski. Niko ne bi ovaj stav uzeo u smislu da je hemija NEVAŽNA — u suštini stvar i jeste u tome da ono što je bliže površini može biti važnije, u određenom parktičnom smislu. Čak je moguće da uopšte ne postoji »Jezik« (sa veliko J)! Stav da je »mišljenje stvar JEZIKA« jeste netačna generalizacija ispravnije ideje da je »mišljenje stvar različitih jezika«. Različiti jezici su stvarne pojave i mogu biti uopšteni, ne na neku takvu univerzaliju kao što je »jezik«, već na nešto što je bolje nazvati »subjezičko« ili »superjezičko« — i što NIJE SASVIM različito, čak i ako je u velikoj meri različito, od onoga što sada zovemo »mentalno«. Ova generalizacija ne bi smanjila već bi pre povećala značaj međujezičkih proučavanja za istraživanje ovog područja istine.

Da bi razumeli svet živih vrsta, botaničari i zoolozi su našli da je nužno da opišu ove vrste u svakom delu sveta, i da tome dodaju i vremensku perspektivu uključujući i fosile u ovaj opis. Tada su našli da je nužno da porede i razlikuju ove vrste, da ih svrstaju u porodice i klase, da im nađu evoluciono poreklo i izrade morfologiju i klasifikaciju. U lingvističkoj nauci u toku je sličan pokušaj. Daleki cilj kome ovaj pokušaj teži jeste nova tehnologija jezika i misli. Veliki napredak postignut je u klasifikovanju jezika naše planete

u genetske porodice, od kojih svaka vodi poreklo od pojedinačnog prethodnika, kao i u praćenju takvog razvoja kroz vreme. Rezultat ovoga naziva se »uporedna lingvistika». Za buduću tehnologiju misli još je od većeg značaja ono što bi se moglo nazvati »kontrastivna lingvistika«. Ona skicira izrazite razlike među jezicima — u gramatici, logici i opštoj analizi iskustva.

Kao što sam rekao u pomenutom ogledu, segmentacija prirode jeste jedan aspekt gramatike — aspekt koji su gramatičari do sada malo proučavali. Mi rasecamo i organizujemo raspored i tok događaja onako kako to činimo u velikoj meri zato što kroz naš maternji jezik pristupamo sporazumu da činimo tako, a ne zato što je sama priroda segmentovana na upravo taj način, dostupan svačijem viđenju. Jezici se ne razlikuju samo po načinu na koji grade svoje rečenice, već i po tome kako usitnjavaju prirodu da bi obezbedili elemente koje će stavljati u ove rečenice. Ovo usitnjavanje daje jedinice rečnika. »Reč« nije sasvim dobra »reč« za njih; »leksem« je predložen kao alternativa, a »termin« će biti pogodan za sada. Pomoću ovih više ili manje odelitih termina mi pripisujemo delovima iskustva napola fiktivnu izolovanost. Engleski termini kao što su »nebo«, »brdo«, »bara«, ubeđuju nas da neke neuhvatljive aspekte beskrajne raznolikosti prirode smatramo posebnim STVARIMA, gotovo kao da su sto ili stolica. Tako nas engleski i slični jezici navode da o univerzumu mislimo kao o skupu prilično odelitih objekata i događaja koji odgovaraju rečima. Zaista, ovo je implicitna slika klasične fizike i astronomije — da je univerzum u suštini zbirka odvojenih objekata različitih veličina.

Primeri koje su upotrebljavali logičari ranijeg perioda pri bavljenju ovim problemom obično su ne-

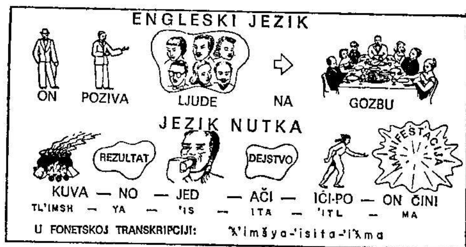
srećno izabrani. Oni su bili skloni da odaberu stolove i stolice i jabuke na stolovima kao predmete provere da bi pokazali predmetoliku prirodu stvarnosti i njenu potpunu podudarnost sa logikom. Čovekove rukotvorine i poljoprivredni proizvodi koje on kida sa biljaka imaju jedinstven stepen izdvojenosti; možemo da očekujemo da će jezici imati prilično izdvojene termine za njih. Pravo pitanje jeste: šta različiti jezici čine, ne sa ovim veštački izdvojenim predmetima, već sa neprekidnim tokom prirode u njenom kretanju, njenim bojama i promenljivim oblicima; sa oblacima, obalama i sa letom ptica? Jer kako se odvija naša segmentacija toka prirode, tim putevim ide i naša fizika kosmosa.

Ovde nalazimo razlike u segmentaciji i izboru osnovnih termina. Mi bismo mogli da izdvojimo nešto u prirodi time što kažemo »To je izvor koji kaplje« Apaški jezik /Apache/ gradi ovaj iskaz na glagolu *ga*: »biti belo (uključujući bistro, bezbojno itd.)«. Sa prefiksom *nō-* u ovo ulazi i značenje silaznog kretanja: »belina se kreće nadole«. Tada se dodaje prefiks *tó*, koji označava i »vodu« i »izvor«. Rezultat odgovara našem izrazu »izvor koji kaplje«, ali sintetički to je »kao voda, ili izvor, belina se kreće nadole«. Kako je to potpuno različito od našeg načina mišljenja! Isti glagol *ga*, sa prefiksom koji znači »mesto ispoljava određeno stanje« postaje *gohlga*: »mesto je belo, čisto; čistina, ravnica«. Ovi primeri pokazuju da neki jezici imaju sredstva izražavanja — hemijske kombinacije, kako sam ih ja nazvao — u kojima posebni termini nisu odvojeni koliko u engleskom, već se stapaju u plastične sintetičke tvorevine. Otuda takvi jezici, koji ne slikaju sliku univerzuma koju bi karakterisali odvojeni objekti u istoj meri kao u engleskom i njemu srodnim jezicima, ukazuju na moguće nove tipove logike i moguće nove slike kosmosa.

Indoevropski i mnogi drugi jezici pridaju veliku važnost tipu rečenice koji se sastoji iz dva dela, od kojih je svaki izgrađen na po jednoj vrsti reči — supstantivima i glagolima — koje ovi jezici različito tretiraju u gramatici. Kao što sam pokazao u već pominjanom ogledu, ova razlika nije izvedena iz prirode; ona je samo rezultat činjenice da svaki jezik mora imati neku vrstu strukture, a ovi jezici su uzeli da iskoriste tu vrstu strukture. Grci, a posebno Aristotel, razradili su ovu razliku i učinili je zakonom razuma. Otada je ona ustanovljena u logici na mnogo različitih načina: subjekt i predikat, vršilac radnje i radnja, stvari i odnosi među stvarima, objekti i njihovi atributi, kvantiteti i operacije. I opet pod uticajem gramatike, duboko se ukorenilo shvatanje da jedna od ovih klasa može postojati sama po sebi, ali da klasa glagola ne može postojati bez entiteta druge klase, klase »stvari«, da na njima visi kao na nekom klinu. Poklič ove ideologije, »otelovljenje je nužno«, retko je OZBILJNO dovođen u pitanje. Ipak, ceo trend moderne fizike, sa naglašavanjem »polja«, tu ideologiju implicitno dovodi u pitanje. Ova razlika se u našoj matematici ispoljava u vidu dve vrste simbola — jednu vrstu bi mogli prikazati 1, 2, 3, x, y, z, . ., a drugu +, —, ÷, V, log-, mada s obzirom na 0, 1/2, 3/4, π, i slično, možda ne postoji tako stroga podela na dve grupe. Međutim, ovo dvogrupno shvatanje je uvek prisutno u pozadini mišljenja, mada često nije otvoreno izraženo.

Naši indijanski jezici pokazuju da uz podesnu gramatiku možemo imati inteligentne rečenice koje se ne mogu razbijati na subjekte i predikate. Bilo koji pokušaj takvog razbijanja predstvalja razbijanje nekog engleskog prevoda ili parafraze te rečenice, a ne same indijanske rečenice. Isto tako bismo mogli da poku-

šamo da rastavimo određenu sintetičku smolu na celuloid i špansku kredu zato što se ova smola može imitirati mešavinom celuloida i španske krede. Algonkijska jezička porodica, kojoj pripada šoni, upotrebljava tip rečenice sličan našem subjektu i predikatu, ali daje značajnu ulogu i tipu koji pokazuju naši primeri u tekstu i na slici 4. Besumnje, *ni-* je u prevodu predstavljeno subjektom, ali znači »moj« koliko i »ja«, i tako bi rečenica mogla da bude prevedena kao »Moja ruka sklanja granu ustranu« /My hand is pulling the branch aside/. Ili bi *ni-* moglo biti odsutno; da jeste, mi bismo hteli da proizvedemo neki subjekt, kao »on«, »to«, »neko«, ili bismo za naš engleski subjekt izabrali neku ideju koja odgovara bilo kom od ovih elemenata u šoniju.

SLIKA 6. Ovde su pokazani različiti načini na kojc engleski i nutka formulišu isti događaj. Engleska rečenica podleže podeli na subjekt i predikat; nutka rečenica ne, a ipak je kompletna i logična. Štaviše, nutka rečenica predstavlja samo jednu reč, koja se sastoji od korena *tl'imsh* i pet sufiksa.

Kada dođemo do jezika nutka, rečenica bez subjekta i predikata postaje jedini mogući tip izražavanja. Termin »predikacija« se upotrebljava, ali znači »rečenica«. Nutka ne poseduje različite kategorije reči; najprostiji iskaz je rečenica, i odnosi se na neki događaj ili kompleks događaja. Dugačke rečenice su rečenice sastavljene od rečenica (složene rečenice), a nisu prosto rečenice sastavljene od reči. Na slici 6 prikazana je prosta, a ne složena nutka rečenica. Prevod, »on poziva ljude na gozbu«, razbija se na subjekt i predikat. Ali u originalnoj rečenici nije tako. Ona počinje događajem »kuvanje ili pripravljanje jela«, *tl'imsh*; tada dolazi *-ya* (rezultat) = »kuvano«; posle toga *-'is* »jedenje« = = »jedenje kuvane hrane«; zatim *-ita* (»oni koji čine«) = »oni koji jedu kuvanu hranu« /eaters of cooked food — bukvalno »jedači« kuvane hrane/; zatim *-'itl* (»idenje po«); i na kraju *-ma*, znak indikativa trećeg lica. Sve ovo skupa daje *tl'imshya'isita'itlma*, što odgovara gruboj parafrazi »on, ili neko, ide po (poziva) 'jedače' kuvane hrane«.

Engleska tehnika govora zasniva se na razlikovanju dve veštačke klase, klase supstantiva i klase glagola, i na bipartitnoj ideologiji*) prirode, koja je već razmatrana. Naša normalna rečenica, sa izuzetkom imperativa, mora sadržati neki supstantiv ispred svoga glagola,**) što predstavlja zahtev koji odgovara filozofskom, a takođe i naivnom pojmu vršioca koji vrši radnju. Ovo poslednje možda ne bi bilo tako da je

---

*) Ovakva upotreba reči »ideologija« prilično je neuobičajena u našoj terminologiji. Mi bismo svakako pre rekli »metafizika« (Prim. prev.).

**) U srpskohrvatskom jeziku supstantiv ispred glagola često se izostavlja ali se uvek podrazumeva. Njegovo prisustvo je ustvari označeno gramatičkim nastavkom glagola. (Prim. prev.).

engleski imao hiljade glagola kao što su »držati«, koji bi označavali položaje. Ali većina naših glagola sledi tip segmentacije koji iz prirode izdvaja ono što nazivamo »radnje«, to jest, pokretne konture.

Sledeći pravilo većine, mi stoga namećemo radnju svakoj rečenici, čak i rečenici »Ja držim to«. Već i najkraće razmatranje će pokazati da »držati« nije radnja već stanje relativnih položaja. Ipak mi o tome mislimo i čak ga vidimo kao radnju zato što jezik formuliše ovaj izraz na isti način kao što formuliše brojnije izraze, recimo »Ja udaram to«, koji se odnose na pokrete i promene.

Mi stalno unosimo u prirodu fiktivne delujuće entitete, prosto zato što naši glagoli moraju imati supstantive ispred sebe. Mi moramo da kažemo »to je blesnulo«, ili »svetlost je blesnula«, zasnivajući vršioca, »to« ili »svetlost«, da bi obavio ono što nazivamo radnjom, »blesnuti«. Ipak, bleštanje i svetlost su jedno te isto! Hopi izveštava o blesku pomoću prostog glagola, *rephi:* »blesak (se pojavio)«. Ne postoji podela na subjekt i predikat, čak ni sufiks kao *-t*, u latinskom *tona-t* »grmi«. Hopi može imati i ima glagole bez subjekata, i to je činjenica koja ovom jeziku može dati mogućnosti — koje verovatno nikada neće biti razvijene — logičkog sistema za razumevanje nekih aspekata univerzuma. Nesumnjivo je da moderna nauka, snažno odražavajući zapadne indoevropske jezike, često čini ono što činimo svi mi, to jest, vidi radnje i sile tamo gde bi ponekad bilo bolje videti stanja. S druge strane, »stanje« je imenica, i kao takvo uživa već prestiž koji se tradicionalno pridaje klasi subjekta ili stvarî; zbog toga je nauka veoma spremna da govori o stanjima ako joj je dozvoljeno da manipuliše tim pojmom kao imenicom. Možda bi bilo bolje kada bismo umesto »stanjima« nekog atoma ili ćelije koja se deli mogli da

manipulišemo, isto tako lako, nekim pojmom koji bi više ličio na glagol, ali bez skrivenih premisa o vršiocu i radnji.

Ja mogu da saosećam sa onima koji govore »Kaži to običnim, jednostavnim engleskim jezikom«, pogotovo kada to čine iz protesta prema praznom formalizmu nabijanja govora pseudonaučnim rečima. Ali ograničiti mišljenje jedino na obrasce engleskog, i to posebno na obrasce koji predstavljaju vrhunac običnosti u engleskom, znači izgubiti snagu mišljenja, koja kada se jednom izgubi ne može više nikada biti ponovo stečena. Upravo »najobičniji« engleski sadrži najveći broj nesvesnih pretpostavki o prirodi. U tome je i nezgoda sa shemama kao što je Bazični engleski, gde osakaćeni britanski engleski, sa svojim skrivenim premisama koje funkcionišu efektnije nego ikad, biva utrapljen svetu koji ništa ne sumnja kao suština samog Razuma. Mi rukujemo čak i našim jednostavnim engleskim mnogo efektnije ako ga usmeravamo sa stajališta jedne višejezične svesti. Iz tog razloga verujem da vizionari budućeg sveta koji će govoriti samo jednim jezikom, bilo da je to engleski, nemački, ruski ili ma koji drugi, neguju pogrešan ideal, i da bi učinili najveću štetu evoluciji ljudskog uma. Zapadna kultura je kroz jezik načinila privremenu analizu stvarnosti i, u odsustvu korektivâ, odlučno smatra ovu analizu konačnom. Jedini korektivi nalaze se u svim onim drugim jezicima koji su tokom eona nezavisne evolucije došli do različitih, ali jednako logičnih, privremenih analiza.

U svom vrednom članku »Moderna logika i zadatak prirodnih nauka« Harold N. Li /Harold N. Lee/ kaže: »One nauke čiji se podaci mogu kvantitativno meriti razvijale su se najuspešnije zato što o strukturalnim sistemima različitim od onih čije primere ima-

mo u matematici znamo tako malo. Međutim, možemo sa sigurnošću reći da postoje i druge vrste takvih sistema, jer je napredak logike u poslednjih pola veka jasno ukazao na to. Naprektu u mnogim pravcima u naukama koje su danas dobro zasnovane možemo se nadati ukoliko napredak logike obezbedi adekvnato poznavanje drugih tipova strukture. Takođe možemo očekivati da će metodi u mnogim predmetima istraživanja koji danas nisu strogo naučni postati takvi kada novi strukturalni sistemi budu na raspolaganju.« Ovome se može dodati da važno polje za razvijanje ovih novih sistema, blisko ali ipak ne i identično sadašnjoj matematici, leži u mnogo dubljim istraživanjima jezikâ različitog tipa nego što je naš od onih koja su do sada vršena.

VII

JEZIK, UM I STVARNOST

Danas nije potrebna neka naročita oštroumnost da bi se uočilo da je nauka, ovaj Veliki Otkrovitelj u modernoj zapadnoj kulturi, sasvim nenamerno došla do izvesne granice koju ne može da pređe. Stoga pred naukom stoje dve alternative. Ili mora da pokopa svoje mrtve, zbije redove i krene napred u sve čudnije predele, prepune stvari koje su zaprepašćujuće za svest čije je razumevanje okovano obrascima i shemama jedne posebne kulture; ili će postati plagijator svoje vlastite prošlosti, kako se jezgrovito izrazio Klod Hoton /Claude Houghton/. Granica o kojoj je reč bila je u principu predviđena još u davnoj prošlosti, i dobila je ime koje se, zamagljeno mitom, prenelo sve do naših dana. To ime je Vavilonska kula.*) Jer dugi i herojski napor nauke da bude strikno činjenička na kraju ju je zapleo u zamku neočekivanih činjenica lingvističkog reda. Starija klasična nauka nije nikada priznavala ove činjenice, niti se konfrontirala s njima, niti ih razumevala kao činjenice. Umesto toga one su bile primane na mala vrata i smatrane suštinom samog Razuma.

*) Prema biblijskoj legendi o zidanju Vavilonske kule, Bog je, da bi osujetio ovaj poduhvat ljudi, učinio da graditelji počnu da govore različite jezike, to jest da prestanu da razumeju jedan drugoga (Postanje, XI, 1—9) — (Prim. prev.).

Ono što nazivamo »naučna misao« jeste jedna specijalizacija zapadnog indoevropskog tipa jezika, iz kojeg se razvio ne samo skup različitih dijalektika, nego i skup različitih dijalekata. OVI DIJALEKTI SADA POSTAJU MEĐUSOBNO NERAZUMLJIVI. Na primer, termin »prostor« ne znači, i ne može da znači, istu stvar za psihologa i za fizičara. Čak i ako bi psiholozi čvrsto odlučili da, makar bio smak sveta, upotrebljavaju reč »prostor« jedino u onom značenju u kome to čine fizičari, oni to ne bi mogli da učine, baš kao što i Englezi ne bi mogli da upotrebljavaju u engleskom jeziku reč francuskog porekla »sentiment« u istom smislu u kome Francuzi upotrebljavaju u svom jeziku izraz »le sentiment« koji se slično piše, ali je funkcionalno sasvim različit.

Takva situacija ne stvara samo zbrku u običnim detaljima koju bi jedan prevodilac-specijalista možda mogao da razreši. Stvar je daleko zamršenija. Svaki jezik i svaki dobro sastavljen tehnički podjezik nose u sebi izvesna stanovišta, kao i izvesne shematizovane otpore prema veoma divergentnim stanovništima. Ovo je posebno naglašeno u slučajevima kada se jezik ne posmatra u svim raznolikostima u kojima se pojavljuje na našoj planeti, već se, kao što se obično dešava, uzima zdravo za gotovo, te u tom slučaju subjekt koji misli shvata jednu lokalnu, skoro parohijsku vrstu jezika kao njegovu potpunu celinu. Takvi otpori ne samo da veštački odvajaju pojedine nauke jednu od druge; oni takođe sprečavaju naučni duh u celini da učini sledeći veliki korak u svom razvoju — korak čija bi posledica bila koncipiranje tački gledišta koje su radikalno nove u nauci, i koji bi stoga značio potpuni raskid sa tradicijom. Jer izvesne lingvističke sheme, potpuno urasle u dijalektike nauka, često i utisnute u matrice evropske kulture iz koje ove nauke i potiču,

i dugo obožavane kao čisti Razum po sebi — već su se potpuno izlizale. Čak i nauka oseća da su ove sheme nekako nedovoljno oštre za naučna posmatranja nečega za što se može pokazati da predstavlja veoma značajne aspekte stvarnosti, i od čijeg uočavanja može zavisiti celokupni dalji napredak u razumevanju univerzuma.

Prema tome, jedan od veoma važnih zadataka koji stoji pred saznanjem koje razvija zapadna kultura jeste preispitivanje lingvističke osnove njenog načina mišljenja, a i svakog mišljenja uopšte. Namera koju imam pri izlaganju ovog predmeta pred teozofskim auditorijumom ne sastoji se u potvrđivanju ili afirmaciji bilo kojih teozofskih doktrina. To činim više zbog toga što mi se čini da su teozofi spremniji da se oduševe novim idejama nego bilo koja druga grupa ljudi sa kojom sam dolazio u dodir. A moj zadatak je da objasnim jednu ideju svima onima koji, ukoliko zapadna kultura preživi sadašnji haos varvarizma, mogu sticajem okolnosti da se nađu u vodećoj ulozi pri reorganizaciji celokupne budućnosti čovečanstva.

Ideja o kojoj je reč suviše je drastična da bi mogla da bude prezentirana u jednoj jedinoj efektno izraženoj frazi. Ja bih je radije ostavio bez imena. To je shvatanje da noumenalni svet — svet hiperprostora i viših dimenzija — očekuje da ga otkriju sve nauke zajedno, koje će on u isti mah da ujedini i međusobno spoji. Taj svet očekuje otkriće koje će prvenstveno biti zasnovano na njegovoj osobini da predstavlja jednu široku oblast SHEMATIZOVANIH RELACIJA, koja je neverovatno mnogostruka, a koja ipak pokazuje uočljivu srodnost sa bogatom i sistematičnom organizacijom JEZIKA, pri čemu pojam jezika uključuje i matematiku i muziku, koje su u krajnjem izvodu istorodne sa jezikom. Ova ideja je starija od Platona, ali u isto vreme nova koliko i ideje naših

najrevolucionarnijih mislilaca. Ona je implicitna u Vajthedovom /Whitehead/ svetu aspekata shvatanja, i u relativističkoj fizici sa njenim četvorodimenzionalnim kontinuumom i njenim Riman-Kristofelovim /Riemann, Christoffel/ tenzorom koji sumira OSOBINE SVETA u bilo kojoj tački-momentu; a jedna od njenih najprovokatnijih modernih prezentacija, a po mom mišljenju i najoriginalnija, nalazi se u delu Uspenskog /Ouspensky/ *Tertium Organum*. Sve što imam da kažem na ovu temu, a što može da bude novo, tiče se PREDOSEĆANJA U JEZIKU nepoznatog, ogromnog sveta. Naš fizički svet je samo površina ili ljuska takvoga sveta, a taj nepoznati svet je ipak svet U KOME SMO MI, I KOME MI PRIPADAMO. Savremeni prilaz stvarnosti kroz matematiku, koji je u modernom znanju tek započet, predstavlja samo prilaz kroz jedan specijalan slučaj ovog odnosa prema jeziku.

Ovo gledište podrazumeva da ono što sam nazvao shemama ili obrascima jeste osnovno u zaista kosmičkom smislu, i da te sheme formiraju celine, bliske geštaltu u psihologiji, koje su obuhvaćene većim celinama u stalnoj progresiji. Tako slika kosmosa ima serijski ili hijerarhijski karakter, karakter progresije ravni ili nivoa. Ne raspoznajući takav serijski red, različite nauke isecaju iz sveta segmente, koji možda presecaju pravce prirodnih nivoa, ili zastaju kada, kod dostizanja neke veće promene nivoa, fenomeni postaju sasvim različitog tipa, ili izlaze iz vidokruga starijih opservacionih metoda.

No u lingvistici, činjenice iz lingvističkog domena nužno povlače za sobom raspoznavanje serijskih planova, od kojih je svaki eksplicitno dat sistemom shematizacije koji se uočava. To je isto kao kada bismo, gledajući u neki zid prekriven finim šarama mrežaste građe, otkrili da ove šare služe kao osnova preciznijim shemama, još uvek delikatnim šarama u obliku malih

cvetova, i kada bismo, pošto smo postali svesni ovog prostranstva cveća, uvideli da mnoštvo razmaka među cvetovima čini drugu shemu u obliku niza kuka, i da grupe ovih kuka čine slova, koja, ako ih sledimo u pravilnim nizovima, čine reči; reči bi bile svrstane u stupce koji imenuju i klasifikuju entitete, što bi nas preko jedne kontinualne i složene shematizacije dovelo do saznanja da stojimo pred — velikom knjigom mudrosti!

Prvo, plan koji se nalazi »ispod« strogo lingvističkih fenomena jeste fizički, akustički plan zvučnih talasa. Tada dolazi nivo shematizacije koja se tiče kretanja mišića i govornih organa, to jest, fiziološko-fonetski plan. Iznad toga je fonemski plan, to jest, shematizacija koja obrazuje sistematičan skup suglasnika, samoglasnika, akcenata, tonova, i tako dalje, za svaki pojedini jezik. Zatim se dolazi na morfo-fonemski plan, na kome se »fonemi« sa prethodnog nivoa pojavljuju kombinovani u »morfeme (reči i delovi reči tipa sufiksa itd.). Zatim ide morfološki plan, pa onda zamršeni i u znatnoj meri nesvesni sistem obrazaca koji se naziva besmislenim imenom »sintaksa«. Slede još drugi planovi čije bi potpuno shvatanje, odnosno uviđanje njihove pune važnosti, moglo jednog dana da nas iznenadi i zbuni.

Govor je čovekova najbolja predstava. To je njegov vlastiti »čin« na pozornici evolucije, u kome on, ispred kulisa vasione, zaista »igra svoju ulogu«. Ali čini se da bogovi u gledalištu zapažaju da je redosled kojim ovaj zadivljujući skup čovekovih majstorija stiže do velike kulminacije predstave ukraden — iz univerzuma!

Ova ideja, sasvim daleka modernom svetu, da su priroda i jezik blisko povezani na unutrašnjem planu, bila je vekovima dobro poznata raznim razvijenim kulturama čiji je istorijski kontinuitet na Zemlji neuporedivo duži nego kontinuitet zapadnoevropske kulture.

U Indiji, jedan vid ove ideje predstavlja ideja MANTRAMA ili MANTRIČKE VEŠTINE. Na najprostijem kulturnom nivou, mantram znači prosto bajanje u primitivnoj magiji, kakvo poznaju najprimitivnije kulture. U razvijenoj kulturi on može imati različito, vrlo intelektualno značenje, koje se odnosi na unutrašnju srodnost jezika i kosmičkog reda. Na još višem nivou, on postaje »mantra joga«. I tu mantram postaje kompleks svesnih obrazaca, smišljenih da pomognu ulaženje svesti u svet noumenalnih shema — posle čega on preuzima vodeću ulogu. On tada može da PODESI ljudski organizam da šalje, kontroliše i stostruko pojačava sile koje organizam normalno emituje samo sa neprimetno malim intenzitetima.

Donekle analogno, matematička formula koja omogućuje fizičaru da podesi obične namotaje žice, listiće staniola i druge sasvim inertne i nevine naprave u konfiguraciju u kojoj oni mogu da emituju muziku u daleke krajeve sveta stavlja fizičarevu svest na nivo stran neobučenom čoveku, i čini mogućim podešavanje materije u vrlo vešto sastavljene konfiguracije, koje opet čine mogućim neobične manifestacije sila. Druge formule te vrste omogućuju adekvatno uređenje magneta i žica u električnu centralu, tako da kada se magneti (ili bolje reći polja nevidljivih sila koje se prostiru oko magneta) stave u pogon, manifestuje se sila koju nazivamo električna struja. Mi ne mislimo o izgradnji radio stanice ili električne centrale kao o jezičkom procesu, ali to je baš tako. Za ovu svrhu neophodna matematika jeste jezički aparat, i bez njene korektne specifikacije suštinskih shema sastavljene sprave bile bi neproporcionalne i nepodesne, i ne bi funkcionisale. Ali matematika upotrebljena u takvom slučaju jeste SPECIJALIZOVANI jezik formula, smišljen da bi omogućio poseban tip manifestacije sila samo kroz metalna tela,

naime ELEKTRICITET kako mi danas definišemo ono što zovemo tim imenom. Mantrički jezik formula je specijalizovan na drukčiji način, kako bi omogućio manifestaciju sila jednog drugog tipa, pomoću reshematizacije stanjâ u nervnom sistemu i žlezdama — ili opet bolje reći, u suptilnim »elektronskim« i »eterskim« silama oko ovih fizičkih tela i u njima. Pre no što su izrađene ovako adekvatne sheme, ovi delovi organizma bili su sasvim »nevine naprave«, isto tako nesposobne da proizvode dinamičku snagu, kao i tamo i amo razbacani magneti i žice. Ali u PRAVOJ SHEMI oni su opet nešto sasvim drugo — nešto što ne bi moglo da se razume proučavanjem osobina nepovezanih delova, i što je sposobno da uveća i aktivira latentne sile u ljudskom organizmu.

Ja bih u ovom smislu povezao suptilne istočne ideje mantričke i jogističke upotrebe jezika sa konfiguracionim i shematskim aspektima koji su tako osnovni u jeziku. I baš ovo dovodi do najvažnijeg dela mog razmatranja. Mi moramo bolje istražiti jezik! O njemu već dosta znamo znajući da on nije ono što velika većina ljudi, laika i naučnika, misli da on jeste. Činjenica da govorimo skoro bez napora, nesvesni izvanredno kompleksnog mehanizma koji koristimo, stvara iluziju. Mi mislimo da znamo kako jezik funkcioniše i da tu nema nikakve misterije. Mi znamo sve odgovore. Ali kako su samo pogrešni ti odgovori! To izgleda kao jednostavna, razumna i zadovoljavajuća slika sveta koju čoveku daju njegovi nekorigovani čulni utisci — — slika sveta koja je tako daleko od istine.

Posmatrajte kako se svet prikazuje bilo kom čoveku, koji ma koliko da je mudar i iskusan u životnim pitanjima, nije ni u najmanjoj meri upoznat sa onim što je nauka otkrila o kosmosu. Za njega je zemlja

ravna; Sunce i Mesec su mali sjajni predmeti, koji se jednom dnevno uzdižu nad istočnu ivicu, kreću u visinama kroz vazduh i zalaze za zapadni rub; noć, jasno, provode negde ispod zemlje. Nebo je izvrnuta činija napravljena od nekog materijala plave boje. Zvezde, mali i prilično bliski predmeti, čini se da bi mogle biti žive, jer uveče »izlaze« na nebo, kao zečevi ili zvečarke iz svojih jazbina, a u zoru se ponovo povlače. »Sunčani sistem« nema za njega nikakvo značenje, a pojam »zakona gravitacije« mu je sasvim nerazumljiv — pa čak i besmislen. On misli da tela padaju, ne zbog zakona gravitacije, već pre »zato što ne postoji ništa što bi ih držalo gore« — to jest, jer on ne može da zamisli da ona čine bilo šta drugo. On ne može da sebi predstavi prostor bez »gore« i »dole«, ili čak bez »istočnog« i »zapadnog« u njemu. Za njega krv ne cirkuliše, niti srce pumpa krv; on misli da je to mesto gde su smešteni ljubav, nežnost i misli. Hlađenje nije oduzimanje toplote, već dodavanje »hladnoće«; listovi nisu zeleni zato što se u njima nalazi hemijska supstanca hlorofil, već zbog »zelenila« koje je u njima. Bilo bi nemoguće razuveriti ga od ovih ubeđenja. On će tvrditi da su to jasne, ubedljive i praktične činjenice zdravog razuma; što znači da ga one zadovoljavaju zato što su potpuno adekvatne kao SISTEM KOMUNIKACIJE između njega i njemu bliskih ljudi. To jest, ova ubeđenja su JEZIČKI adekvatna njegovim društvenim potrebama, i tako će ostati sve dok se ne oseti i ne ostvari u jeziku dodatna skupina potreba.

Ali kao što ovaj čovek shvata fizički svet, čijeg obima i prirode nije svestan čak ni u najmanjem nagoveštaju, tako svako od nas, od primitivnog urođenika do učenog naučnika, shvata jezik. Jedino je lingvistika počela pomalo da prodire u ovu oblast, ali su njena otkrića još uvek uveliko nepoznata u drugim disci-

plinama. Neupućena osoba, bilo da se radi o priprostom čoveku ili naučniku, ne zna ništa više o lingvističkim silama koje utiču na njega nego što urođenik zna o gravitacionim silama. On pretpostavlja da je govor aktivnost u kojoj je čovek slobodan i nesputan. Nalazi da je to jasna i lako shvatljiva aktivnost za koju poseduje sva neophodna objašnjenja. Ali pokazuje se da ova objašnjena nisu ništa drugo nego stavovi o POTREBAMA KOJE GA PRIMORAVAJU DA KOMUNICIRA. A ova objašnjena se ne odnose na proces pomoću koga čovek komunicira. Tako će on reći da misli nešto i da nalazi reči za ove misli onako »kako mu one padaju na pamet«. Ali njegovo objašnjenje zašto bi on imao takve i takve misli pre nego što ih izrazi opet vodi samo priči o njegovim društvenim potrebama u datom momentu. To je zamagljen odgovor koji ne baca svetlost na problem. Ali on i inače pretpostavlja da nema potrebe za osvetljavanjem ovog govornog procesa, jer u svakom slučaju može njime da manipuliše sasvim dobro za svoje društvene potrebe. Tako on pogrešno zaključuje da je mišljenje JASNA, neposredna aktivnost, koja se odvija na isti način kod svih racionalnih bića, i čiji je neposredan izraz jezik.

U stvari, mišljenje je krajnje tajanstveno, a daleko najviše svetla koje je bačeno na njega dobili smo proučavanjem jezika. Ovo proučavanje pokazuje da su forme mišljenja bilo koje osobe kontrolisane putem neumitnih zakonitosti sistema obrazaca koga ona nije svesna. Ovi obrasci predstavljaju neopaženu komplikovanu sistematizaciju njenog vlastitog jezika — koja se dosta lako pokazuje nepristrasnim poređenjem i kontrastiranjem datog jezika sa drugim jezicima, a posebno onima koji pripadaju drugim jezičkim porodicama. I sâmo njegovo mišljenje odvija se u nekom

jeziku — u engleskom, sanskritu, kineskom.[1]) A svaki jezik je ogroman sistem obrazaca, različit od ostalih, u kome se nalaze kulturno propisane forme i kategorije pomoću kojih ličnost ne samo komunicira, već takođe i analizira prirodu, zapaža ili zanemaruje određene tipove odnosa ili pojava, usmerava svoje rezonovanje i gradi građevinu svoje svesti.

Ova doktrina je novost za zapadnu nauku, ali se zasniva na neospornoj evidenciji. Štaviše, ona je poznata, ili je nešto njoj slično poznato, indijskim filozofijama i modernoj teozofiji. Ipak, ovo je skriveno činjenicom da filozofski termini sanskrita ne pružaju precizan ekvivalent mog termina »jezik«, upotrebljenog u širokom smislu lingvističkog reda. Lingvistički red obuhvata celokupni simbolizam, sve simboličke procese, i sve procese označavanja i logike. Termini kao *Nāma* pre se odnose na podvrste ovog reda — na leksički nivo, na fonetski nivo. Najbliži ekvivalent je verovatno reč *Manas*, za koju teško da je adekvatna naša nejasna reč »um«. *Manas* u širokom smislu predstavlja jedan važniji hijerarhijski stepen u strukturi sveta — »manaski plan«, kako se ustvari eksplicitno zove. U ovom slučaju je opet izraz »mentalni plan« u stanju da zavede osobu koja govori engleski. Engleska reč »mentalni« jeste nesrećna reč, reč čija je funkcija u našoj kulturi često jedino da stoji umesto nekog razumnog objašnjenja, i koja pre dočarava maglovito

---

[1]) Da malo anticipiramo tekst, »mišljenje u jeziku« ne mora nužno upotrebljavati REČI. Nekultivisani Čokto može razlikovati, isto tako lako kao i najveštiji literata, vremena i rodove dvaju doživljaja, iako nikada nije čuo bilo kakve REČI kao »vreme« ili »rod« za takve razlike. Veliki deo mišljenja se uopšte nikada ne izvodi u rečima, već se manipuliše celim paradigmama, klasama reči, i gramatičkim ravnima »s one strane« ili »iznad« žiže indivi dualne svesti.

čistilište nego kosmički strukturalni plan protkan igrom obrazaca. Ponekad se, međutim, *Manas* upotrebljava prosto da označi ličnu psihu; prema Fricu Kuncu /Fritz Kunz/ ovo je slučaj sa čuvenim rečima iz *Glasa tišine /The Voice of the Silence/*: »Um je veliki ubica stvarnog«.*)

Kaže se da na planu *Manasa* postoje dva velika nivoa, koji se zovu *Rūpa* i *Arūpa*. Niži je oblast »imena i forme«, *Nāma* i *Rūpa*. U ovom slučaju reč »forma« znači organizaciju u prostoru (»našem« trodimenzionalnom prostoru). A to je daleko od toga da bude podudarno sa obrascem u univerzalnom smislu. A *Nāma*, »ime«, ne predstavlja jezik ili lingvistički red, već samo jedan nivo u njemu, nivo procesa »leksacije« ili pridavanja reči (imena) delovima celokupne raznolikosti iskustva, delovima koji se time izdvajaju u napola fiktivnoj izolaciji. Tako nas reč kao što je »nebo«, koja u engleskom može biti tretirana kao reč »daska« (određeno nebo, neko nebo, neba, neka neba, deo neba itd.), navodi da zamišljamo jednu čisto optičku predstavu na način koji bi bio odgovarajući jedino za relativno izolovana čvrsta tela. »Brdo« i »močvara «uveravaju nas da na lokalne promene na tlu ili u sastavu zemljišta gledamo kao na odelite STVARI, skoro nalik na stolove i stolice. Svaki jezik na različit način obavlja ovo veštačko seckanje kontinualnog prostiranja i toka postojećeg. Reči i govor nisu ista stvar. Kao što ćemo videti, obrasci rečenične strukture koji upravljaju rečima važniji su nego same reči.

---

*) Vorf aludira na primedbu teozofa Frica Kunca u odnosu na poznatu teozofsku knjigu *Glas tišine*, koju je napisala Helena Petrovna Blavatski /H. P. Blavatsky/. Prema njoj individualna svest je ubica stvarnosti jer ne dozvoljava da se sazna prava stvarnost, što je moguće tek razvijanjem kosmičke svesti. (Prim. prev.).

Tako nivo *Rūpa* i *Nāma* — na kome se vrši segmentacija oblika i formulacija rečnika — jeste deo lingvističkog reda, ali nekako rudimentaran i ne samodovoljan deo. On zavisi od višeg nivoa organizacije, nivoa na kome se pojavljuju njegove KOMBINATORNE SHEME. To je nivo *Arūpa* — svet obrazaca *par excellence*. *Arūpa*, »besformno«, ne znači bez lingvističke forme ili organizacije, već bez referencije prema prostornom ili vizuelnom obliku, ocrtavanja u prostoru, što je, kao što smo videli na primerima »brda« i »močvare«, važna osobina označavanja na leksičkom nivou. *Arūpa* je oblast obrazaca koji mogu biti »aktuelizovani« u prostoru i vremenu pomoću materijala sa nižih nivoa, ali su sami po sebi indiferentni prema prostoru i vremenu. Takvi obrasci nisu slični značenjima reči, ali su u izvesnom smislu slični načinu na koji se značenje pojavljuje u rečenicama. Oni ne liče na pojedinačne rečenice, već na SHEME rečenica i obrasce rečeničke strukture. Naši lični »umovi« (koji pripadaju području svesti) mogu razumeti takve obrasce na ograničen način pomoću upotrebe matematičkih ili gramatičkih FORMULA, u koje se mogu uneti reči, vrednosti, kvantiteti, itd. Uskoro će biti dat jedan prilično jednostavan primer koji ovo ilustruje.

Direktno kontaktiranje sa *Arūpa* nivoom »mentalnog« plana pomoću ekspanzije svesti moguće je u okviru »kulture svesti«.*) U knjizi Uspenskog *Novi model univerzuma /A New Model of the Universe/* ima uzbudljivih uvida u neobična mentalna stanja koja je ovaj filozof postigao — radi se samo o nagoveštajima, jer ove potpuno »neleksičke« vizije ne mogu biti na

*) »Kultura svesti« /ponegde »evolucija svesti«/ je teozofski termin koji označava projekt nove kulture, koja bi se zasnivala na širenju granica svesti daleko preko okvira individualne svesti. (Prim. prev.).

zadovoljavajući način izražene rečima. On govori o području »pokretnih hijeroglifa« koji su u potpunosti sastavljeni od »matematičkih relacija«, i o grananju i širenju takvog »hijeroglifa« sve dok ne pokrije ceo jedan aspekt univerzuma. Matematičke sklonosti Uspenskog i njegovo proučavanje stvari kao što su ne-euklidske geometrije, hiper-prostor i odnos vremena i svesti mogli su da ga dovedu do naglašavanja matematičkih analogija. Matematika je posebna vrsta jezika, razvijena iz posebnih rečenica koje sadrže numeričke reči, 1, 2, 3, 4, 5,......x, y, z, itd. Ali i svaki drugi tip rečenice bilo kog jezika je takođe potencijalni nukleus jednog dalekosežnog sistema. Vrlo mali broj ljudi je sposoban da dostigne takvu svest kao trajno stanje; ipak mora da su mnogi matematičari i lingvisti doživeli u jednom kratkotrajnom blesku iskustvo takvog »viđenja« celokupnog sistema odnosa za koje se nikada pre nije slutilo da obrazuju neko jedinstvo. Sklad i naučna lepota u celom ovom ogromnom sistemu trenutno utapaju u bujicu estetskog ushićenja svakog ko doživi takvo »viđenje«. »Videti«, na primer, kako svi elementarni engleski glasovi (»fonemi«) i njihova grupisanja jesu usklađeni pomoću jednog zamršenog ali ipak sistematičnog zakona u sve moguće oblike engleskih jednosložnih reči smisaonih ili besmislenih postojećih ili još nesmišljenih, isključujući sve ostale oblike isto tako neizbežno kao što hemijska formula nekog rastvora isključuje sve osim određenih oblika kristala — ovo može zaista biti jedno izuzetno iskustvo.

Da bih pokazao celokupnu formulu za pomenuti zakon ili obrazac — takozvanu »morfofonemsku strukturalnu formulu« — bio bi mi potreban veliki komad papira. Ja mogu, međutim, da izrazim njenu sažetu formu kao

$$\begin{array}{c} O,\ C - ng, C_1C_2, C_3C_4, \text{ itd.} \ldots \\ s \pm C_mC_n + V + (V_1)\ O, \pm (r, w, y); \\ C - h,\ C'_1C'_2,\ C'_3C'_4, \text{ itd.} \ldots \\ C'_m\ C'_n \pm (t/d,\ s/z,\ st/zd). \end{array}$$

Ova formula zahteva da engleske reči budu simbolizovane ili »spelovane« u skladu sa standardnom fonemskom transkripcijom onog tipa koji je Leonard Blumfild opisao u svojoj knjizi »Jezik« /*Language*/. U ovom sistemu dvoglasni samoglasnici moraju biti predstavljeni čistim samoglasnikom (V) praćenim sa *w* ili *y* iz skupa (r, w, y), tako da se »note« simbolizuje kao *nowt* (ili *newt*, zavisno od dijalekta), »date« je *deyt*, »ice« je *ays*. Da je ova analiza na fizičkom ili akustičkom nivou korektna pokazuje činjenica da ako obrnemo gramofonski snimak reči »ice«, dobijamo zvuk koji zvuči kao *sya*, a ako kažemo pravilno u gramofon *sya*, i opet obrnemo snimak, aparat će reći »ice«. U engleskom je ova analiza tačna takođe i na strukturalnom nivou koji je dva stepena iznad akustičkog, jer se vidi da je *ys* iz *ays (ice)* u delokrugu istog obrasca kao *ls* iz *els* (else), *ns* iz *sins* (since), *ts* iz *hats*, itd. — što je deo opšte arhitektonske sheme pojavljivanja dva suglasnika zajedno.

Dalje, čitanjem zareza u ovoj formuli kao »ili«, vidimo da je ona ekvivalentna velikom nizu sporednih formula. Jedna od najprostijih od njih O + V + C — h (obratite pažnju kako je to sadržano u velikoj formuli), što znači da reč može početi bez suglasnika i sa bilo kojim samoglasnikom, praćenim sa bilo kojim suglasnikom izuzev *h* — što nam daje reči kao što su »at«, »or«, »if«. Zamenjujući prvi termin sledećim simbolom iz velike formule, dobijamo: C — ng + V + C — h, što znači da reč, završavajući se kao i u prethodnom slučaju, može da počinje bilo kojim pojedinačnim engle-

skim suglasnikom izuzev *ng* kao u reči »sing« (taj glas bi trebalo pisati jednim simbolom, ali ću ja, iz obzira prema slagaču, upotrebiti uobičajeni digraf). Ovaj obrazac daje nam dugi niz reči kao što su »hat«, »bed«, »dog«, »man« i dozvoljava nam da kujemo nove kao što su »tig«, »nem«, »zib«, ali ne — što treba uočiti — *ngib* ili *zih*.

Dovde su obrasci jednostavni. Odsada postaju komplikovani! Formula u ovom skraćenom obliku zahteva da joj bude priložen čitav niz listi raznih suglasnika, sličnih listama za perionicu rublja, od kojih je svaka predstavljena jednim od simbola C_1,C_2 itd. Formula C_1C_2 znači da reč možete započeti bilo kojim suglasnikom sa liste C_1 i nastaviti bilo kojim sa liste C_2, koja međutim sadrži samo *r* i *l*. Pošto, na primer, C_1 sadrži *p, b, f*, možemo imati reči kao što su »pray«, »play«, »brew«, »blew«, »free«, »flee« i kovanice bez značenja »frig«, »blosh«, itd. Ali pretpostavimo da želimo reči koje počinju glasovima *sr, zr, tl*, ili *dl*. Obraćamo se našoj listi C_1, ali na naše iznenađenje tamo nema *s, z, t*, ni *d*. Zbunjeni smo. Uzimamo ostale naše liste, ali ni one nam ne pomažu. Ne postoji način kombinovanja naših lista u skladu sa ovom formulom da bi se dobile ovakve početne kombinacije. Sasvim je očigledno da uopšte nema takvih engleskih reči; i, štaviše, svaki budući Luis Karol /Lewis Carroll/ ili Edvard Lir /Edward Lear/ će na neki misteriozan način odbiti da kuje takve reči.*) Ovo pokazuje da kovanje reči nije akt slobodne imaginacije, čak ni u najnesputanijim uzletima besmisla, već stroga upotreba već shematizovanog materijala. Zamoljen da izmisli forme koje nisu

---

*) Karol i Lir su bili posebno naklonjeni kovanju potpuno novih reči, koje često nisu ni imale neko određeno značenje. (Prim. prev.).

već nagoveštene u shematizaciji njegovog jezika, govornik ostaje bez odgovora, na isti način kao kada bi se od njega tražilo da napravi pržena jaja bez jaja.

Tako ova formula obuhvata svaku kombinaciju koju engleske jednosložne reči i rečima slične forme imaju, a isključuje svaku kombinaciju koju one nemaju i ne mogu imati. U njoj je sadržano *mpst* iz »glimpsed«, *ksths* iz »sixths«, *ftht* iz »he fifthed it«, *nchst* iz neobičnog ali mogućeg »thou *munchst* it greedily«, i mnoštvo drugih »rogobatnih zvukova koji teku glatko iz naših usta, ali bi zbunili i ostavili bez daha jednog Kvintilijana«. U isto vreme ova formula ISKLJUČUJE brojne glatke, ali za nas teške (jer su neshematizovane) kombinacije, kao što su *litk, fpat, nwleng, dzogb,* i još hiljade drugih, koje su moguće i lake za izgovor u nekim jezicima, ali ne i u engleskom.

Očigledno je da se iza naših jednosložnih reči nalazi skrivena jedna neslućeno kompleksna organizacija, i da je stara izreka »reci to jednosložnim rečima«, kao metafora za jednostavnost, potpuno besmislena sa stanovišta dubljeg uvida u ovu stvar! Ali ipak ovaj stari kliše nesvesno pruža novom uvidu svedočanstvo za istinu da su oni koji lako i tečno koriste zamršene sisteme jezika potpuno slepi i gluvi za sāmo postojanje ovih sistema, dok im se na njih, ne bez većih teškoća, ne ukaže.

I izreka »koliko gore, toliko dole« je veoma primenljiva u ovom slučaju. Kao što dole, na fonološkom planu jezika, obrasci koji su izvan žiže lične svesti vladaju smislenim ponašanjem, tako je to i na višim planovima jezika, koje zovemo izražavanjem misli. Kao što ćemo videti u drugom delu ovog izlaganja, mišljenje takođe prati čitavu mrežu koloseka koja je rasprostrta u okvirima datog jezika, organizaciju koja se može sistematično usredsređivati na izvesne delove stvarnosti,

izvesne aspekte inteligencije, i može sistematski odbacivati druge, koji su opet naglašeni u drugim jezicima. Pojedinac je sasvim nesvestan ove organizacije i potpuno obavijen njenim neraskidivim nitima.

II

U prvom delu smo videli da, kada se radi o jezičkim i mentalnim pojavama, smisleno ponašanje (ili, što je isto, i ponašanje i smisao, u meri u kojoj su međusobno isprepleteni) jeste diktirano jednim specifičnim sistemom ili organizacijom, nekom vrstom »geometrije« koju sačinjavaju formalni principi karakteristični za svaki jezik. Ova organizacija je nametnuta izvan uzanog kruga individualne svesti, čineći od ove svesti samo marionetu čiji se jezički manevri održavaju u nevidljivim i neraskidivim okovima obrazaca. To izgleda kao kada bi individualni um, koji izabire reči ali je u velikoj meri nesvestan obrazaca, bio pod kontrolom višeg, daleko razumnijeg uma, koji ima vrlo malo pojma o kućama, krevetima i činijama za supu, ali može da sistematizuje i matematizira u meri i obimu kojima nijedan školovani matematičar nikada ne bi mogao ni izdaleka da se približi.

I sada se pojavljuje jedna značajna činjenica o ljudskom bratstvu — da su u ovom smislu sva ljudska bića slična. U meri u kojoj to možemo prosuditi sa pozicija sistematike jezika, viši um, ili »nesvesno« jednog papuanskog lovca na ljudske glave može da matematizira isto tako dobro kao Ajnštajnov; i obrnuto, naučnik i prost čovek, učen čovek i urođenik, upotrebljavaju svoju individualnu svest na jednako malouman način, i upadaju u slične vrste logičkih ćorsokaka. Oni su isto tako nesvesni veličanstvenih i neumitnih sistema

koji ih kontrolišu kao što govedar nije svestan kosmičkih zraka. Njihovo razumevanje procesa uključenih u njihov govor i rezonovanje jeste sasvim površno i pragmatičko, pa se može porediti sa načinom na koji malo dete razume radio, kad ga uključuje tako da bi prizvalo priču za laku noć. Štaviše, ljudi pokazuju izrazitu sklonost da ovo neznanje predstave kao vrlinu, da osuđuju napore za bolje razumevanje funkcionisanja uma kao »nepraktične«, ili kao »teorije«, ukoliko se desi da je taj koji osuđuje neobrazovan, odnosno kao »metafiziku«, »misticizam« ili »epistemologiju«, ako se on služi tradicionalno korektnom naučnom terminologijom. Za istraživače jezika zapadna kultura posebno je rezervisala svoju najveću škrtost u priznanjima za zasluge i svoje najoskudnije nagrade, i to uprkos toga što to nužno protivureči prirodnoj ljudskoj tendenciji da se jezik smatra, tajanstven kakav jeste, najzanosnijim predmetom — predmetom o kome ljudi vole da nenaučno govore i razmišljaju, beskrajno diskutujući o značenju reči, ili o čudnom govoru čoveka iz Bostona kako se to čini čoveku iz Oškoša /Oshkosh/, ili obrnuto.

Viši um bi, izgleda, mogao da ostvari bilo kakvu vrstu intelektualnih veština, ali ne i da »bude svestan« na personalnom nivou. To jest, on se ne usredsređuje na praktične stvari i na lični ego u njegovoj ličnoj, neposrednoj okolini. Izvesni snovi i izuzetna mentalna stanja mogu nas voditi do pretpostavke da je on svestan na njegovom vlastitom nivou, a povremeno njegova svest može i da se »probije« do ličnosti; ali ako isključimo tehnike kao što je joga, on se obično ne spaja sa individualnom svešću. Mi bismo mogli da ga nazovemo višim egom, imajući na umu izrazitu karakteristiku koja se pojavljuje u svim jezicima, i jednu upadljivu sličnost sa ličnim *ja;* naime, da on organizuje svoje sisteme oko tri ili više zameničkih kategorija

koje se odnose na »ličnost«, a koje su okupljene oko jedne koju nazivamo prvo lice jednine. Ovo može da funkcioniše u bilo kom jezičkom sistemu — dete može da nauči bilo koji jezik sa istom lakoćom, od kineskog sa njegovim odvojeno intoniranim i naglašenim jednosložnim rečima, do jezika nutka sa ostrva Vankuver, sa njegovim čestim rečenicama koje se sastoje od jedne reči — kao što je *mamamamamahln'iqk'okmaqama* — — »Svi oni su činili tako zbog njihove osobine da liče na bele ljude«.[2])

Zbog ove sistematske konfigurativne prirode višeg uma, »shematski« aspekt jezika uvek premašuje i kontroliše »leksaciju« (*Nāma*) ili aspekt pridavanja imena. Stoga su značenja posebnih reči manje važna nego što smo mi skloni da zamišljamo. Rečenice, a ne reči, jesu suština govora, baš kao što su jednačine i funkcije, a ne sami brojevi, stvarna sadržina matematike. Svi mi grešimo u našem opštem uverenju da bilo koja reč ima neko »precizno značenje«. Videli smo da viši um operiše simbolima koji nemaju fiksiranu referenciju prema bilo čemu, već podsećaju na blanko čekove koji se popunjavaju prema potrebi, i koji predstavljaju bilo koju vrednost date promenljive, kao simboli tipa C i V iz formule citirane u prvom dêlu, ili x, y i z u algebri. Na Zapadu postoji čudno shvatanje da su antički narodi koji su zasnovali algebru učinili veliko otkriće, iako ljudsko nesvesno čini tako nešto već eonima! Iz istog razloga, stare Maje i stari Indusi su sa svojim zadivljujućim ciklusima astronomskih brojeva postupali

[2]) Ova reč, ili rečenica, sadrži samo jednu *Nāmu* ili leksaciju *mamahl*, ili »osoba bele rase«. Sve ostalo su gramatički obrasci koji mogu da se odnose na bilo šta. Nutka osnova, ili *Nāma* za »lutku«, sa istim operacijama izvedenim nad njom, značila bi »svi oni su činili tako zbog njihove lutkastosti«.

čisto ljudski. Međutim, ne bi trebalo da napravimo grešku pa da mislimo da reči, čak i onda kada ih koristi niži individualni um, predstavljaju suprotan pol u odnosu na ove promenljive simbole, da jedna reč IMA precizno značenje, da stoji za datu stvar, i da čini JEDNU vrednost promenljive.

Čak i niži um je shvatio nešto od algebarske prirode jezika; tako da su reči negde između promenljivih simbola čistog shematizma (*Arūpa*) i istinskih utvrđenih kvantiteta. Deo značenja koji je u rečima, i koji možemo nazvati »referencija«, samo je relativno utvrđen. Referencija reči je pod punom kontrolom rečenica i gramatičkih obrazaca u kojima se one pojavljuju. A iz nenađujuće je na koju minimalnu količinu ovaj elemenat referencije može biti sveden. Rečenica »Otišao sam čak tamo dole samo zato da bih video Džeka« sadrži samo jednu utvrđenu konkretnu referenciju, naime reč »Džek«. Ostalo je shema koja se ne odnosi ni na šta posebno; čak ni reč »videti« očigledno ne znači ono što bi se moglo pretpostaviti, naime, primiti vizuelnu predstavu.

Ili opet, kod referencije reči bavimo se veličinom deleći je u klase veličina — malo, srednje, veliko, ogromno, itd. — ali veličina objektivno nije podeljena u klase već je čisti kontinuum relativnosti. Ipak o veličini stalno mislimo kao o skupu klasa zato što jezik segmentira i imenuje iskustvo na taj način. Reči za broj mogu da se odnose, ne na broj kao nešto prebrojivo, već na klase brojeva sa elastičnim granicama. Tako engleska reč »nekoliko« podešava svoj obim u skladu sa veličinom, važnošću ili retkošću referencije. »Nekoliko« kraljeva, bojnih brodova ili dijamanata može biti samo tri ili četiri, dok »nekoliko« zrna graška, kišnih kapi ili listića čaja može biti trideset ili četrdeset.

Vi možete reći, »Da, to je naravno tačno za reči kao što su veliki, mali i slično; one su jasno relativni termini, ali reči kao što su pas, drvo ili kuća su različite — svaka imenuje jednu određenu stvar«. No nije tako; i ove reči su u istoj grupi kao »veliko« i »malo«. Reč »Reks«, izgovorena od određene osobe, u određeno vreme, može se odnositi na određenu stvar, ali reč »pas« se odnosi na klasu sa elastičnim granicama. Granice takvih klasa su različite u različitim jezicima. Možda mislite da »tree« /drvo, isključivo kao biljka koja raste/ znači istu stvar svuda i za svakoga. Nije uopšte tako. Poljska reč koja označava »tree« takođe obuhvata i značenje »wood« /drvo kao građa/.*) Kontekst ili rečenični obrazac određuje na koju vrstu predmeta se ova poljska reč (ili bilo koja reč, u bilo kom jeziku) odnosi. U hopiju, jednom jeziku američkih Indijanaca iz Arizone, reč koja znači »pas«, *pohko*, uključuje u svoje značenje i životinju-ljubimca i domaću životinju bilo koje vrste. Tako će se za »orla-ljubimca« u hopiju doslovno reći »orao-pas«; i pošto je tako utvrdio kontekst, Indijanac Hopi može potom za istog tog orla reći »*pohko* toga i toga«.

Ali da ova činjenica ne bi bila odbačena kao ćudljivost »primitivnog« jezika (a nijedan jezik nije »primitivan«), bacimo još jedan pogled na naš dragi engleski. Uzmimo reč »hand« /ruka/. U izrazu »his hand« /njegova ruka/ ona označava jedan deo ljudskog tela, u izrazu »hour hand« /satna kazaljka na časovniku/, ona se odnosi na izrazito različit predmet, u frazi »all hands on deck« /svi mornari na palubu/, ona označava nešto sasvim drukčije, u »a good hand at gardening« /spretnost u baštovanstvu/ opet nešto drugo, u »he

*) Ovo je slučaj i u srpskohrvatskom. Ni mi nemamo dve reči za drvo-biljku i drvo-građu. (Prim. prev.).

held a good hand (at cards)« /išla mu je karta/ odnosi se na nešto treće, dok se u »he got the upper hand« /nadvladao je/ ne odnosi ni na šta, već se rastvorilo u shemi orijentacije. Ili posmatrajmo reč »bar« /poluga, reza, brana, prepreka, smetnja, tezga, itd./ u izrazima: »iron bar« /gvozdena pregrada/, »bar to progress« /zapreka napretku/, »he should be behind bars« /on bi trebalo da je u zatvoru/, »studied for the bar« /izučio za advokata/, »let down all the bars« /srušiti sve prepreka/, »bar of music« /notna pregrada/, »sand bar« /peščani sprud, nanos/, »candy bar« /šećerlema/, »mosquito bar« /mreža na prozorima protiv komaraca/, »bar sinister« /znak nezakonitog rođenja/, »bar none« /bez izuzetka/, »ordered drinks at the bar« /naručio piće u baru/!

No vi možete reći da su ovo popularni idiomi, a ne izrazi koji pripadaju naučnoj i logičkoj upotrebi jezika. Da li zaista? Pretpostavlja se da je reč »electrical« /električni/ naučni termin. Da li znate na šta se on odnosi? Da li znate da »electrical« u »electrical apparatus« /električni aparat/ nije isto što i »electrical« u »electrical expert« /stručnjak za elektriku/? U prvom slučaju ovaj izraz označava električnu struju u aparatu, ali u drugom ne označava električnu struju u stručnjaku. Kada reč kao što je »group« /grupa/ može da označava ili niz faza u nekom vremenskom intervalu ili gomilu predmeta na podu, njen elemenat referencije je neznatan. Referenti naučnih termina su često na jedan zgodan način neodređeni i izrazito pod uticajem obrazaca u kojima se pojavljuju. Vrlo je sugestivno da ova karakteristika, koja je daleko od toga da bude znak konformizma i uskogrudosti, jeste najizraženija u intelektualnom govoru, i — čudno je reći — u jeziku poezije i ljubavi! A to i mora da bude tako jer nauka, poezija i ljubav jesu slični u tome što predstav-

ljaju »uzlete« iznad i dalje od ropskog sveta bukvalne referencije i dosadnih prozaičnih detalja; što su pokušaji širenja tričave skučenosti ličnih vidika; što su uzdizanja prema *Arūpi*, prema svetu beskonačne harmonije, saosećanja i reda, svetu nepromenljivih istina i večnih stvari. I dok su sve reči prilično jadne u samom njihovom »slovu koje ubija«*) /tj. referenciji/, izvesno je da i naučni termini kao »sila«, »prosečan«, »pol«, »alergičan«, »biološki«, nisu manje jadni u tom smislu, i na njihov poseban način ništa određeniji u referenciji nego »sladak«, »divan«, »ushićenje«, »opčinjenost«, »duša i srce«, ili »zvezdana prašina«. Verovatno ste čuli za »zvezdanu prašinu« — šta je to? Da li je to mnoštvo zvezda, vrsta dekorativnog svetlucajućeg praška, tlo planete Mars, Mlečni Put, stanje snivanja na javi, poetska mašta, novogodišnje prskalice, spiralna nebula, predgrađe Pitsburga, ili popularni song? Ne znate, niti iko to zna. Ova reč — jer ona predstavlja samo jednu LEKSACIJU, ne dve — nema svoju vlastitu referenciju. Neke reči imaju takvu osobinu.[3]) Kao što smo videli, referencija je manji deo značenja, a shematizam veći. Nauka, traganje za istinom, jeste vrsta božanske ludosti, slično ljubavi. A muzika — ne pripada li i ona istoj kategoriji? Muzika je kvazi-jezik u potpunosti zasnovan na shematizmu, bez razvijanja leksacije.

---

*) Ovde Vorf aludira na tekst Novog Zaveta: ..... ne po slovu nego po duhu, jer slovo ubija, a duh oživljava«. (Korinćanima poslanica druga, 3:6). (Prim. prev.).

[3]) Uporedite sa ovim reči »kith« i »throe« koje nemaju značenja; i njihov zbunjujući efekat van shema »kith and kin« /»prijatelji i srodnici«, reč »kith« pojedinačno ne znači ništa i jedino u ovoj strukturi zajedno sa »kin« označava ovu frazu, ali ne i neki njen deo/ i »in throes of« /»u mukama«, za »throe« važi isto što i za »kith«/.

Ponekad uticaj obrazaca na referenciju daje zabavne rezultate, kada obrasci začinju značenja sasvim tuđa izvornoj leksičkoj referenciji. Ovo potpuno zbunjuje niži um; on ne može da shvati da je podređen dejstvu prinudnih formula, pa hitro i sa radosnim olakšanjem pribegava svom omiljenom očiglednom tipu objašnjenja — čak i »vidi« i »čuje« stvari koje podržavaju takvo objašnjenje. Reč »asparagus«, pod udarom čisto fonetskih engleskih obrazaca tipa koji je ilustrovan formulom datom u prvom dêlu, preuređuje se u »sparagras«; i tada, budući da je »sparrer« dijalektska forma reči »sparrow« /vrabac/, dolazimo do »sparrow grass« /vrapčeva trava/ i tako do dogmatski usvojenog shvatanja u odnosu vrabaca i ove »trave«. »Cole slaw« dolazi od nemačke reči *Kohlsalat*, »kupus salata«, ali pod pritiskom obrasca koji ima tendenciju da je pretvori u »cold slaw« /hladna salata/ proizvodi u nekim područjima novu leksaciju »slaw«, i novo jelo »hot slaw« /vruća salata/! Deca, naravno, stalno reshematizuju, ali pritisak primera odraslih postepeno vraća njihov jezik ka normi; ona uče da Misisipi /Mississippi/ nije gospođa Sipi /Mrs. Sippy — misis Sipi/, i da ekvator nije menanžerijski lav /menagerie lion/ već imaginarna linija /imaginary line/.*) Ponekad ni zajednica odraslih ne poseduje posebno znanje koje je potrebno za korekcije. U nekim delovima Nove Engleske, persijske mačke određene vrste nazivaju se »coon cats«, i ovo ime dovelo je do shvatanja da su one hibrid mačke i rakuna (»coon«). Osobe koje ne poznaju biologiju često čvrsto veruju u ovo, jer pritisak lingvističkog obrasca (ime životinje 1, koje modifikuje ime životinje 2) uzrokuje da oni »vide« (ili, kako psiholozi kažu,

---

*) Ove sintagme se veoma slično izgovaraju. (Prim. prev.).

»projektuju«) objektivne osobine rakuna kao da se nalaze na telu mačke — one pokazuju njen rundav rep, dugačku dlaku i druge karakteristike. Meni je poznat jedan stvarni slučaj žene koja je posedovala lepu persijsku mačku pomenute vrste, i koja je imala običaj da uvek protestuje zbog toga što joj njena prijateljica nije verovala da se radi o potomku rakuna i mačke: »Ali samo je POGLEDAJ — taj rep, te čudne oči — zar ne vidiš to?« Njena obrazovana prijateljica bi joj odgovorila: »Ne budi luda, misli malo o biološkim zakonima; rakuni ne mogu da se pare sa mačkama, oni i mačke pripadaju različitim porodicama«. Ali ova dama je bila toliko sigurna u svoje ubeđenje da se obratila nekom eminentnom zoologu da joj to potvrdi. Kažu da je on rekao na besprekorno diplomatski način: »Ako Vam se sviđa da tako mislite, samo nastavite«. On je bio čak svirepiji od tebe«, obrecnula se ona kasnije na svoju prijateljicu, i ostala uverena da je njen ljubimac nastao kao posledica susreta između rakuna-zavodnika i neke nastrane mačke! Na baš takav način, ali na mnogo širem planu je satkan veo Maje /web of *Māyā*/*), iluzija stvorena u potpunoj usmerenosti na svoje vlastito *ja*. Čuo sam da su pomenute mačke dobile ime po nekom kapetanu Kunu (Coon), koji je na svome brodu doneo prve od ovih persijskih mačaka u državu Mejn.

U suptilnijim stvarima svi mi, i ne znajući to, projektujemo lingvističke relacije nekog posebnog jezika na univerzum, i VIDIMO ih tamo, isto kao što je naša dobra dama VIDELA lingvističku relaciju (Coon = raccoon) kao sasvim uočljivu na svojoj mački. Kažemo »vidi onaj talas« upotrebljavajući isti obrazac kao kada

*) Termin Maja /*Māyā*/ označava u kasnim Upanišadama veo iluzije od koga je satkana naša predstava stvarnosti (stvarnost onakva kakvom je vide ljudi). (Prim. prev.).

kažemo »vidi onu kuću«. Ali bez projekcije jezika niko nikada nije video pojedinačni talas. Mi vidimo površinu koja je u stalno promenljivom talasnom kretanju. U nekim jezicima ne može se reći »jedan talas«; u tom smislu oni su bliži stvarnosti. Indijanci Hopi kažu *walalata*, »pojavljuje se mnoštvo talasanja«, i mogu da skrenu pažnju na jedno mesto u ovom talasanju baš kao i mi. Ali zato što talas u stvari sam po sebi ne može postojati, oblik koji odgovara našem singularu, *wala*, nije ekvivalentan engleskoj reči »talas«, već znači »pojavljuje se uzburkanost«, kao kada sud sa tečnošću iznenada protresemo.

Engleski obrazac tretira rečenicu »ja držim to« na sasvim isti način kao »ja udaram to«, »ja cepam to«, i hiljade drugih stavova koji se odnose na radnje koje izazivaju promene na materiji. Ipak, jasno je da »držati« nije radnja već stanje uzajamnih položaja. Ali mi o tome tako, mislimo, čak to i vidimo kao radnju, zato što jezik gradi ovu propoziciju na isti način na koji gradi jednu mnogo širu klasu propozicija koje se tiču kretanja i promena. Mi PRIPISUJEMO radnju onome što zovemo »držati« zato što formula »supstantiv + + glagol = vršilac radnje + njegova radnja« jeste fundamentalna u našim rečenicama. Tako smo prisiljeni da u mnogim slučajevima u prirodi vidimo mnoge fiktivne aktivne entitete, prosto zato što obrasci naše rečenice zahtevaju da naši glagoli, kada nisu u imperativu, imaju ispred sebe supstantive. Mi smo obavezni da kažemo »to je blesnulo« ili »svetlost je blesnula«, uspostavljajući jednog vršioca radnje, TO ili SVETLOST, da bi ovaj izveo ono što nazivamo radnjom, BLESNUTI. Ali bleštanje i svetlost su isto; ne postoji tu nikakva stvar koja nešto čini, i nikakvo činjenje. Hopi kažu samo *rehpi*. Hopi može imati glagole bez subjekta, i ovo daje tom jeziku snagu logičkog sistema za razumevanje izve-

snih aspekata kosmosa. Naučni jezik, budući da je zasnovan na zapadnom indoevropskom, a ne na hopiju, čini isto ono što i mi činimo, vidi ponekad radnje i sile tamo gde mogu postojati jedino stanja. Zar ne uviđate da je moguće da naučnici, isto kao i dame sa mačkama, i jedni i drugi ne znajući to, projektuju jezičke obrasce određenog tipa jezika na univerzum, i VIDE ih tamo, uočljivo predstavljene na samom licu prirode? Promena jezika može izmeniti naše shvatanje kosmosa.

Sve ovo tipično je za način na koji naš niži individualni um, uhvaćen u za njegove metode nedokučivom širem svetu, upotrebljava svoj čudni dar jezika da bi izatkao veo Maje ili iluziju, da bi napravio privremenu analizu stvarnosti a onda je smatrao konačnom. Zapadna kultura je otišla najdalje u tome, najdalje u odlučnoj iscrpnosti privremene analize, i najdalje u odlučnosti da ovu smatra konačnom. Prepuštanje iluziji zapečaćeno je zapadnim indoevropskim jezikom, a put oslobođenja od iluzije, za Zapad, leži u širem razumevanju jezika nego što to sam zapadni indoevropski može da pruži. Ovo je »Mantra joga« zapadne svesti, sledeći veliki korak koji je ona sada spremna da poduzme. To je verovatno najpogodniji način da zapadni čovek započne onu »kulturu svesti« koja će ga odvesti do velikog prosvetljenja.

Uz to treba reći da se kroz ovu vrstu razumevanja jezika dostiže velika faza ljudskog bratstva. Jer naučno razumevanje veoma različitih jezika — ne nužno u smislu da se oni govore, već da se analizira njihova struktura — predstavlja lekciju u bratstvu, i to bratstvu u smislu univerzalnog humanog principa — bratstvu »sinova Mane». Ono nas podstiče da prevaziđemo granice lokalnih kultura, nacionalnosti, fizičkih osobenosti zvanih »rasa«, i da otkrijemo da su u svojim jezičkim sistemima — mada se ovi sistemi uveliko razlikuju —

— da su u redu, harmoniji i lepoti ovih sistema, u njihovim odgovarajućim suptilnostima i prodornim analizama stvarnosti, svi ljudi jednaki. Ova činjenica je nezavisna od stepena evolucije u pogledu materijalne kulture, divljaštva, civilizacije, etičkog ili moralnog razvoja, itd. I to je neverovatno iznenađujuća stvar za kulturnog Evropljana, stvar koja ga šokira i koja za njega zaista predstavlja gorku pilulu! Ali to je istina; najsiroviji divljak može nesvesno, bez napora i sa lakoćom da manipuliše jezičkim sistemom koji je tako komplikovan, višestruko sistematizovan i intelektualno teško razumljiv da zahteva od naših najvećih naučnika da mu posvete ceo život, ukoliko žele da opišu njegovo funkcionisanje. Manaski plan i »viši ego« dati su svima, i evolucija ljudskog jezika bila je upotpunjena, i razasuta u svojoj divnoj potpunosti TAMO i AMO po Zemlji, u vreme koje davno prethodi najstarijim ruševinama koje su se ikada pretvorile u prah.

Lingvističko znanje vodi razumevanju mnoštva različitih a čudesnih sistema logičke analize. Kroz njega, svet kakav se vidi sa raznorodnih stanovišta drugih društvenih grupa, koji smo mi zamišljali kao nešto strano, postaje razumljiv u novim terminima. Ta stranost pretvara se u novi i često razjašnjujući način gledanja na stvari. Uzmimo japanski. Pogled na Japance koji stičemo izvana, posmatrajući politiku vlade ove zemlje, nipošto ne ostavlja utisak nečega što unapređuje bratstvo.*) Ali prilaz Japancima kroz estetsku i naučnu procenu njihovog jezika menja ovu sliku. TO omogućuje shvatanje srodstva na kosmopolitskom nivou duha. Jedan divan obrazac ovog jezika dozvoljava da njegove rečenice mogu imati dva subjekta različitog ranga. Nama je bliska ideja dve vrste OBJEKATA za

*) Ovaj tekst je pisan 1941. godine. (Prim. prev.).

naše glagole, neposrednog i udaljenijeg cilja, ili direktnog i indirektnog objekta, kako se oni obično nazivaju. No verovatno nikad nismo razmišljali o mogućnosti slične ideje primenjene na SUBJEKTE. Ova ideja se ostvaruje u japanskom. Dva subjekta — nazovimo ih subjekt 1 i subjekt 2 — označena su česticama *wa* i *ga*, a dijagram bi mogao da ih prikaže pomoću linija povučenih od svake subjekatske reči, tako da bi ove dve linije konvergirale ka istoj predikaciji, dok bi engleska rečenica mogla imati samo jedan subjekt, sa jednom linijom prema predikatu. Primer bi predstavljao način da se kaže »Japan je planinska zemlja« : »Japan$_1$ planina$_2$ (su) mnogo«;[4]) ili »Japan, s obzirom na svoje planine su mnogo«. »Džon je dugonog« bi bilo »Džon$_1$ noga$_2$ (su) dugi«. Ovaj obrazac ispoljava krajnju jezgrovitost uz veliku preciznost. Umesto našeg neodređenog »planinski«, Japanci mogu, sa jednakom sažetom formulacije, razlikovati značenje reči »planinski« u smislu da planine nisu uvek visoke ali je zemlja bogata njima, od drugog značenja, da su planine visoke iako zemlja nije bogata njima u odnosu na celu površinu. Vidimo kako bi logičke upotrebe ovog obrasca dale japanskom jeziku veliku moć za jezgrovite naučne operacije sa idejama, kada bi ova moć mogla biti pravilno razvijena.

Onog momenta kada počnemo sa nepristrasnim naučnim ISTRAŽIVANJEM jezika, kod naroda i kultura najskromnijeg izgleda nalazimo izvanredna, uspešna i naučna sredstva izražavanja, nepoznata zapadnim indoevropskim jezicima i mentalitetima. Algonkijskim jezicima govore veoma prosti ljudi, Indijanci koji se bave lovom i ribolovom, ali oni su prava čuda analize i sin-

---

[4]) »Su« je u zagradama jer je »biti mnogo« izraženo jednom reči, koja je slična glagolu. U japanskom se obično ne upotrebljava množina.

teze. Jedna gramatička finesa koja im je svojstvena naziva se obviativ. To znači da njihove zamenice imaju četiri lica umesto tri, ili gledano sa naše tačke gledišta da imaju dva treća lica. Ovo pomaže sažetom opisu komplikovanih situacija, za čije opisivanje bismo mi morali da pribegnemo nezgrapnoj frazeologiji. Predstavimo njihovo treće i četvrto lice dodavanjem brojeva 3 i 4 našim pisanim rečima. Algonkijci bi mogli ispričati priču o Viljemu Telu ovako: »Viljem Tel je pozvao njegovog$_3$ sina i rekao mu$_4$ da mu$_3$ donese njegov$_3$ luk i strelu, koje$_4$ mu$_3$ je on$_4$ tada doneo. On$_3$ mu$_4$ je rekao da stane mirno i postavi jabuku na njegovu$_4$ glavu, tada je uzeo njegov$_3$ luk i strelu i rekao mu$_4$ da se ne plaši. Onda je on$_3$ nju$_4$ strelom skinuo sa njegove$_4$ glave a da ga$_4$ pri tome nije povredio«. Takva sredstva bi u velikoj meri pomogla specifikaciji naših složenih pravnih situacija, oslobodivši nas fraza kao što su »stranka prve strane« i »gorepomenuti Džon Dou će, sa svoje strane, itd.«.

Čičiva jezik blizak zulu jeziku, kojim govori jedno pleme nepismenih Crnaca u istočnoj Africi, ima dva prošla vremena, jedno za prošle događaje za sada prisutnim rezultatima i uticajima, i drugo za prošlost bez sada prisutnog uticaja. Prošlost koja je zabeležena u spoljašnjim situacijama razlikuje se od prošlosti zabeležene jedino u svesti ili memoriji; tako se pred nama pojavljuje jedno novo shvatanje VREMENA. Neka 1 predstavlja prvi pomenuti vid prošlog vremena, a 2 drugi. Razmotrimo sada ove nijanse u jeziku čičiva: Ja sam došao$_1$ ovde; Ja sam išao$_2$ tamo; on je bio$_2$ bolestan; on je umro$_1$; Hristos je umro$_2$ na krstu; Bog je stvorio$_1$ svet. »Ja sam jeo$_1$« znači da nisam gladan; »Ja sam jeo$_2$ znači da sam gladan. Ako biste bili ponuđeni hranom i kazali: »Ne, ja sam jeo$_1$«, sve bi bilo u redu, ali ako biste upotrebili drugo prošlo vreme, izrekli biste uvre-

du. Teozof koji bi govorio ovim jezikom mogao bi da upotrebi vreme 1 govoreći o nekadašnjoj zapletenosti monada, koja je uzrokovala da ovaj svet bude u svom sadašnjem stanju, dok bi vreme 2 mogao da upotrebi, recimo, kada govori o davnašnjim planetarnim sistemima, koji su danas dezintegrisani i čija je evolucija završena. Ako bi govorio o reinkarnaciji, on bi upotrebio vreme 2 za događaje prošle inkarnacije u njihovom vlastitom sistemu referencije, ali bi upotrebio vreme 1 da bi označio ili implicirao njihovu »karmu«. Moguće je da je ovaj primitvni narod opremljen jezikom koji bi mogao, kada bi postali filozofi ili matematičari, da od njih načini naše najistaknutije mislioce na temu VREMENA.

Ili uzmite Ker d' Alen /Coeur d' Alene/, jezik kojim govori malo indijansko pleme istog imena u Ajdahu /Idaho/. Umesto našeg prostog pojma »uzrok«, koji se zasniva na našem jednostavnom »učiniti da nešto (neko) uradi to«, gramatika ovog jezika traži da oni koji njime govore razlikuju (što oni naravno čine automatski) tri kauzalna procesa, označena sa tri kauzalna glagolska oblika: (1) rast, ili sazrevanje nekog inherentnog uzroka, (2) dodavanje ili uvećavanje putem nekog spoljnog uticaja i (3) sekundarno dodavanje, to jest, dodavanje nečeg što je nastalo pod uticajem procesa (2). Tako, da bi rekli »to je zaslađeno«, oni bi upotrebili oblik 1 ako se radi o šljivi koja je sazrevanjem postala slatka, oblik 2 za šolju kafe zaslađenu šećerom koji je rastvoren u njoj, i oblik 3 za kolače zaslađene sirupom koji je napravljen od rastopljenog šećera. Da su, imajući neku prosvećeniju kulturu, njihovi mislioci izgradili od ovih ovako nesvesnih razlikotanja teoriju trijadičke kauzalnosti, podešenu za naučna posmatranja, oni su mogli da proizvedu vredan intelektualni instrument za nauku. MI bismo možda mogli

da veštački imitiramo takvu teoriju, ali NE bismo mogli da je primenimo, jer NISMO uobičajili da pravimo takve distinkcije spontano i bez napora u svakodnevnom životu. Pojmovi imaju osnovu u uobičajenom, svadnevnom govoru, pre no što će naučni radnici pokušati da ih upotrebe u laboratoriji. Čak i teorija relativnosti ima takvu osnovu u zapadnim indoevropskim (i drugim) jezicima — u činjenici da ovi jezici upotrebljavaju mnoge prostorne reči i obrasce za operisanje vremenom.

Jezik takođe ima značaja i za druge psihološke faktore na nivoima koji su različiti od modernog lingvističkog prilaza, ali koji su od važnosti u muzici, poeziji, literarnom stilu i istočnjačkom mantramu. Ono o čemu sam dosad govorio odnosi se na manaski plan u više filozofskom smislu, na »više nesvesno« ili »dušu« (u smislu koji ovome pridaje Jung). A ono o čemu sada nameravam da govorim odnosi se na »psihu« (u smislu u kome ovaj termin upotrebljava Frojd /Freud/), na »niže« nesvesno, na Manas koji je u jednom posebnom smislu »ubica stvarnog«, na Kāma plan, plan emocija ili, bolje, osećanja (*Gefühl*). U jednom serijskom odnosu koji sadrži nivoe Nāma-Rūpa i Arūpa, ovaj nivo nesvesne psihe je na drugoj strani Nāma-Rūpe od Arūpe, a Nāma ili leksacija na izvestan način posreduje između ovih krajnosti. Otuda psiha predstavlja psihološki korelativ fonemskog nivoa u jeziku, sa kojim je povezana ne strukturalno kao Nāma ili leksacija, ne time što ga upotrebljava kao kocke za gradnju, kao što se pri izgradnji reči upotrebljavaju fonemi (samoglasnici, suglasnici, akcenti itd.), već kao emotivni sadržaj fonema. Postoji jedan univerzalni način povezivanja iskustava *Gefühl*-tipa, koji se iskazuje u laboratorijskim eksperimentima i koji je, čini se, nezavisan od jezika — u osnovi isti kod svih ljudi.

Da nema serijskog ili hijerarhijskog reda koji postoji u univerzumu, moralo bi će reći da ovi psihološki i lingvistički eksperimenti protivureče jedni drugima. U psihološkim eksperimentima ljudski subjekti izgleda da međusobno asociraju doživljaje svetlog, hladnog, oštrog, tvrdog, visokog, lakog, brzog, piskutavog, uskog, itd. u dugom nizu; i obrnuto, doživljanje tamnog, toplog, savitljivog, mekog, tupog, niskog, teškog, sporog, dubokog, širokog itd. u drugom dugom nizu. Ovo se događa bez obzira da li su REČI za tako asocirane doživljaje slične ili ne, ali obični čovek najčešće OPAŽA odnos prema rečima jedino kada je to neki odnos sličnosti u okviru takvih serija u samoglasnicima ili suglasnicima ovih reči, a kada je to odnos kontrasta ili sukoba, on prolazi nezapažen. Opažanje odnosa sličnosti je elemenat osetljivosti prema literarnom stilu ili prema onome što se često, prilično netačno, naziva »muzika reči«. Opažanje relacije sukoba je mnogo teže, i u mnogo većem stepenu znači da je onaj koji to čini oslobođen iluzije; i mada je sasvim »nepoetično«, ono zaista predstavlja kretanje prema Višem Manasu, prema višoj simetriji nego što je simetrija fizičkog zvuka.

Ono što je značajno za našu tezu jeste da jezik, kroz leksaciju, čini onoga koji govori svesnijim izvesnih nejasnih psihičkih senzacija; on stvarno proizvodi svest o nečemu na planovima koji su niži od njegovog sopstvenog plana — a ovakva moć već je u domenu magije. Ima jogijske veštine u moći jezika da ostane nezavisan od činjenica koje pripadaju nižoj psihi, da ih prevlada, sad da ih istakne, sad opet potisne, da modelira tanane prelive u rečima po svojim vlastitim pravilima, bilo da psihički odjek glasova odgovara ili ne. Ako glasovi odgovaraju, njihova psihička svojstva se pojačavaju, pa i laik može to da opazi. Ako ne, psihička svojstva se menjaju da bi se usaglasila sa jezič-

kim značenjem, bez obzira koliko ono bilo nesaglasno sa glasovima, i ovo laik ne opaža.

Tako su samoglasnici *a* (kao u reči »father«) *o, u* asocirani u laboratorijskim testovima sa nizom tamno-toplo-meko, a *e* (englesko *a* u »date«), *i* (englesko *e* u »be«) skupom svetlo-hladno-oštro. Suglasnici su takođe asocirani približno onako kako se moglo očekivati od običnog naivnog osećanja u ovoj stvari. Dešava se to da, kada reč ima akustičku sličnost sa svojim vlastitim značenjem, možemo ovo da opazimo, kao u engleskom »soft« /meko/ i nemačkom *sanft*. Ali kada dođe do suprotnog, to niko ne opaža. Tako nemački *zart* /nežno/ ima tako »oštar« zvuk, uprkos njegovom *a*, da kod osobe koja ne govori nemački pobuđuje svetlo-oštra značenja, ali za Nemca ono »zvuči« MEKO — i verovatno toplo, tamno itd. Još je bolji slučaj engleske reči DEEP /duboko/. Akustička asocijacija ove reči bi trebalo da bude slična onoj koju izazivaju reč PEEP /proviriti/ ili takve besmislene reči kao što su VEEP, TREEP, QUEEP itd., odnosno na svetlo, oštro, brzo. Ali njeno jezičko značenje u engleskom slučajno se odnosi na pogrešnu vrstu doživljaja za takve asocijacije. Ova činjenica potpuno prevladava njen objektivni zvuk, čineći da ona u subjektivnom smislu »zvuči« isto toliko tamna, topla, teška, meka itd. kao da su njeni glasovi stvarno toga tipa. Samo lingvistička analiza, koja oslobađa od iluzija, mada je i nepoetična, otkriva neslaganje između ove dve »muzike« reči, od kojih je jedna više mentalna, a druga više psihička. Manas je kadar da zanemari osobine psihičkog plana, baš kao što je kadar da zanemari i to da li se *x* neke jednačine odnosi na automobile ili ovce. On može projektovati delove svoje vlastite shematizacije na iskustvo, i to na takav način da ga oni izopačuju, da podstiču iluziju, ili pak na

takav način da ga osvetljavaju, i da grade naučne teorije i instrumente istraživanja.

Patandžali /Patanjali/ definiše jogu kao kompletan prekid aktivnosti mnogostrane psihičke prirode.[5]) Videli smo da se ova aktivnost uglavnom sastoji od ličnih i društvenih reakcija duž neopaženih koloseka obrazaca koje postavlja nivo Arūpa, funkcionišući iznad ili iza žiže individualne svesti. Razlog zbog koga je nivo Arūpa izvan vidokruga svesti nije to što je on suštinski različit (kao kada bi bio npr. pasivna mreža), već to što se ličnost, usled evolucije i navike, upravo usredsređuje na pomenutu mnogostranu aktivnost. Smirivanje ove aktivnosti i prekidanje takvog usredsređivanja, iako je teško i zahteva dugotrajnu vežbu, predstavlja po pouzdanim izveštajima iz veoma različitih izvora, i sa zapada i sa istoka, ogromno proširenje, poboljšanje i prosvetljenje svesti, pri kojem razum funkcioniše sa neslućenom brzinom i sigurnošću. Naučno proučavanje jezika i lingvističkih principa znači bar delimično uzdizanje razuma ka tom nivou. U razumevanje velikog jezičkog obrasca uključeno je pomeranje žiže sa mnogostrane psihičke aktivnosti. Takvo razumevanje ima čak i terapeutsku vrednost. Mnoge neuroze su prosto prisilno bavljenje sistemima reči koje se stalno ponavlja, i od koga pacijent može biti oslobođen ako mu se ukaže na ovaj proces i obrazac.

Sve nas ovo vraća ideji koja je pomenuta u prvom delu ovog ogleda, da tipovi shematizovanih odnosa koji se nalaze u jeziku mogu biti samo nesigurni i iskrivljeni, bledi i besadržinski odrazi KAUZALNOG SVETA. Baš kao što se jezik sastoji od leksacije koja segmentira stvarnost na diskretne entitete (Nāma-Rūpa)

[5]) Bragdonova parafraza koja se odnosi na *Yoga Sūtras*; »Uvod u Jogu« /*An Introduction to Yoga*/, Claude Bragdon, New York 1933.

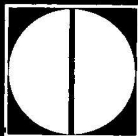
i uređene shematizacije, od kojih ova poslednja ima više *pozadinski* karakter, i koja je manje očigledna ali mnogo otpornija i univerzalnija, tako i fizički svet može biti skup kvazidiskretnih entiteta (atoma, kristala, živih organizama, planeta, zvezda itd.), ne sasvim razumljivih po sebi, već pre proizašlih iz jednog polja uzrokâ koje je i samo višestruko shematizovano i uređeno. Nauka se sada nalazi na graničnoj liniji iza koje bi mogla da susretne ovakve FENOMENE POLJA. Što fizika dublje ulazi u unutar-atomske pojave, diskretni fizički oblici i sile se sve više i više rastvaraju u odnose čiste shematizacije. MESTO prividnog entiteta, elektrona na primer, postaje neodređeno, isprekidano; entitet se pojavljuje i iščezava od jedne strukturalne pozicije do druge, kao fonem ili bilo koji drugi shematizovan lingvistički entitet, i može se reći da između tih pozicija nije NIGDE. Njegovo mesto, prvo zamišljano i analizirano kao trajna promenljiva, postaje pri pažljivijem posmatranju samo naizmenično pojavljivanje; situacije ga »aktualizuju«, struktura koju ne doseže merna motka vlada njim; trodimenzionalnog oblika ovde nema, veća samo — »Arūpa«.

Nauka još ne može da razume transcendentalnu logiku takvog stanja stvari, zato što se još nije oslobodila iluzornih nužnosti opšte logike, koje su konačno samo nužnosti gramatičkog shematizma u zapadnoj arijevskoj gramatici: potreba za supstancijama koja predstavlja samo nužnost pojave supstantiva u određenim rečeničkim pozicijama, potreba za silama, privlačenjem itd. koje su samo nužnosti pojave glagola u izvesnim drugim pozicijama. Nauka će, ukoliko preživi mrak koji se nadnosi nad nju, morati uskoro da uzme u razmatranje lingvističke principe i da se otarasi ovih iluzornih jezičkih nužnosti, toliko dugo smatranih suštinom samog Razuma.

SADRŽAJ

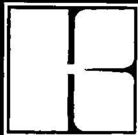
Bendžamin Li Vorf: JEZIK, MISAO i STVARNOST. Izdanje Beogradskog izdavačko-grafičkog zavoda, Bulevar vojvode Mišića 17 • Tiraž: 4.000 primeraka • Za izdavača: Vladimir Stojšin • Štampa: »Novi dani«, Beograd, Vojvode Brane 13

xx vek

obrazovanje

kultura

MIŠEL LOBRO
obrazovanje pre svega

EDGAR MOREN
duh vremena I/II

MIŠEL PANOF
malinovski

MILORAD RADOVANOVIĆ
sociolingvistika

ELVIN HAČ
antropološke teorije I/II

BAZIL BERNSTAJN
jezik i društvene klase

KLOD LEVI STROS
totemizam danas

MILAN VLAJČIĆ
jednom i nikad više

ALEKSANDAR S. NIL
slobodna deca samerhila

LUDVIG GIC
fenomenologija kiča

BENDŽAMIN LI VORF
jezik, misao i stvarnost

bigz

beogradski izdavačko-grafički zavod